

DİL VE HARİTA

(T Ü r k D i l i Ö z e l i n d e)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ | Prof. Dr. Semra ALYILMAZ | Doç. Dr. İsmail ÇOBAN

Eserin Yazarları: Cengiz ALYILMAZ - *Bursa Uludağ Üniversitesi*

Semra ALYILMAZ - *Bursa Uludağ Üniversitesi*

Onur ER - *Düzce Üniversitesi*

Faruk POLATCAN - *Fırat Üniversitesi*

İsmail ÇOBAN - *Artvin Çoruh Üniversitesi*

İsmail AYDOĞDU - *Sakarya Üniversitesi*

Eserin Adı: Dil ve Harita (Türk Dili Özelinde)

Editörler: Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ - *Bursa Uludağ Üniversitesi*

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ - *Bursa Uludağ Üniversitesi*

Doç. Dr. İsmail ÇOBAN - *Artvin Çoruh Üniversitesi*

Bu eserin baskısından 5846 ve 2936 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Yasası hükümleri gereğince alıntı yapılamaz, eser fotokopi yöntemiyle çoğaltılamaz. Fotoğraf, şekil, şema, grafik vb. yazarlarının izni alınmadan kopya edilemez. Eserin her türlü yayın hakkı yazarlarına aittir.

Tous droits de traduction de reproduction et d'adaption réservés pour tous pays

All rights reserved. Can not be copied.

ISBN: 978-625-8698-14-5

Yayınevi: Duvar Yayınları

Dizgi: Cengiz ALYILMAZ - İsmail ÇOBAN

Kapak Tasarımı: Mehmet Fatih KILIÇ - Levent ALYAP

Kapak Resimleri / Çizimleri ve İllüstrasyonlar: Levent ALYAP

Grafik Tasarımı ve Görsel Ayarlamalar: Mehmet Fatih KILIÇ

Düzeltiler: İsmail ÇOBAN - Ümmü Gülsüm SUYER - Edanur AYAR

Basım Yeri ve Tarihi: İzmir, 2025

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / iii

I. BÖLÜM / 1-7

Cengiz ALYILMAZ

Eski Türk Eserlerinin Mühendislik Açısından Önemi

II. BÖLÜM / 9-46

Cengiz ALYILMAZ - Semra ALYILMAZ

Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti 't-Türk ve Dîvânu Lugâti 't-Türk'teki Haritanın Önemi

III. BÖLÜM / 47-56

Semra ALYILMAZ - Cengiz ALYILMAZ

Günümüz Dünyasında Dil Haritalarının ve Dil Atlaslarının Önemi

IV. BÖLÜM / 57-95

Cengiz ALYILMAZ

Harita Bilimci Prof. Dr. Murat Yakar'ın Yazıt Bilimi Alanına Katkıları

V. BÖLÜM / 97-109

İsmail ÇOBAN - Faruk POLATCAN

Türkçe Ders Kitaplarındaki Türk Dünyası Haritası Üzerine

VI. BÖLÜM / 111-120

Faruk POLATCAN

Kavram Haritalarının Türkçe Dersinin Öğretiminde Öğrenci Başarısına Etkisiyle İlgili Öğrenci Görüşleri

VII. BÖLÜM / 121-136

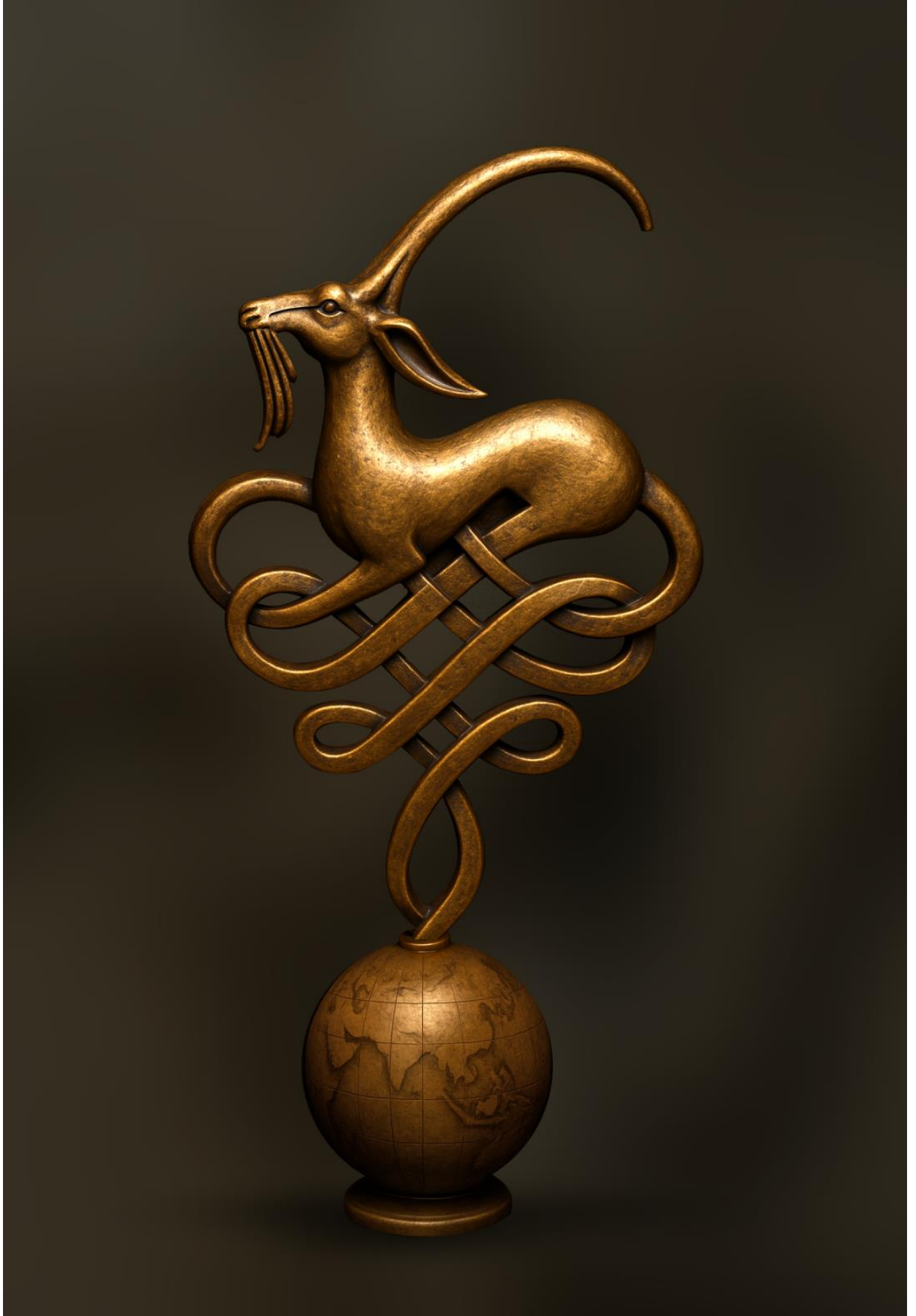
İsmail AYDOĞDU - Semra ALYILMAZ

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dil Bilgisi Yapılarının Kazandırılmasında Zihin Haritalama Tekniği

VIII. BÖLÜM / 137-148

Faruk POLATCAN - İsmail ÇOBAN - Onur ER

Kavram Haritaları Çalışmalarının Bibliyometrik Özellikleri Açısından İncelenmesi

*Foto 01: Görsel Sanatlar Uzmanı Levent ALYAP tarafından tasarlanmış
“Yerküre ve TEKE (Türkler)” konulu eserin görüntüsü*

SUNUŞ

Tarih boyunca başta Asya kıtası olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde yaşamış olan Türklerin (Türk boy ve topluluklarının) birçok buluşu gerçekleştirdikleri, birçok yeniliğin ortaya çıkmasında, geliştirilmesinde ve yayılmasında da öncü rol oynadıkları bilinmektedir. Farklı sebeplerle farklı bölgelerde yaşamış olan Türk boy ve toplulukları bilgilerini, birikimlerini, deneyimlerini ve kazanımlarını unutmamak, unutturmamak, depolamak, somutlaştırıp belgeleyerek gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla bunları epigrafik öğelerle (petrogliflerle, damgalarla ve yazılarla) ifade etmişlerdir.

Türklerin erken dönemlerde epigrafik öğeleri / grafik dil öğelerini kullanmış olmaları aslında onların haritacılıktaki deneyimlerinin de temelini oluşturur. Nitekim önemli bir kısmının tarihleri milattan öncesine kadar uzanan Türk boy ve topluluklarına ait petrogliflerin (kaya üstü tasvirlerin) arasında yer alan bazı tasvirler / çizimler yer ve yön bildirmek amacıyla yapılmış / çizilmiş; Saka, Hun, Avar, (Kök)türk, Uygur dönemlerine ait bazı tasvirli ve damgalı taşlar da yer, yön ve sınır belirlemek amacıyla dikilmişlerdir. Bugüne kadar haritacılık bilimiyle (kartografya ile) ilgilenen hiçbir bilim insanı ne yazık ki eski Türk boy ve topluluklarına ait petroglifleri, tasvirli ve dikili taşları, yazıtları kendi alanlarının ilke ve yöntemleriyle araştırıp incelememiştir. Oysa eski Türk yazıtlarında ve Türkçenin kâğıda yazılı ilk temel eserlerinde de haritacılıkla ilgili pek çok sözcüğe ve sözcük grubuna yer verilmiştir. Türk haritacılık tarihinin temellerini teşkil eden bazı epigrafik eserlerin ve haritacılıkla ilgili Eski Türkçe Dönemi'ne ait söz varlığının tespiti ayrı ayrı çalışma konuları oluşturacak kadar kapsamlıdır.

Esas itibarıyla sekiz bölümden oluşan bu kitap hem Eski Türk kültür ve uygarlık eserlerine, anıtlarına, yazıtlarına ve diğer yazılı eserlere hem Türk haritacılık tarihine (başta kartograflar olmak üzere) ilgili bilim insanlarının dikkatini çekmek ve gelecekte de araştırılıp incelenmesini sağlamak hem de modern anlamda yapılacak çalışmalara kaynak oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır. (Kitapta yer alan yazıların önemli bir kısmı daha önce makaleleler, kitap bölümü ve bildiriler hâlinde farklı bilimsel dergilerde, kitaplarda ve bildiri kitaplarında yer almış olsalar da daha sonra bu kitap için güncellenmiş ve eklemeler yapılmıştır).

Göçebelikten konargöçerliğe, konargöçerlikten yerleşik hayata uzanan süreçte (gelişmiş bir aklın ve zekânın ürünü olan) haritaların yeni coğrafyaların keşfedilmesinde, insan hayatının kolaylaştırılmasında, insan topluluklarının ve milletlerin sosyal ve kültürel ilişkilerinin geliştirilmesinde, diller arasında da bağların kurulmasında çok önemli rol oynadığı inkâr edilemez bir gerçektir.

Harita ve haritacılık kavramları ve kavram işaretleri, harita bilimi (kartografya) dışında günümüzde başta Türkçe eğitimi olmak üzere eğitim ve öğretimin pek çok alanında yol gösterici olmuş; bu sayede “kavram haritası”, “kavram haritaları”, “kavram haritası yöntemi / tekniği”... terimleri ortaya çıkmış; bunlarla ilgili yöntemler ve teknikler geliştirilip uygulamalar gerçekleştirilmiş; konu hakkında pek çok da bilimsel - akademik yayın yapılmıştır. Bu kitapta belirtilen sebeplerle hem haritalarla hem de kavram haritalarıyla ilgili olarak hazırlanmış yazılara yer verilmiştir.

Kitaba değerli yazılarıyla ve birbirinden özgün tasarımlarıyla katkı sağlayan (adlarına kitabın künye kısmında yer verilen) bilim insanlarına, sanatkârlara ve emeği geçen herkese teşekkür eder; Türk diliyle, Türk kültürüyle, haritacılıkla, Türk haritacılığıyla ve Türkçe eğitimiyle ilgili yazıların konunun uzmanlarına ve ilgililerine yararlı olmasını; eksiklerin ve hataların da hoşgörüsüyle karşılanmasını dilerim.

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Foto Ø2: Levent ALYAP tarafından “Türk Dünyası Vatandaşlığı Projesi” ile ilgili olarak hazırlanmış tasarımın güncellenmiş görüntüsü

DİL VE HARİTA

(T ü r k D i l i Ö z e l i n d e)

Foto Ø3: Uybat Yazıtı'ndan (E 30) hareketle Levent ALYAP tarafından hazırlanmış bir tasarımın görüntüsü

I. BÖLÜM

ESKİ TÜRK ESERLERİNİN

MÜHENDİSLİK AÇISINDAN ÖNEMİ*

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
calyilmaz@uludag.edu.tr; calyilmaz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3634-9015>

Eski Türk Eserleri Üzerine

Başta Asya kıtasındakiler olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında bulunan arkeolojik kalıntılar ve konuyla ilgili olarak yazılmış eski ve yeni kaynaklar Türklerin insanlık tarihinin bilinen en eski milletleri arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Ancak Türklerle ilgili bütün bilgi, bulgu ve belgelere rağmen, yerli ve yabancı kaynakların önemli bir kısmı Türkler tarafından vücuda getirilen eserleri ya görmezden gelmekte ya da bu eserleri başka topluluklara ve milletlere mal etmektedirler. Bu nitelikteki kaynaklarda Türklerin genellikle atlı ve göçebe hayat sürdükleri; yaptıkları savaşlar sonucunda elde ettikleri ganimetlerle geçimlerini temin ettikleri belirtilmektedir. Oysa Türkler de tıpkı diğer milletler gibi farklı coğrafyalarda, farklı dönemlerde ve tarihlerde “göçebe”, “konargöçer” ve “yerleşik hayat” sürmüşler; her yaşam biçiminde de insanlık tarihine ciddi katkılarda bulunmuşlardır.

Türk boy ve topluluklarının farklı dönemlerde vücuda getirdikleri eserleri daha yerinde ifadeyle somut kültürel varlıkları aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür: kaya üstü tasvirler (petroglifler); dikili, damgalı ve tasvirli taşlar; yazılı eserler (taşlara, kayalara, mağara, manastır ve tapınak duvarlarına, kâğıda ve değişik objelerin üzerlerine farklı alfabelerle yazılmış eserler; kurganlar, mezarlar, mezarlıklar ve türbeler; heykeller, heykelcikler ve balballar; ibadet yerleri ve dinî ziyaret alanları (dağ üstü ziyaretgâhları [oboolar], mağaralar, tapınaklar, manastırlar, camiler, mescitler...); şehir kalıntıları ve mimarlık eserleri (kaleler, kuleler, surlar, hanlar, kervansaraylar, evler, sulama kanalları...); kullanım ve süs eşyaları...

Kolektif geleneği oluşturan deneyimlerin ve değerlerin kazanılmasında, insanların içinde yaşadıkları toplumla bütünleşmelerinde, uluslaşmanın ve ortak kimliğin oluşmasında üzerinde yaşanan mekânın ve bu mekân üzerindeki eserlerin rolü büyüktür. Yukarıda dikkatlere sunulan ve Türk yaşayış ve inanışının ürünü olan eserlerin her biri de Türk boy ve topluluklarının etnik ve kültürel kimliklerinin oluşmasında ve ortak bir paydada buluşmalarında büyük rol oynamıştır.

Somut kültürel varlıklar, milletlerin varoluşlarına, tarihsel süreçte yaşadıklarına, birlikteliklerine, ayrılıklarına, başarılarına ve hüsrانlarına tanıklık ederler. Nitekim onlar bünyelerinde kendilerini vücuda getirenlerin sevinçlerini, mutluluklarını barındırdıkları gibi hüznelerini ve mutsuzluklarını da barındırırlar. Duyguyu, düşünceyi, sevinci, kederi somutlaştırmak, elle tutulur, gözle görülür, duyu organlarıyla hissedilebilir hâle getirmek ciddi bir deneyimi, birikimi ve bilgiyi gerektirir.

* Bu çalışma, 12-14 Mayıs 2022 tarihlerinde Mersin’de düzenlenen XI. Türkiye Ulusal Fotogrametri ve Uzaktan Algılama Birliği Teknik Sempozyumu’nda açılış bildirisi olarak sunulmuş, hiçbir yerde yayımlanmamış metnin gözden geçirilmiş ve güncellenmiş şeklidir.

Türk boy ve toplulukları tarihin erken dönemlerinde (tıpkı diğer topluluklar, halklar ve milletlerde olduğu gibi) hayatta kalabilmek, güvende olabilmek, uzun, sağlıklı ve huzurlu yaşamak için yer değiştirmiş; önce “göçebe” sonra “konargöçer” hayat sürmüşlerdir. Ancak bu yaşam tarz(lar)ı hem kendileri hem de hayvanları için elverişli coğrafyaların / bölgelerin keşfinden sonra zamanla yerini “yerleşik” sisteme bırakmıştır.

Türk boy ve topluluklarının dağlık ve ormanlık alanlarda “taş”la ve “ağaç”la; düzlük alanlarda ise “toprak”la, “balçık”la ve “kerpiç”le olan ilişkisi korunmak, barınmak, ibadet etmek vd. amaçlarla meydana getirdikleri mimari yapıların şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır.

Türk boy ve topluluklarının “göçebe” ve “konargöçer” yaşam sürdürdükleri dönemlerde barınma hususunda elde ettikleri deneyimler ve kazanımlar; kendilerinden önce yerleşik hayata geçen toplumların yaşam biçimleri onların “yerleşik hayat”larına da tesir etmiştir. Türk kağanları, beyleri ve kumandanları egemenlikleri altında bulunan toplulukların güvenliğini sağlayabilmek için önceleri yaşadıkları yerlerin etrafını çitle çevirmişler; sonra kale şehirler inşa ettirmişler; yerleşik nüfusun artması sonrasında oluşan büyük şehirlerin etrafını surlarla çevreleyip belirli noktalarına giriş kapıları koymuşlardır. Türklerin balık (~ balgat / balgas / balgasun)”, “kent (~ çent / kant / kan / ken)”, “uluş”, “ordu”, “il (~ él)” kavram işaretleriyle karşıladıkları “şehir” hayatına erken sayılacak dönemlerde geçtiklerine dair Çin kaynaklarında ve eski Türk yazıtlarında bilgiler bulunmaktadır.

Türk kağanları ve kumandanları tarafından yaptırılan; yazlık ve kışlık olarak ayrılan şehirler mimari yapılarıyla ve tarım, ticaret, din, sanat ve edebiyat alanlarındaki canlılıklarıyla dönemlerinin en büyük uluslararası kültür ve uygarlık merkezleri hâline gelmişlerdir. Tarihte Türklerin doğuda ve batıda yoğun olarak yaşadıkları, uğruna savaş verdikleri, tarihî kaynaklarda da adları geçen (Moğol istilasına kadar da birçoğu devrinin en işlek merkezlerinden olan) bazı şehirler şunlardır: Beş Balık, Togu Balık, Bavl Balık, Bay Balık, Ordu Balık (Kâşgar, Kaş Balık, Ka-Şa, Sulek / Sule), Kuz Balık (Gu Balık, Kuz Ordu, Kuz Uluş, Ordu Kent, Balagasun), Can Balık, Çakuk Balık, Yengi Balık, Barçınlık Kent, Man Kent, Öz Kent (Öz Çent, Fergana), Taş Kent (Çaç, Şaş, Terken), Tün Kent, Semiz Kent (Semerkant), Süt Kent, Yar Kent, Yegen Kent, Temir Kapı (Temir Kapı, Demirkapı), Turfan, Bukarak (Buhara), Suğnak (Sıgnak), Karnak, Barçuk, Karaçuk, Kazvin, Kinküt, Koçungar Baş (Koçgar Baş, Koç Baş), Kuça, Argu (Argu), Aşnas, Sayram (İsbicab), Savran, Talas (Taraz, Kumi Talas, Ulug Talas), Sûyâb, Cend, Yafinç, Yafgu, Almalık, Altun Kır, Altındağ, Altun Tepe, Çuy Tepe, Turtkul Tepe, Çardarı, Bayırkum, Balu, Barsgan, Barhan, İşkan, Kençek Sengir, Yesî, Ribâtât vd.

*Foto 1: Tarihi Beşbalık şehrinin yerleşim yapısını yansıtan bir görüntü
(Doğu Türkistan; Foto: Cengiz ALYILMAZ)*

Foto 2: Tarihi İdikut şehrindeki bir yapının görüntüsü (Doğu Türkistan; Foto: Cengiz ALYILMAZ)

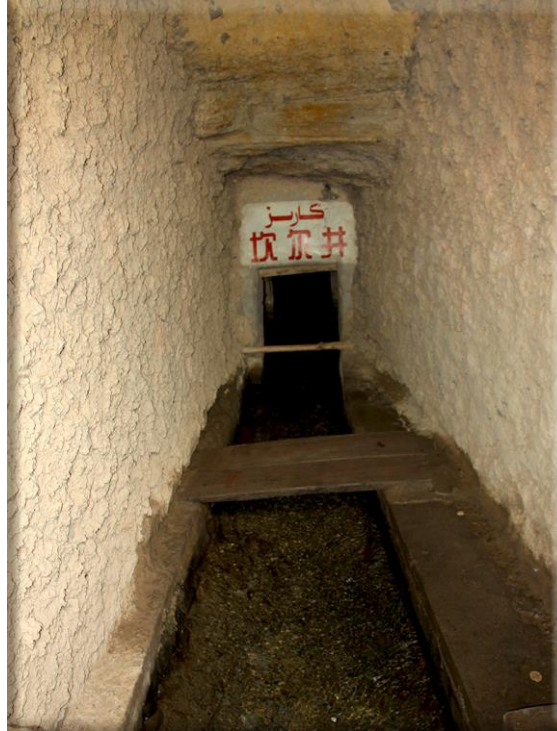
Foto 3: Turfan'daki Bezeklik Manastırı'nın genel görüntüsü (Doğu Türkistan; Foto: Cengiz ALYILMAZ)

*Foto 4: Tuva'daki tarihi Por-Bajın (Toprak Kale) yazlık şehrinden genel bir görüntü
(Foto: <http://dostoyanieplaneti.ru/49-por-bazhyn-uyghurskaia-ozernaia-kriepost>)*

Eski Türk Eserlerinin Mühendislik Açısından Önemi

Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları bölgeler onların ilgi alanlarını da belirlemiş; taş, ahşap ve metal ile ilgili alanlarda başarılı eserler ortaya koymalarını sağlamıştır. Orhun'dan Anadolu'ya uzanan engin coğrafyada yer alan pek çok mimari yapı ve bu yapıların bünyelerinde barındırdıkları eserler Türklerin hem söz konusu alanlardaki bilgilerini, birikimlerini hem de sosyokültürel ve ekonomik düzeylerini ortaya koymaktadır.

*Foto 5: Karız Sulama Kanalları'ndan bir görüntü
(Turfan - Doğu Türkistan; Foto: Cengiz ALYILMAZ)*

Türk boy ve toplulukları tarafından yaptırılan ve yalnızca bir kısmının adı yukarıda belirtilen eski Türk şehirlerinde ve diğer yerleşim yerlerinde (obalarda, köylerde, kasabalarda...) bulunan eserler genelde sosyal bilimlerle ilgilenen bilim adamlarının (tarihçilerin, sanat tarihçilerinin, arkeologların, dilcilerin...) dikkatini çekmiş; bunlarla ilgili çalışmalar da bu alanlardaki bilim adamları tarafından yapılmıştır. Oysa eski Türk kültür ve uygarlık eserleri bu alanları ilgilendirdiği kadar temel bilimler, sağlık bilimleri, mühendislik... alanlarında çalışan bilim adamlarını da yakından ilgilendirmektedir.

Eski Türk şehirlerdeki farklı amaçlarla yapılmış çok katlı mimari yapılar, bunların yapım özellikleri, büyük bölümünün içinde yer alan kanalizasyon sistemleri, şehirlerde yaşayanların ve tarım arazilerinin su ihtiyacını karşılamak üzere geliştirilen sulama kanalları (özellikle de bugün Doğu Türkistan sınırları içinde kalan ve büyük bölümünün tarihi milattan öncesine kadar uzanan ve birçok bilim adamı tarafından “Dünyanın Yedi Harikası”ndan biri olarak kabul edilen Karız Sulama Kanalları), farklı amaçlarla yapılan kullanım ve süs eşyaları... üzerlerinde ayrı ayrı yüzlerce çalışmayı gerektirecek özelliklere sahiptirler.

Dağlardan eriyen kar sularını tazeliğini koruyarak yerin onlarca metre altında kazılan kanallarla binlerce kilometre öteye taşımak, basit bir deneyimin değil; ciddi bir bilginin, birikimin ve hesaplamanın ürünüdür. Türkler hiç kuşkusuz ki mimari yapıları yaparken de onları amaç ve ihtiyaçlar doğrultusunda donatıp gelecek kuşaklara taşıırken de hesap yapmayı ve uygulamayı çok iyi biliyorlardı. Nitekim Eski Türk Dönemi’ne ait pek çok eser bu görüşü kanıtlamakta ve Türk mühendislik tarihini en az bin yıl önceye götürmeye imkân sağlamaktadır.

İnsanoğlu hayatta kalabilmek, ihtiyaçlarını karşılamak, mücadele etmek, savaşmak, korunmak, geçimini temin etmek, güzel görünmek, süslenmek... amacıyla doğadaki materyalleri ve madenleri kullanarak farklı boy ve ebatlarda kullanım ve süs eşyaları, dinî ve ritüel kaplar, savaş aletleri... yapmıştır. İnsanoğlunun ürettiği ve vazgeçemediği söz konusu araçlar ve gereçler de tarihe ait pek çok bilinmezcin aydınlanmasına ışık tutmuştur. Çünkü her eser basit bir kullanım ve süs eşyası olmasının ötesinde onu vücuda getiren(ler)in yaşayış ve inaniş(ler)inden derin izler taşır. Hayatın farklı alanlarında yararlanılmak üzere yapılan kullanım ve süs eşyaları insanoğlunun hayata bakışı, gelişimi ve değişimi, kendi türüyle ve başka türlerle olan ilişkileri hakkında da ayrıntılı bilgi edinmeye imkân verir. Söz konusu eserlerin yapım tekniklerinden, üslup özelliklerinden, malzemesinden, üzerinde barındırdığı grafiksel öğelerden [damga(lar)dan, resim(ler)den, çizim(ler)den, tasvir(ler)den, yazı(lar)dan...] hareketle hangi döneme, kime, kimlere ait olduğunu da tespit etmek mümkündür. Ancak bunların mühendislik açısından özelliklerini ve önemlerini belirlemek mühendislerin işidir. Eski Türklerin kullandıkları madenler, bu madenlerden yapılan eserler, madenlerin coğrafyayla ilişkisi, eski Türk coğrafyasındaki ve günümüzde Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları yerlerdeki madenlerin belirlenmesi ve bulundukları bölgelerin haritalarının yapılması... öncelikle mühendislik alanında çalışanları ilgilendirir.

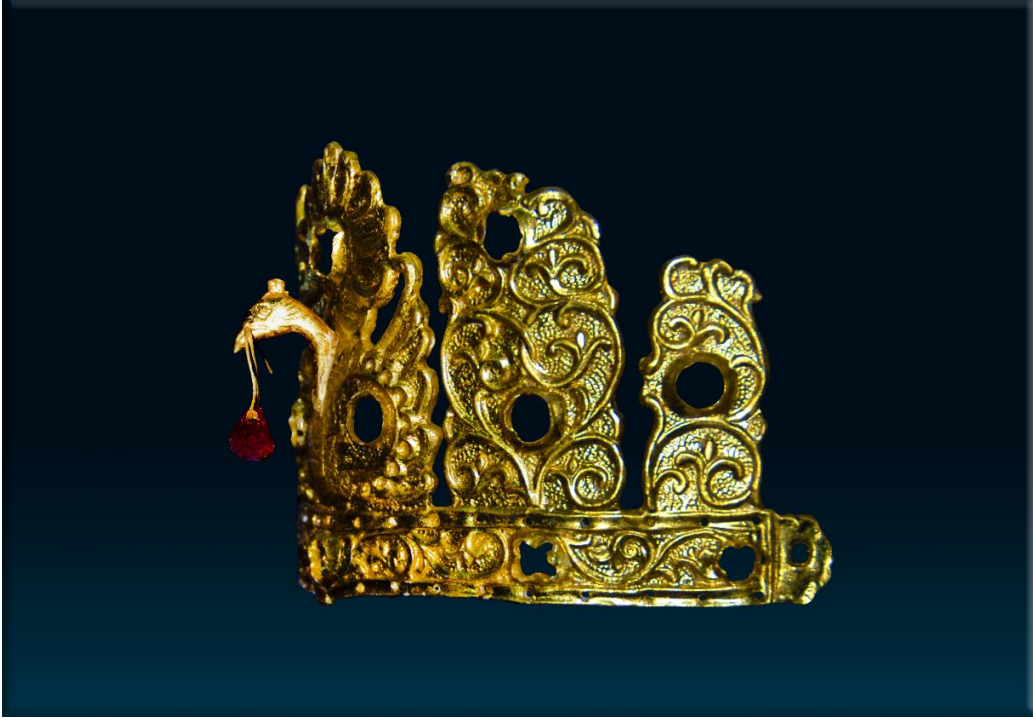

Foto 6: Bilge Kağan Anıt Mezar Kompleksi'nde yapılan kazıda ortaya çıkarılan altın sorgucun görüntüsü (Höşöö Tsaidam - Moğolistan; Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Sonuç ve Öneriler

Türkler de tıpkı diğer toplumlar ve milletler gibi farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda göçebe, konargöçer ve yerleşik hayat sürmüşlerdir. Türklerin göçebe, konargöçer ve yerleşik hayatlarına ait pek çok somut kültürel miras geçmişten günümüze kadar ulaşmıştır. Türk boy ve toplumlarının yaşayışından ve inanışından derin izler taşıyan bu eserler arasında sosyal bilimler alanında çalışanları ilgilendirenler kadar mühendisleri de yakından ilgilendirenler bulunmaktadır. Ancak mühendisliğin farklı alanlarında çalışan Türk bilim adamlarının eski Türk tarihine, kültürüne, uygarlığına yeterince ilgi göstermedikleri; Türk boy ve toplumlarının yaşadıkları bölgelerde mühendislik alanıyla ilgili çalışmaların da yok denecek kadar az olduğu inkâr edilmez bir gerçektir.

Türk boy ve toplumları bugün farklı ülkelerin sınırları içinde kalan topraklarda Eski Türkçe Dönemi'nde hem kendi dilleri ve kendi yazıları [(Kök)türk Alfabesi] ile hem de sosyal, kültürel, siyasi, ticari, dinî, askerî... ilişkilerde bulundukları milletlerin (Çinlilerin, Soğdların, Tibetlilerin, Hintlilerin, İranlıların...) dillerini, alfabelerini / yazı sistemlerini kullanarak yazılı belge, yazıt ve kitap vücuda getirmişlerdir. Bu eserlerde mühendislikle ilgili pek çok sözcük, sözcük grubu ve terim bulunmaktadır. Mühendislik terimleriyle ilgili olarak yapılan çalışmaların hiçbirinde bu söz varlığına yer verilmemiştir. Türk dilinin temel kaynaklarında geçen mühendislikle ilgili söz varlığı tespit edilmeli ve konuyla ilgili eserlerde bunlara da yer verilmelidir.

Foto 7: Fotogrametri Mühendisi Prof. Dr. Murat YAKAR Yargol Manastırı'ndaki odalardan birinde belgeleme yaparken (Turfan - Doğu Türkistan; Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Mühendislik alanında çalışan bilim insanları, Türkiye'de ve Türk Dünyası'nda sosyal bilimler alanında çalışan bilim adamlarıyla irtibat kurarak ve ekipler oluşturup disiplinler arası çalışmalar gerçekleştirerek hem Türk kültür ve uygarlığının pek çok bilinmezini aydınlatabilir hem de alanlarına ait “değerler”i (bilgi, bulgu ve belgeleri) tespit edip bunların gün ışığına çıkmasına ve tanıtılmasına katkı sağlayabilirler.

Türk boy ve topluluklarının farklı dönemlerde farklı coğrafyalarda vücuda getirdikleri büyük bölümü yerleşik kültür ve uygarlığın ürünü olan eserlerin bulundukları yerleri gösteren genel ve özel haritalar yapılmalı; söz konusu eserlerin envanter kayıtları oluşturulup katalogları ve albümleri hazırlanarak çok dilli olarak yayımlanmalıdır.

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (2007). *(Kök)türk harfli yazıtların izinde*. Ankara: KaraM Yay.
- Alyılmaz, C. (2012). İslamiyet öncesi dönemde Türklerde konargöçerlik ve şehircilik. *Türk Dünyası Mühendislik, Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Bildiriler Kitabı*, Ankara, 109-140.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Alyılmaz, C. (2019). İslamiyet öncesi Türk eserleri. *Ortak Türk Tarihi VI*, 1-105, (ed. C. ALYILMAZ vd.), Ankara: Yeni Türkiye - Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten önceki Türk kültür târihi ve İslâma giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ögel, B. (1984). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi*. Ankara: TTK Yay.

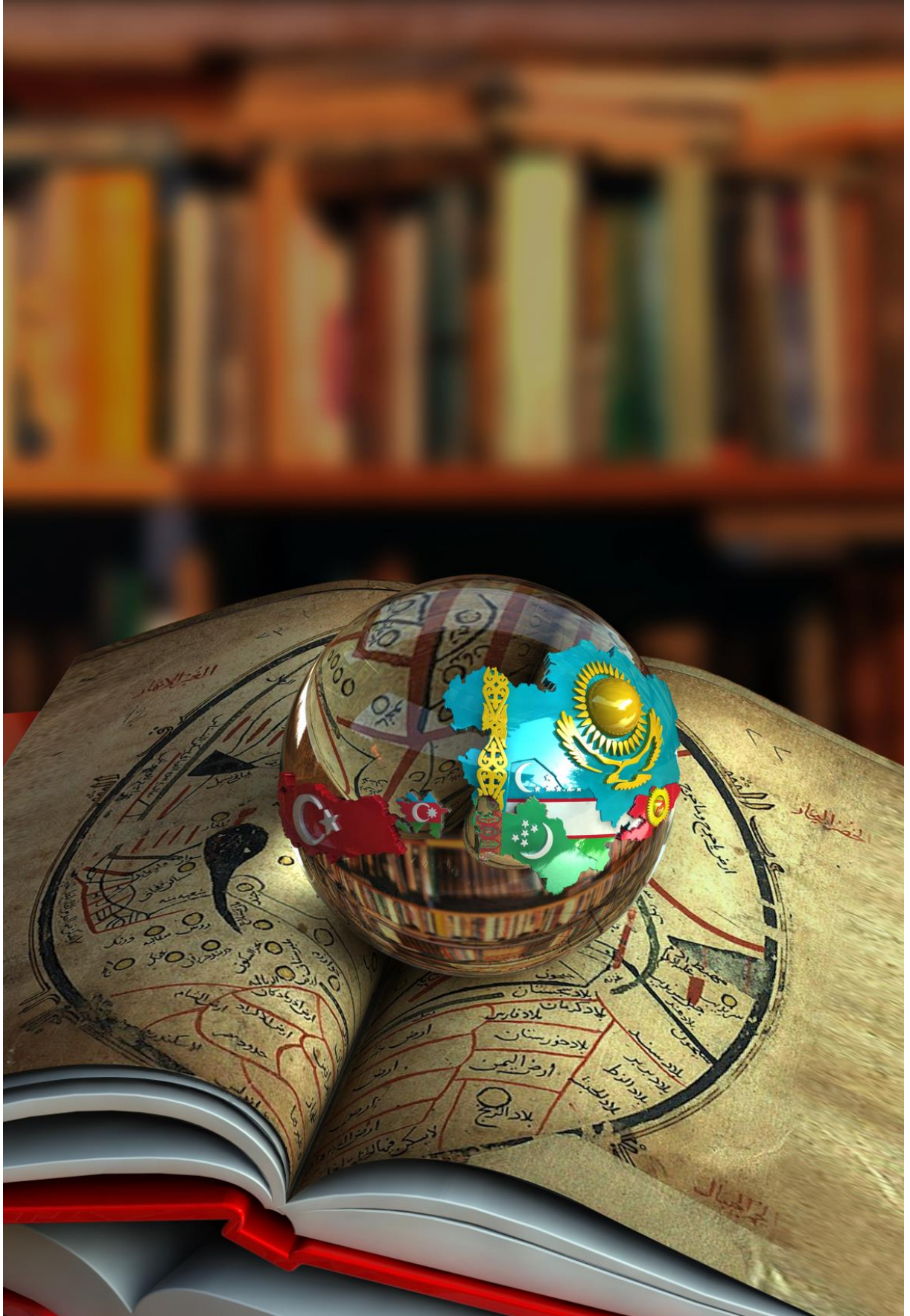

Foto 04: Levent ALYAP tarafından tasarlanan “Kâşgarlı Mahmud’un Dünya Haritası” konulu tasarımın görüntüsü

II. BÖLÜM

KÂŞGARLI MAHMUD, DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK VE DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ HARİTANIN ÖNEMİ*

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
calyilmaz@uludag.edu.tr; calyilmaz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3634-9015>

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
semraalyilmaz@uludag.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1725-0650>

Dîvânu Lugâtî't-Türk Yazılıncaya Kadar Türkler

Türklerin dili, tarihi, kültürü, yaşayışı ve inancı ile ilgili kaynaklar, Türklerin tarihini milattan önceki dönemlere götürmeye imkân sağlamakta; Türklerin yaşadıkları coğrafyalardaki milletlerin ve toplulukların tarihlerini, kültürlerini ve dillerini de ciddi şekilde etkilediklerini göstermektedir.

Türkiye’de ve Türkiye dışında son yıllarda tarihî eserler, arkeolojik kalıntılar, buluntular ve belgeler ışığında yapılan bilimsel - akademik araştırmalar ve incelemeler de özellikle Saka / İskit, Hun, Avar, (Kök)türk, Uygur, Kırgız, Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türklerin Asya’dan Avrupa’ya kadar uzanan engin coğrafyalarda varlıklarını ve egemenliklerini sürdürdüklerini kanıtlar niteliktedir.¹ Türklerin birçok hayvanı (bu bağlamda atı) evcilleştirip eğittikleri, evcilleştirdikleri hayvanların gücünden, etinden, sütünden, derisinden vd. yararlandıkları, başta Asya coğrafyası olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde konargöçer hayat sürdürdükleri doğrudur. (Türklerin farklı coğrafyalara ulaşmalarında mücadeleci ve savaşçı oluşlarının yanında atı evcilleştirmelerinin ve atlı arabaları icat etmelerinin de büyük katkısı olmuştur.) Bir kısmı konargöçer hayat sürmüş olsalar da Türklerin bazı boy ve topluluklarının erken sayılacak dönemlerde konargöçerlikten yerleşik hayata geçmiş oldukları da inkâr edilemez bir gerçektir. Farklı coğrafyalardaki mimari yapılar (barınma yerleri, evler, tapınaklar, kaleler, kuleler, göletler, sulama kanalları), mezarlar, mezarlıklar, kurganlar, heykeller, epigrafik ögeler (petroglifler / kaya üstü tasvirler, tasvirli dikili taşlar, damgalar, yazılar, yazıtlar), kullanım ve süs eşyaları da buna tanıklık etmektedir.

* Bu çalışma, “Alyılmaz, C., & Alyılmaz, S. (2025). Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâtî't-Türk ve Dîvânu Lugâtî't-Türk*’teki haritanın önemi. *Geomatik*, 10(2), 274-293” kaynaklı makalenin gözden geçirilmiş hâlinde oluşmaktadır.

¹ Türklerin tarihlerini (Kök)türk / Türk Kağanlığı Dönemi’nden öncesine götürmek istemeyen bazı bilim insanları, tarihî gerçekleri göz ardı edip Türklerin Sakalarla / İskitlerle, Hunlarla, Avarla vd. devletlerle, boy ve topluluklarla ilişkisini de yok saymaktadırlar. Türklerin, Türk dilinin, Türk edebiyatının tarihini (Kök)türklerle başlatan bilim adamları arasında “Türklerin göçebe kavim oldukları ancak aynı zamanda zengin bir kültüre ve gelişmiş bir alfabeye de sahip bulundukları” görüşü hâkimdir. Bu görüşün kendi içinde çelişkileri olduğu açıktır. Zira göçebe bir topluluğun veya kavmin kısa sürede zengin bir kültürü, dili, edebiyatı ve gelişmiş bir alfabe oluşturması mümkün değildir. Çünkü milletlerin kendilerine ait kültürlerini dillerini, edebiyatlarını ve alfabelerini oluşturabilmeleri için yerleşik hayata geçmeleri ve binlerce yıllık bir geçmişe sahip olmaları gerekir. Bugün Asya ve Avrupa kıtalarındaki birçok ülkenin sınırları içinde kalan topraklardaki hem epigrafik eserler (petroglifler / kaya üstü tasvirler, tasvirli, damgalı ve yazılı taşlar), kurganlar, anıt mezar külliyeleri, arkeolojik buluntular ve şehir kalıntıları hem de paralel tarihî kaynaklar, Türklerin tarihlerini Sakaların, Hunların, Avarların tarihleriyle irtibatlandırmaya ve milattan öncesine taşımaya açıkça imkân verir niteliktedir (Alyılmaz, 2012, s. 9-11).

Türklerin bazı boy ve topluluklarının erken sayılacak dönemlerde konargöçerlikten yerleşik hayata geçmiş olmaları, bazı mesleklerde diğer milletlerden ve topluluklardan ileri sayılacak düzeyde olmaları, hem kendileriyle ilişki kurulmasını hem de gittikleri ve yaşadıkları bölgelerde kabul görmelerini sağlamıştır. Nitekim tarihte temeli hayvancılığa, tarıma, madencilığe ve askerliğe dayanan mesleklerde Türklerin öncü rol oynadıkları bilinmektedir.

Türklerin sanıldığı gibi aksine erken sayılacak dönemlerde yerleşik hayata geçmiş olmaları onların yazlık ve kışlık yerleşim yerleri (köyler, kasabalar, şehirler) inşa etmelerini sağlamıştır.

Eski Türk yazıtlarında ve eski Türk dili yadigârlarında bazen “balık (balgat / balgas / balgasun)”, bazen “kent (çent / kant / kan / ken)”, bazen “ulus”, bazen de “il” kavramı işaretiyle karşılanan ve geniş alanlar üzerine son derece sistemli bir şekilde inşa edilmiş olan şehirler, yerleşik Türk kültür ve medeniyetine tanıklık etmekte ve eski Türk yaşayış ve inanışından derin izler taşımaktadır. Türk kültür ve medeniyetinin bu eski ve köklü tanıklarına ait ayrıntılar ise (kağanlık sarayı, surlar, gözetleme kuleleri, bina kalıntıları, mezarlar, yazıtlar, dikili taşlar, sütunlar, sütun altlıkları, heykeller, döşemeler, tuğlalar, künkler, kiremitler, sulama kanalları, metal, taş, ahşap ve seramik kullanım eşyaları) insanı ister istemez “*Bunların öncesinde ve sonrasında da şehirler olmalı.*” düşüncesine sevk etmektedir.

Tarihte Türklerin doğuda ve batıda yoğun olarak yaşadıkları, uğruna savaş verdikleri (Moğol istilasına kadar da birçoğu devrinin en işlek merkezlerinden olan) bazı şehirler şunlardır: Beş Balık, Togu Balık, Bavıl Balık, Bay Balık, Ordu Balık (Kaşgar, Kaş Balık, Ka-Şa, Sulek / Sule), Kuz Balık (Gu Balık, Kuz Ordu, Kuz Uluş, Ordu Kent, Balagasun), Can Balık, Çakuk Balık, Yengi Balık, Barçınlig Kent, Man Kent, Öz Kent (Öz Çent, Fergana), Taş Kent (Çaç, Şaş, Terken), Tün Kent, Semiz Kent (Semerkant), Süt Kent, Yar Kent, Yegen Kent, Temir Kapıg (Temir Kapı, Demirkapı), Turfan, Bukarak (Buhara), Suğnak (Sıgnak), Karnak, Barçuk, Karaçuk, Kazvin, Kinküt, Koçungar Başı (Koçgar Başı, Koç Başı), Kuça, Argu (Argu), Aşnas, Sayram (İsbicab), Savran, Talas (Taraz, Kumi Talas, Ulug Talas), Süyâb, Cend, Yafınc, Yafgu, Almalig, Altun Kır, Altındağ, Altun Tepe, Çuy Tepe, Turtkul Tepe, Çardarı, Bayırkum, Balu, Barsgan, Barhan, İşkan, Kençek Sengir, Yesî, Ribâtât... vd. kimi tarihî “kale şehir”, kimi de daimi yerleşim alanı / merkezi durumundaki bu şehirlerin birçoğunun adı, hem (Kök)türk Dönemi, Uygur Dönemi yazıtlarında ve kâğıda yazılı eserlerinde hem de (başta Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılan *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı eser olmak üzere) Eski Türk Dili Dönemi'ne ait diğer eserlerde geçmektedir. Eski Türk şehirleri hakkında Ebu'l Kasım Ubeydullâh b. Hurdâdbih tarafından yazılıp 886 yılında tamamlanan “*Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*”te; 981-984 yılları arasında Kao-ch'ang Uygurlarına elçi olarak giden “*Wang Yen-t'ê'nin Seyahatnamesi*”nde; 982 yılında yazılmış olan “*Hudûdu'l-Âlem*”de; 1040'lı yıllarda Ebû Sa'id Abdülhayy b. Dahhâk el-Gerdîzî tarafından yazılmış “*Zeynü'l-Ahbâr*”da; 1154 yılında Ebû Abdullâh b. Muhammed el-Şerîf el İdrîsî tarafından yazılmış “*Nüzhetü'l-Müşâtâk*”ta; XII. yüzyılda Alaaddin Ata Melik Cüveynî tarafından yazılmış “*Tarih-i Cihangüşa*”da da önemli bilgiler bulunmaktadır. Bütün bu kaynaklardaki bilgiler, birçok boya, ele, obaya ayrılan Türklerin tarihin en eski dönemlerinden beri bir kısmının şehirlerde; bir kısmının ise, köylerde ve bozkırlarda yaşadıklarını ortaya koyar niteliktedir.

Haklarında hem eski Türk dili yadigârlarında hem de en ciddi tarihî kaynaklarda (tarih ve coğrafya kitaplarında, seyahatnamelerde) bilgiler bulunan eski Türk şehirlerinin bir kısmı bizzat Türkler tarafından inşa edilmiş; bir kısmı ise verilen mücadeleler, uzun yıllar devam eden savaşlar sonrasında Türk milletinin eline geçmiştir (Alyılmaz, 2002, s. 303-304; Alyılmaz, 2015, s. 129-148).

Türklerin söz konusu yerleşim yerlerinde vücuda getirdikleri mimarlık eserleri ve epigrafik belgeler de onların kendilerine ait yerlerinin, yurtlarının, tarihlerinin, dillerinin, yazılarının, sayı sistemlerinin, kültür ve uygarlıklarının olduğunu kanıtlamaktadır.

Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* Hakkında:

Kâşgarlı Mahmud:

Bugün Türkiye’de ve Türk Dünyası’nın farklı bölgelerinde “Kâşgarlı Mahmud”, “Mahmud Kâşgarî”, “Hazret-i Mevlam”, “Hazret-i Mollam”, “Hazret-i Mollam Şemseddin”, “Hazret-i Mevlâm Şemsiddin ibn-i Hüseyin”, “Hazret-i Mevlâm Şemsiddin Hüseyin sahib kalem Mehmudil Kaşgeriy” adlarıyla / sıfatlarıyla tanınan yazarın tam adı *Dîvânu Lugâti't-Türk*’teki bilgiye göre “Mahmûd bin el-Hüseyin bin Muhammed el- Kâşgarî”dir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. XXIII; Mutiy ve Osmanov, 2002, s. 202).

Foto 1: Kâşgarlı Mahmud’u betimleyen bir heykelin üst / büst kısmının görüntüsü
(Kâşgarlı Mahmud Anıt Mezar Kompleksi, Opal / Kâşgar; Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Kâşgarlı Mahmud'un kim olduğu, nerede doğduğu, nerede yaşadığı, nerede öldüğü, hayattayken ne iş yaptığı ve eseri hakkında bugüne kadar pek çok kitap, tez, makale ve bildiri hazırlanmıştır. (Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Birtek, 1944; Tekin, 1989; Kaçalın, 1994, s. 446-449; Silahdaroglu, 1997; Nalbant, 2008; Barutcu-Özönder (ed.), 2008; Alishık, 2008, s. 65-78; Oğuz ve Sever, 2008, s. 461-481; Coşar ve Güneş, 2011a, s. 167-231; Coşar ve Güneş, 2011b, s. 19-86; Demirel ve Nalbant, 2014; Karabeyoglu, 2015; Şen, 2019, s. 35-56; Ercilasun, 2020; Durukoğlu, 2022; Akün, 2022, s. 9-15). Belirtilen kaynaklardaki Kâşgarlı Mahmud'la ilgili bilgiler genelde yazarın eserinin farklı bölümlerinde kendisi, ailesi, yaşadığı çevre hakkında verdiği bilgilere dayanmaktadır.

Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kendisiyle ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır:

Ben onların (Türklerin) ülkelerini ve bozkırlarını inceledim; Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma ve Kırgızların lehçelerini ve kafiyelerini öğrendim. Zaten ben onların, dilde en doğruyu bilenlerinden, anlatımda en açık olanlarından, akılca en yetkinlerinden, soyca en köklülerinden, mızrakta en iyi atıcılarındım. Böylece her boyun dili bende en mükemmel şeklini buldu. Sonra bu kitabı en iyi şekilde düzenleyerek yazdım. Yüce Allah'ın yardımına sığınıp kitabımı *Dîvânu Lugâti't-Türk* (Türk Lehçelerinin Divanı) diye adlandırarak ortaya koydum. Sonsuza kadar anılsın ve ebedî hazine olsun diye (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 2).

Foto 2: Kâşgarlı Mahmud'un türbesinin içinde bulunan ve Kâşgarlı Mahmud'u betimleyen bir tablonun görüntüsü (Kâşgarlı Mahmud Anıt Mezar Kompleksi, Opal; Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Dîvânu Lugâti't-Türk'ten ve konuyla ilgili kaynak eserlerden hareketle uzun zamandan beri araştırma ve incelemeler yapan bilim insanları, Kâşgarlı Mahmud'un bugün Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan, Issık Göl yakınlarında Barsgan şehrinde dünyaya geldiğini, doğum ve ölüm yıllarının / tarihlerinin bilinmediğini, babasının adının Hüseyin Çağrı Tigin, dedesinin adının ise Muhammed Buğra Han bin Yusuf olduğunu belirtmektedir.

Bilim insanlarının Kâşgarlı Mahmud'un aslen Barsganlı olduğunu ileri sürmelerine *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki şu cümleler dayanak oluşturmaktadır:

Barsgan: Afrâsiyâb'ın bir oğlunun adı. Barsgan'ı o kurmuştur. Mahmud'un babası bu şehirdendir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. XXIV).

Çakan, “Kâşgarlı Mahmud'un Soyu, Kısaca Hayatı, Eserleri ve Mezarı Üzerine Bir İnceleme” başlıklı yazısında *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün yazarının Kâşgarlı olduğunu, Barsgan'la bir ilgisinin bulunmadığını, babasının bir zamanlar devletin yönetim merkezlerinden biri olan Barsgan'da bir süre görev yaptığını, Kâşgarlı Mahmud'un “*Mahmud'un babası bu şehirdendir*” ifadesini de bu yüzden kullandığını belirtmektedir (2008, s. 28-29).

Kâşgarlı Mahmud'un kendinden “Mahmûd bin el-Hüseyin bin Muhammed el- Kâşgarî” olarak bahsetmiş olması yaşadığı dönemde adının önünde “Kâşgarî” / “Kâşgarlı” sıfatını tercih ettiğini göstermektedir. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde Kâşgar yakınlarındaki “Opal” için de “*Bizim bir köyümüzün adı*” ifadesini kullanmış olması tesadüfi olmasa gerektir. Bu bilgilerden de hareketle Kâşgarlı Mahmud'un babasının Barsgan'da; kendisinin ise XI. yüzyılın başlarında Kâşgar'da dünyaya geldiğini belirtmek yanlış olmaz.

Gerek eser içindeki bilgiler gerekse yapılan araştırma ve incelemeler Kâşgarlı Mahmud'un babası Hüseyin Çağrı Tigin'in Karahanlı Dönemi'nin yöneticileri arasında yer aldığını; annesi Bubi Rabia'nın da Kâşgar bölgesinin seçkin âlimlerinden Hoca Seyfeddin Büzügvar'ın kızı olduğunu belgelemektedir. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde kendi sıfatlarını sayarken kendinden “*(onların) soyca en köklülerinden*” diye bahsetmiş olması da soylu ailelerden geldiğine dikkat çekmek istemesindendir.

Kâşgarlı Mahmud'un kendisi hakkında verdiği bilgiler, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün konusu ve içeriği Kâşgarlı Mahmud'un dönemin önemli medreselerinde (Medrese-i Hamîdiyye ve Medrese-i Sâciyye'de vd.) farklı bilim dallarında çok iyi derecede öğrenim gördüğünü, büyük âlimlerden de dersler aldığını kanıtlamaktadır.

Nitekim Kâşgarlı Mahmud, medrese eğitiminin yanında Kâşgar'da Seyyid Celaleddin Bağdadî, Ebul Hasan Seyyid Hatem, Celaleddin Kâşgarî, İmameddin Kâşgarî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden de dersler alır. Farklı âlimlerden aldığı dersler arasında Kuran, Hadis, Tefsir, Fıkıh, Arapça, Farsça, Dil, Edebiyat, İlm-i Hesap (Matematik), Cebir, Hendese (Geometri), Fizik, Kimya, İlm-i Coğrafya, İlm-i Tebabet (Tıp), Müzik, İlm-i Siyaset... bulunmaktadır (Çakan, 2008, s. 29).

Tanzimat Dönemi şair, yazar ve yöneticilerinden Ziya Paşa'nın (1829-1880) “*Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz; şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde*” özdeyişi sanki *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten hareketle Kâşgarlı Mahmud'u anlatmak için söylenmiş gibidir. Eserini ve yapılan çalışmaları göz önünde bulundurarak Kâşgarlı Mahmud hakkında özetle şunları kaydetmek mümkündür:

XI. yüzyılın başlarında dünyaya gelen, XI. yüzyılın sonlarında da vefat eden Kâşgarlı Mahmud, Karahanlı Dönemi'nin soylu / yönetici ailelerinden birine mensuptur. (Karahanlı Dönemi, yöneticileri ve Türk Dünyası'nın o dönemdeki durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Arat, 1991, s. IX-XXI; Genç, 1997; Divitçioğlu, 2001; Hunkan, 2007, Yılmaz, 2019).

Eserinden Kâşgarlı'nın iyi eğitim öğretim gördüğü, Türkçeyi, Türk lehçelerini, Arapçayı, Farsçayı çok iyi derecede bildiği, çok iyi bir araştırmacı, bilge bir bilim insanı ve öğretici olduğu anlaşılmaktadır.

Kâşgarlı Mahmud'un yaklaşık bin yıl önce, çok zor şartlar altında karşılaştırmalı, örneklemeli ve açıklamalı çift dilli, ansiklopedik bir eseri (sözlüğü) yazmasında onun aldığı eğitimin yanında dil, tarih, edebiyat, sosyoloji, kültür, siyaset ve uluslararası ilişkiler alanlarındaki olağanüstü bilgi, birikim ve deneyimlerinin de rolü büyüktür.

Kâşgarlı Mahmud, esas itibarıyla dil bilimcidir (lengüisttir), dilcidir, dil bilgisi uzmanıdır; sözlük bilimcidir (leksilologdur) ve lehçe bilimcidir (diyalektologdur). Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lûgat'it-Türk* dışında (kendisinin eserinde belirttiği) yine Arapça olarak yazıldığı anlaşılan "*Kitabu Cevahiri'n-Nahv fi Lûgat'it-Türk*" adlı bir dil bilgisi kitabı daha olduğu bilinmektedir. (Kâşgarlı Mahmud'un bu eserine, bugüne kadar ne yazık ki ulaşamamıştır).

Kâşgarlı Mahmud, Türkçenin eğitimi ve öğretimiyle ilgili olarak yaklaşık bin yıl önce bilinçli bir şekilde özgün eser yazan ilk kişidir. Yani o, hem "Ana Dili" olarak "Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Alanı"nın hem de "Yabancılarla Türkçe Öğretimi" alanının ilk araştırmacısı ve bilim adamıdır. Onun kendisinden sonra gelip çok dilli ve karşılaştırmalı sözlükler ve dil bilgisi kitapları yazan pek çok Türk bilginine de önderlik yaptığını belirtmek gerekir. (Günümüzde sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi "Türk Lehçeleri", "Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi", "Yabancılarla Türkçe Öğretimi" alanlarında çalışanların Kâşgarlı Mahmud'u ve onun eşsiz eseri *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü bilmeme, ihmal etme, ondan yararlanmama... lüksleri yoktur).

Kâşgarlı Mahmud, her ne kadar çok iyi bir dil bilimci ve dilci olsa da o aynı zamanda, Türklerin bilinen ilk tarih, coğrafya, etnoloji ve kültür araştırmacısı, halk bilimcisi, ansiklopedistidir.

Kâşgarlı Mahmud, gerçek bir bilim insanıdır; "Türklük Bilimi"nin (bilenen ve yaygın terimiyle "Türkoloji")nin kurucusu ve öncüsüdür. Nitekim Türklerin kökeni, Türklerin yaratılışı, Türklerin tarihi, Türk boyları ve toplulukları, Türk boylarının ve topluluklarının dağılımı, adları, ünvanları, yaşadıkları coğrafyalar, sahip oldukları yerler, yer adları (onların köyleri, kasabaları, şehirleri, dağları, gölleri, akarsuları), yaşayışları, inançları, töreleri, hukuk sistemleri, sanat ve estetik anlayışları, mizaçları, birbirleriyle ve başkalarıyla olan ilişkileri, Türkçeyi kullanmadaki farklılıkları, lehçeleri, yazıları, damgaları, sayıları / sayı sistemleri, duaları, bedduaları, övgüleri, yergileri, sövgüleri, deyimleri, vecizeleri, atasözleri, türküler, şarkıları, koçaklamaları, ağıtları, mitleri, destanları, doğum, düğün, nişan, evlenme, bayram, kutlama, eğlenme, yeme ve içme, yas, ölüm, defin, mezar âdetleri, yemekleri, giyimleri, kuşamları, musikileri ve musiki aletleri, kullanım ve süs eşyaları, hayvanları, alışveriş tarzları... hakkında ilk ayrıntılı bilgileri veren kişi Kâşgarlı Mahmud'dur.

Kâşgarlı Mahmud, Türklerin yaşadıkları coğrafyaları gezip dolaşan, Türklere ait somut ve soyut değerleri eserine taşımayı başarabilen, yerinde / alanda araştırma, inceleme ve gözlem yapan eşsiz bir bilim insanı ve gezgindir. Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te gerçekleştirdiklerini konuyla ilgili Türkiye'de ve Türkiye dışında bütün kurum ve kuruluşlarda görev yapan bilim insanları bir araya gelseler değil 5 yıl, 50 yıl içerisinde başarmaları mümkün değildir.

Kâşgarlı Mahmud'un doğum tarihi gibi ölüm tarihi de tam olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar tarafından doğum yılı olarak 1008, ölüm yılı olarak da 1105 yılı gösterilse de bu bilgi kesin değildir. Ancak onun çok yaşadığı ve eserini tamamladıktan sonra Bağdat'tan tekrar Kâşgar'a döndüğü ve ömrünün sonuna kadar kurmuş olduğu medresede (Medrese-i Mahmudiye'de) dersler verdiği tahmin edilmektedir.

Kâşgarlı Mahmud'un mezarı / türbesi Uygur Özerk Bölgesi'nde Kâşgar yakınlarındaki (45 km) Opal'dadır. Türbenin özgün hâli geride kalan tarihî süreçte yıkıldığı için bulunduğu yere yeniden inşa edilmiştir.

*Foto 3: Kâşgarlı Mahmud'un anıt mezar alanının girişinden bir görüntü
(Foto: Cengiz ALYILMAZ)*

Foto 4: Kâşgarlı Mahmud'un türbesinden genel bir görüntü (Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Foto 5: Kâşgarlı Mahmud'un türbesindeki sandukanın görüntüsü (Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Bugün de bölge halkı tarafından çok sevilen Kâşgarlı Mahmud, “Hazret-i Mollam Şemseddin”, “Hazret-i Mollam” vd. adlarıyla bilinmekte; çok sevilip sayılmakta ve türbesi ziyaret edilmektedir. Bölge halkı türbe ve çevresinde bulunan akarsuları ve ağaçları da kutsal sayıp “Türklerin esas itibarıyla burada yaşadıklarına ve bütün dünyaya buradan yayıldıklarına” inanmaktadırlar.

Foto 6: Türklerin doğuş yeri olduğuna inanılan, Kâşgarlı Mahmud'un türbesinin yakınlarındaki kutsal sayılan kaynak suyun çıkış noktasının ve Kâşgarlı Mahmud'un diktiğine inanılan ağacın (“Hayhay Terek”in) alt kısmının görüntüsü (Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Dîvânu Lugâtî't-Türk:

Dîvânu Lugâtî't-Türk, Kâşgarlı Mahmud tarafından 1072-1077 yılları arasında dar anlamda Araplara geniş anlamda İslam Dünyası'na Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış bir eserdir. Eserin başka nüshalarının varlığı bilinmiş olsa da bugün itibarıyla ana nüshadan istinsah edildiği anlaşılan yalnızca bir nüshası elde bulunmaktadır.

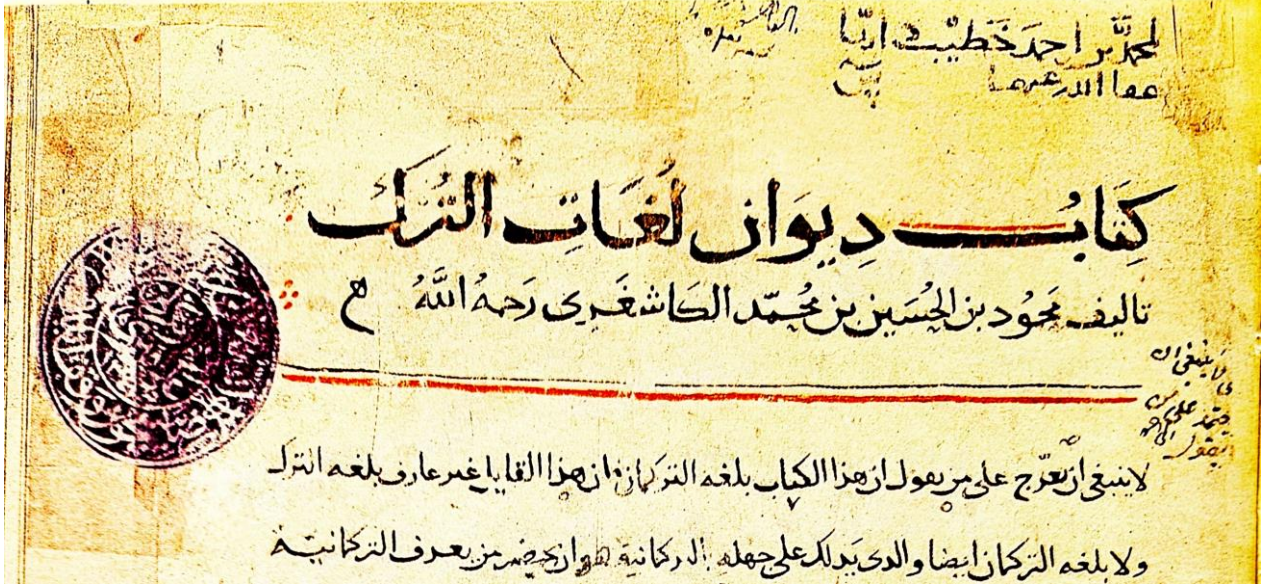

Foto 7: Kâşgarlı Mahmud'un eserinin ve kendi adının geçtiği sayfanın ilgili kısmının görüntüsü
(Foto: Kâşgarlı Mahmud, 1990, s. 1)

Dîvânu Lugâtî't-Türk'ün elimizdeki tek nüshası, İstanbul Fatih'teki Millet Yazma Eser Kütüphanesi A. E. Arabî kısmında, 4189 numarada bulunmaktadır. Yazma Muhammed bin Ebî Bekr bin Ebî'l Feth es-Sâvi tarafından müellif nüshasından Şam'da istinsah edilmiş ve istinsah hicrî 664 yılında, Şevval ayının 27'si Pazar günü (1 Ağustos 1266'da) tamamlanmıştır. Söz konusu nüsha Ali Emirî tarafından 1912 yılında Sahaf Burhan Bey'den satın alınmış; sonra kendi kurduğu Millet Kütüphanesine (diğer kitaplarıyla birlikte) bağışlanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. XXXVI, XLI).

Eserdeki (yazmadaki) bilgilerden eserin Bağdat'ta tamamlandıktan sonra Abbasi Halifesi Ebu'l-Kâsım Abdullah el-Muktedî bi-Emrillah'a² sunulduğu anlaşılmaktadır:

Bu eseri, yüce peygamberin makamında oturan ve Haşim soyunun Abbas oğulları kolundan olan büyüğümüz ve öncümüz Abû'l-Kâsim 'Abdu'llah'ın *-ki müminlerin emiri ve âlemlerin Rabbi'nin halifesi olan Muhammad al-Muktadi bi-amrillâh'ın oğludur*-fermanıyla yazdım. Allah, onu daima yüce tutsun, rahatını bozmasın ve bahtiyar etsin; onun hâkimiyet esaslarını yücelik uğrunda yarışanların meydanında koştığı bir izzetle perçinlesin. Onun fermanlarını, insanların onun avucunun cömertliğinden beslendikleri bir bereketle, yıldızı parlak bir zenginlikle, oku hedefi vuracak bir kararlılıkla, her zaman muzaffer olmayı âdet edinmiş dostlarla ve eziklik zilletine düşer olmuş düşmanlarla yüceltsin. Gölgesini, güzelliğini, kudretini, ihsanını ve saygınlığını Müslümanların başından eksik etmesin (Kâşgarlı Mahmud, DLT; Kaçalin, 2023, s. 33-34).

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'ü Halife'ye sunmuş olması son derece anlamlıdır ve önemlidir. Nitekim Kâşgarlı Mahmud eserinde Türklerle ilgili çok önemli bilgiler vermekte ve hadisler nakletmektedir:

² Muktedî bi-Emrillah hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hartmann, 2020, s. 142-143.

[Kâşgarlı] Muhammed oğlu Hüseyin oğlu Mahmud der ki:

Gördüm ki Allah devlet güneşini Türk burçlarında doğduruyor, bütün felekleri onların hükümrânlığı ile döndürüyor. Onlara Türk adını verip hükümrân kılmış ve onları dönemin egemen gücü eylemiş. Dönem insanının idaresini onların eline vermiş ve onları insanların başına getirip hak yolda desteklemiş. Onlara intisap edip yollarında yürüyenleri yüceltiyor, istedikleri her şeye nail eyliyor ve yaramaz insanların eziyetinden koruyor.

[O zaman anladım ki] akli olana yaraşan, oklarına hedef olmaktan korunabilmek için bu insanların tuttuğu yolu tutmaktır. Derdini dinletebilmek ve gönüllerini kazanabilmek için ise onların dilleriyle konuşmaktan daha güzel bir yol yoktur. Bir düşman, korkusundan dolayı gelip onlara sığınınca onu güvende kılarlar. Sonra başkası da ona sığınır ve zararı giderilir.

Buhârâ'nın sözüne güvenilir bir âliminden ve ayrıca Nîşâburlu bir âlimden duydum. Her ikisi de kendilerine ait rivayet zinciri ile şunu naklediyorlardı: Allah Resulü (s.a.v.); kıyamet alametlerini, ahir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacağını söylediği sırada “*Türk dilini öğreniniz; çünkü onların uzun sürecek egemenlikleri vardır.*” buyurdu. Bu hadis doğru ise -ki sorumluluk rivayet edenlere aittir- Türk dilini öğrenmek çok gerekli bir iş olur; yok doğru değilse o zaman da akıl bunu gerektirir (Kâşgarlı Mahmud, DLT; Kaçalin, 2023, s. 33).

Kâşgarlı Mahmud'un Türklerin yaratılışı ile ilgili olarak naklettiği bilgiler de son derece ilgi çekicidir:

türk: Türk, “Nuh’un -aleyhi’s-selâm- oğlunun adıdır. Bu, Allah’ın, Nuh’un -aleyhi’s-selâm- oğlu olan Türk’ün neslinden gelenlere verdiği bir addır. Nitekim “insan” (*al-insan*) da *hal atâ alâ’l-insâni hin^{um} min ad-dahri*: “*Elbette insanoğlunun üzerinden, henüz hiç sözünün edilmediği bir zaman geçmiştir.*” [K. 76: 1] âyetinde Âdem’in -aleyhi’s-selâm- adı olup burada tek bir kişi için kullanılmıştır. *la-kad halaknâ’l-insâna fî ahsani takwimⁱⁿ summa radadnâhu asfala sâfilina ... illâ’l-lazina âmanû wa-amilus-sâlihâti* “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların en aşağısına indirdik ama inanıp yararlı işler yapanlar bunun dışındadır.*” [K. 95: 4-6] âyetinde geçen “insan” kelimesi ise bir çokluk adıdır çünkü teklerden istisna (hariç tutma) yapılamaz. Burada da böyledir. Nuh’un -aleyhi’s-selâm- oğlunun adı olan Türk, teklik ifade eden bir addır. Neslinin adı olduğunda ise bir çokluk adıdır (*ism cam’*). Nitekim “beşer” kelimesi de teklik ve çokluk yerinde kullanılmaktadır. Bunun bir başka örneği de “Rûm” kelimesi olup İshak’ın -aleyhi’s-selâm- oğlu İysü’nün oğlu Rûm’un adı iken onun nesline de bu ad verilmiştir. Türk kelimesi de böyledir.

Biz “*Türklere bu adı yüce Allah verdi.*” dedik çünkü bize Kâşgarlı Halef oğlu şeyh, imam, zahid Hüseyin, Garkîoğlu’ndan, o da Ebûd-Dunyâ oğlu adıyla tanınan Şeyh Ebû Bekr Mugîdu’l-Carcarâi’den ahir zaman üzerine yazmış olduğu bir kitapta Allah Resulü’nün -sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Kâşgarlı Halef oğlu şeyh, imam, zahid Hüseyin, ona da Garkîoğlu Ebûd-Dunyâ oğlu adıyla tanınan Şeyh Ebû Bekr Mugîdu’l-Carcarâi *yakulu’llahu calla wa-’azza inna li cund^{um} sammaytuhum at-turka wa-askantuhum al-maşrika fa izâ gadibtu alâ kawmⁱⁿ sallattuhum ‘alayhim*: Yüce Allah şöyle buyuruyor: “*Benim kendilerine “Türk” adını verdiğim ve doğuya yerleştirdiğim bir ordum vardır. Bir kavme kızsarsam bu ordumu, onların başına bela ederim.*” Bu, Türklerin bütün insanlara karşı sahip oldukları bir üstünlüktür çünkü Allah onların adını bizzat kendisi koymuş ve onları yeryüzünün en yüksek, havası en temiz bölgesine yerleştirmiş, üstelik “*Benim ordum*” diyerek onları kendisine ait kılmıştır. Kaldı ki Türklerin, güzellik, sevimlilik, parlak yüzlülük, edeplilik, büyüklere saygılı davranma, ahde vefa, övünmekten uzak durma ve yiğitlik gibi övülmeğe değer pek çok güzel vasıfları vardır (Kâşgarlı Mahmud, DLT; Kaçalin, 2023, s. 163).

Kâşgarlı Mahmud'un Türklerle ilgili olarak naklettiği hadislere ve verdiği bilgilere rağmen eserini halifeye sunmayı başarmasında onun soylu bir aileden gelişi, akli, zekâsı, çok iyi bir bilim adamı oluşu ve Türklerin o dönemdeki gücü ve kudreti de rol oynamıştır. Nitekim Türklerin Karahanlılar ve Selçuklular dönemlerinde çok güçlü oldukları bilinmektedir.

Foto 8: Karahanlılar Dönemi'nin sınırlarını yansıtan bir haritanın görüntüsü
(Harita Foto: https://en.wikipedia.org/wiki/Kara-Khanid_Khanate#/media/File:Kara_Khanid_Khanate.png)

Karahanlılar ve Selçuklular dönemlerinin önemli yıllarına / anlarına tanıklık eden Kâşgarlı Mahmud, eserinde Türk boy ve topluluklarından söz ederken Oğuzlardan ayrıntılı şekilde bahsetmiş; onların boy teşkilatları, damgaları, kutsal kuşları, lehçeleri, yaşayışları ve inanışları hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un Bağdat'ta bulunduğu yıllarda Türk boy ve toplulukları, Anadolu coğrafyasında Oğuz Türklerinin (Kınık boyunun) önderliğinde Bizans İmparatorluğu'na diz çöktürmüştü; "Alınamaz, ele geçirilemez!.." denilen toprakları alarak bu topraklara Türk mührünü vurmuşlardır. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde Oğuzlara ve Oğuz Türkçesine özellikle yer vermesinin sebebini biraz da burada aramak gerekir.

اَعْرِفُوهُمُ النَّارُ وَمِنَ الْقُرْبَى وَالشَّنَّ وَالذَّنَّ الْبَيْرَ اَعْرِفُوا لَانْسِلَ
 وَكُلَّ هَيَوَانٍ وَفِي الْمَثَلِ اَعْرِفُوا لَوَزَايَا دَوْرَهُ مَعْنَاهُ اِذَا اَكَلَتْ
 الْفَمُ اسْتَحْيَتْ الْعَيْنُ يُضْرَبُ هَذَا فِيمَنْ يَأْكُلُ هَذِيءَهُ غَيْرِ فَيَسْتَحْيِي اِنْ لَا
 يَقْضَى حَاجَتُهُ بَعْدَهَا اَعْرِفُوا قَبِيلَةَ مِنَ التُّرْكِ وَهُمْ التُّرْكُمَانِيَّةُ وَهُمْ اِثْنَانِ
 وَعِشْرُونَ بَطْنًا كُلُّ بَطْنٍ مِنْهَا عَلَامَةٌ وَشِمَّةٌ عَلَى دَوَائِمِهِمْ يَعْرِفُ
 بَعْضُهُمْ بَعْضًا بِهَا سَبْعَ قَبَائِلٍ مِنْهَا السَّلَاطِينُ فِي زَمَانِنَا ه
 وَعَلَامَةٌ دَوَائِمِهِمْ عَلَى هَذِهِ الصُّورَةِ اَوَّلُهَا هـ الثَّانِيَّةُ قَبِيْعٌ وَعَلَامَتُهَا
 هَذِهِ اَلْثَالِثَةُ يَابُدُّرُ وَعَلَامَتُهَا هَذِهِ هـ الرَّابِعَةُ اِقَا
 بِالْهَمزةِ وَبِالْيَاءِ اَيْضًا وَعَلَامَتُهَا هَذِهِ اَلْخَامِسَةُ سَلْعَرُ وَ
 عَلَامَتُهَا هَذِهِ اَلْسَادِسَةُ اَفْشَارُ وَعَلَامَتُهَا هَذِهِ اَلْسَابِعَةُ ر
 بَكْتَلِي وَعَلَامَتُهَا هَذِهِ لـ الثَّامِنَةُ بُكَدُّرُ وَعَلَامَتُهَا هَذِهِ هـ
 التَّاسِعَةُ بِيَّاتٌ وَعَلَامَتُهَا هَذِهِ اَلْعَاشِرَةُ يَزْغَرُ وَعَلَامَتُهَا
 هَذِهِ اَلْحَادِيَّةُ عَشْرَا مَرُوعٌ وَعَلَامَتُهَا هَذِهِ اَلثَّانِيَّةُ عَشْرَا
 اَلثَّلَاثَةُ الْقَابِلُكَ وَعَلَامَتُهَا هَذِهِ اَلرَّابِعَةُ عَشْرَا كِرُوعٌ وَعَلَامَتُهَا
 هَذِهِ اَلْخَامِسَةُ عَشْرَا رُكْرُوعٌ وَتُحَدِّدُ الْهَمزةُ بِالْيَاءِ فَيُقَالُ
 يَرْكُرُوعٌ وَعَلَامَتُهَا هَذِهِ اَلْسَادِسَةُ تَوْتِرُقَا وَعَلَامَتُهَا هَذِهِ
 اَلثَّامِنَةُ عَشْرَا تَوَكْرُوعٌ وَقَدْ تَطْرَحُ الْوَاوُ فَيُقَالُ تَوَكْرُوعٌ وَعَلَامَتُهَا

وعلامتها هـ
 السابعة عشر اولها يندلع

Foto 9: Divânu Lugâti 't-Türk'te Oğuzlardan bahsedilen
 sayfalardan birinin görüntüsü (Kâşgarlı Mahmud, 1990, s. 31)

هذه **١٨** التاسعة عشر جنك وعلامتها هذه **١٩** العشرون
منها جولدرو وعلامتها هذه **٢٠** الحادية والعشرون جبنى و
علامتها هذه **٢١** الثانية والعشرون جرقلغ قليله عديدها
خفيه علامتها **٢٢** قال محمود انما استوفيت ذكر هذه القبائل
لحاجه الناس الى معرفتها وهذه العلامات كلها سمات دواتهم
وحيولهم فيعرف كل بطن منهم مواشيم بهذه السمات عند الاختلاط
وهذه اصول قبائلهم ثم كل قبيله منها فرق ويطون فنبت
الفروع منها اختصارا واسما هذه القبائل اسما اجدادهم الذين
ولدوها في قديم الدهر فنسب اليهم كما يقال في العرب بنو سليم
وبنو خفاجة **٢٣** اكر كل واد جار مثل جيجون والفرات واذ
اطلق هذه اللفظة عند العرب يقع على وادي يسمى وادي ناكت
وبلادهم عليه واهل الوبر منهم نازلون على شطيه واوديه
كثيره في ديار الترك تسمى بهذا الاسم وبه سميت بلدة بالشعر
يسمى ايلي او كوز وتلك البلدة بين وادي بين وادي الا وادي
يفتح **٢٤** اكر الثور وهي **٢٥** اكر اذ اقي بلخني ايزاغوشى
بلسا ييك معناه لان يكون راس العجول خير من ان رجل الثور
يعني الاستبداد في السواد خير من الاتباع لغيرك **٢٦** اقس

Foto 10: Dîvânü Lugâtî't-Türk'te Oğuzlardan bahsedilen
sayfalardan birinin görüntüsü (Kâşgarlı Mahmud, 1990, s. 32)

Dîvânu Lugâti't-Türk'te Türklerden, Türk boy ve topluluklarından söz edilmiş olsa da eser, esas itibarıyla çift dilli bir sözlüktür. Arapça olarak yazılmış; eserde madde başları, karşılaştırma ve açıklamalara esas teşkil eden dile ve edebî türlere ait ögeler [anamlı dil ögeleri (sözcükler, sözcük grupları, deyimler, vecizeler, atasözleri, şiirler...) ve görevli dil ögeleri (ekler, edatlar, ek+ekler, ek+edatlar)] Türkçe olarak verilmiştir.

Kâşgarlı Mahmud'un eserine karşılaştırma ve örnekleme unsuru yaklaşık 8500 Türkçe sözcüğü aldığı, bu sözcükleri eserine alırken seçime tabi tuttuğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kâşgarlı, eserinin "Kitapta Söylenen ve Söylenmeyen Şeyler Üzerine Söz" başlıklı bölümünde bu hususta şunları kaydetmektedir:

Yazdığım dağlar, çöller, dereler, sular, göller İslâm Türklerinin ellerinde bulunanlardır. Çünkü dillerde dolaşan bunlardır. Bunları tanınmış oldukları için yazdım; tanınmamış olanların birçoklarını bıraktım. Müslüman olmayan Türk illerinden bir takımını dahi yazdım; gerisini, yazmadım çünkü onları yazmakta bir fayda yoktu. Türk diline sonradan girmiş olan kelimeleri yazmadım; erkek ve kadın adları da yazılmadı. Bunlardan *-ancak doğru bilinmesi için-* çok kullanılan, herkes tarafından bilinen adlar yazıldı (Kâşgarlı Mahmud, DLT; Atalay, 1985, I, s. 27).

Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün sistemi hakkında da şunları belirtmektedir:

Ben bu kitabı hikmet, seci, atalar sözü, şiir, recez, nesir gibi şeylerle süsleyerek hece harfleri sırasınca tertip ettim. İrdemen onu yerinde bulsun, arayan sırasınca arasın diye her kelimeyi yerli yerine koydum; derinliklerini alana çıkardım; katılıklarını yumuşattım. Yıllarca birçok güçlüklerle göğüs gerdim. Bu lügat kitabını (sözlük) baştan sonuna dek sekiz ayımda topladım.

Birincisi: Hemze kitabı. Tanrı'nın kitabı ile uğurlanmak için ben kitabıma hemze ile başladım.

İkincisi: Salim Kitabı

Üçüncüsü: Muzaaf Kitabı

Dördüncüsü: Misal Kitabı

Beşincisi: Üçlüler Kitabı

Altıncısı: Dörtlüler Kitabı

Yedincisi: Gunne Kitabı

Sekizincisi: İki harekesiz harfin birleşmesi kitabı

Her kitabı isimler ve fiiller olmak üzere ikiye ayırdım. İsimleri fiillerden önce yazdım; arkasından fiilleri getirdim. Herbirini kendi sırasına göre ayırımlara ayırdım. Öne hangisi gelmek gerekse onu öne, ikinci derece de gelmesi gerekli olanı sona koydum. Herkesin bilmesi kolay olsun diye kitapta ve bölümlerde ad olarak Arap dilince olan ıstılahları aldım (Kâşgarlı Mahmud, DLT; Atalay, 1985, I, s. 6).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te, ad türünden sözler Türkçe olarak verildikten sonra yanına Arapça karşılığı yazılmış, açıklaması yine Arapça yapılmıştır. Fiil bölümünde ise belirli geçmiş zaman üçüncü teklik kişi çekimindeki Türkçe fiillerin gösterilmesinden sonra anlam verilmemiş, madde başındaki fiilin içinde geçtiği örnek cümleler Türkçe olarak yazılmıştır. Üstü kırmızı mürekkeple işaretlenen Türkçe örnek cümlelerin yanında da Arapça anlamları gösterilmiştir. Böylece madde başındaki fiilin anlamı da ortaya çıkmış olmaktadır. Sözlük bölümünde madde başı sözlerin bu düzen içerisinde verilmesi, Kâşgarlı Mahmud'un dil bilimciliğin yanı sıra dil öğretimi konusunda da bilgi sahibi olduğunu göstermektedir (TDK, 2025).

Alyılmaz, “Sözlük Bilim ve *Dîvânu Lugâti’t-Türk*” başlıklı makalesinde Kâşgarlı Mahmud’un *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te uyguladığı yöntemle ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir:

Kâşgarlı’nın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te yer alan Türkçe kelimeler Arapça kaidelere göre tasnif edilmiştir. Oysa bu sözcüklerin Arapça’daki aslı ve zaid harflerin yazımının göz önünde bulundurularak yazılması, hareke sisteminin esas alınması, sözcüklerin bablara ve kalıplara sokulması pek çok problemi de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Kâşgarlı bu sistem hakkında: “*Herkesin bilmesi kolay olsun için...*” diyorsa da gerçekte uygulanan sistem Türkçe için bir zorlamadır. Nitekim meseleye lengüistik açıdan yaklaşıldığında bu zorlamanın şiddeti daha fazla hissedilir ve boyutları genişler. Ancak Kâşgarlı, gönlünde bir şeylerin endişesini duyduğu, başka şeyleri amaçladığı için böyle bir yolu tercih etmiştir. Nitekim o, eserini Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazmıştır; doğal olarak da onların kolay öğrenebilecekleri ve anlayabilecekleri yollara başvurmuştur. Fakat Kâşgarlı’nın bütün endişesi yalnızca bundan ibaret değildir. Onun asıl amacı “Türk dilinin Arapçayla atbaşı giden / başa baş giden bir dil olduğunu ortaya koymak”tır. Yani Kâşgarlı: “*Arapçada var olan Türkçede de var.*” diyebilmek için bu yolu tercih etmiştir. Örneğin: Arapçadaki gunnelere (nazal / burundan söylenen seslere), Türkçe’de nazal / burundan söylenen ɳ (ng)’yi karşılık olarak göstermesi de böyle bir düşüncenin ürünüdür. Nitekim onun, “*Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye Halil’in Kitabü’l Ayn’ında yaptığı gibi kullanılmakta olan kelimelerle bırakılmış bulunan kelimeleri bu kitapta birlikte yazmak, ara sıra, yüreğime doğar dururdu.*”³ cümleleri de görüşümüzü destekler niteliktedir (1994, s. 13).

Alyılmaz, aynı makalede Kâşgarlı’nın *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te, daha önce Türk Elleri’nden (Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız vd. boylarının yaşadıkları bölgelerden) derleme yoluyla elde ettiği malzemeyi uyguladığı başarılı yöntemle çok iyi değerlendirdiğini, Türkçenin bütün yönleriyle (fonetik, morfolojik, etimolojik ve semantik ve sentaktik bakımdan) Arapçayla atbaşı / başa baş giden bir dil olduğunu kanıtladığını belirtmektedir (1994, s. 13-14).

Kâşgarlı Mahmud’un, XI. yüzyıl Türk Dünyası’na yayılmış bütün Türk boylarının yaşadıkları bölgelerden, oturdukları büyüklü küçüklü yerleşim merkezlerinden buraları bizzat dolaşarak malzeme toplamış olması; Karahanlı yazı dilindeki sözleri verirken, onları öteki Türk lehçe ve ağızlarından topladığı örneklerle karşılaştırması, gerekli yerlerde bunlar için ses bilgisi ve gramer açıklamaları yapmış olması, onun eserini, modern dilcilik metodlarına göre hazırlanmış ansiklopedik bir sözlük; geniş çapta karşılaştırmalı bir gramer durumuna getirmiştir. Elimizde, Türkçenin eski devirlerini ele alan bu vasıfta, bu genişlik ve derinlikte başka bir eser bulunmadığından, *Divanu Lûgat-it-Türk*, Türk lehçe ve ağızları için değer biçilmez bir kaynak durumuna girmiştir (Korkmaz, 1995, s. 257).

Karahan, Kâşgarlı Mahmud’un, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te hem Türkçenin söz varlığının zenginliğini hem de lehçelerin birbirleriyle olan ilişkilerini (benzer ve ayrılan taraflarını) ortaya koyduğunu şöyle ifade etmektedir:

Yaşadığı çağa göre iyi bir dilci olduğu anlaşılan Kâşgarlı Mahmud’un naklettiği lehçe(lere ait) söz söz varlığı da gerek tarihî Türk dilinin söz varlığının zenginliğini ortaya koyma, gerekse lehçeler arasındaki söz farklarını gösterme bakımından dikkate değer kayıtlardır. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki lehçe(lere ait) söz varlığının bir kısmı Orhun Türkçesinden itibaren tanıklanan sözcükleri içermekte, bir kısmı ise Kâşgarlı Mahmud’un kayıtlarında görülmekte ve daha sonraki eserlerde yer almaktadır. Bu kayıtlar sözcüklerin yaşının, coğrafyasının tespiti için önemlidir. Ayrıca başka tarihî eserlerde tanıklanmayan tek örnek sözcükler de XI. yüzyıl Türk topluluklarının sosyokültürel özelliklerine temas eden özellikli sözcüklerdir. Dil, kültür ve tarih araştırmalarına yol gösteren bu özellikli sözcükleri, yalnızca Kâşgarlı Mahmud kayıt altına almıştır. Dîvân’da Karahanlı yazı dilinin

³ Kâşgarlı Mahmud, DLT; Atalay, 1985, I, s. 7.

dışında bir sözcüğün diğer lehçelerde kazandığı anlamlar verilmiş, hangisinin daha doğru ya da sözcük köküyle ilgili olduğu belirtilmiştir.

Bugün olduğu gibi XI. yüzyılda da Türk lehçelerinin birbirleriyle etkileşim içinde olduklarını Dîvân'da görebiliyoruz. Yakın coğrafyalarda olan, aynı boy birliği içinde olan, ticaret ve kültür ilişkileri olan ya da birbirleriyle sürekli bir egemenlik mücadelesi yaşayan Türk boylarının lehçeleri birbirlerini etkilemiştir. Bu siyasi, sosyal ilişkiler ve coğrafi yakınlık, toplulukların dillerinde kimi ortaklıkları da beraberinde getirmiştir. Kâşgarlı'nın kayıtlarında XI. yüzyılda Karahanlı Devleti'nin kuzeybatısında bulunan Oğuzlarla Kıpçakların dil ilişkileri; Kıpçak bozkırı ve İdil boylarındaki Bulgar, Suvar, Kıpçak, Yemek lehçelerinin birbirleriyle ilişkileri; komşu şehirlerde yaşayan Argularla Oğuzların lehçe ilişkileri; Karahanlı devlet yapılanmasında etkili olan Yağma, Tuhsı ve Çiğil lehçeleri arasındaki dil ilişkileri dikkat çekmektedir.

XI. yüzyıl Türk lehçelerinin birbirleriyle olan ilişkileri yanı sıra, bu lehçelerin modern Türk lehçeleriyle bağlantıları da görülmektedir. Kâşgarlı'nın lehçelerle ilgili naklettiği bilgilerin bir kısmı modern Türk lehçeleriyle örtüşmekte, bir kısmı da dağınık hâlde Türk lehçelerinde yaşamaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te bahsedilen Argu lehçesi, modern Türk lehçelerinden Halaçça ile büyük ölçüde örtüşmektedir. ... Dîvân'da kaydedilen Oğuz lehçesine ait ses ve söz varlığı özellikleri de tarihî ve modern Oğuz Türkçesiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. ... Dîvân'daki Oğuz lehçesi söz varlığı büyük ölçüde modern Oğuz lehçelerinde tanımlanmaktadır. Bu benzerlikler Kâşgarlı'nın Oğuzca ile ilgili kayıtlarının güvenilirliğini göstermektedir. Benzer biçimde Kıpçak lehçesi kaydıyla verilen bazı özellikleri de modern Kıpçak lehçelerinde görmek mümkündür (2013, s. 613-614).

Kâşgarlı'nın *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te, Türk boy ve topluluklarının tarihine, edebiyatına, kültürüne, etnolojisine, halk bilimine, onomastiğine [özel adlara (ırmak, göl, dağ, şehir, kişi, boy, millet, devlet, ülke, adlarına)], coğrafyasına ait zengin söz varlığıyla birlikte, Türkler, Türk boyları ve Türk lehçeleri hakkındaki çok önemli bilgileri, özdeyişleri, atasözlerini, şiir örnekleri... örnekleme, açıklama ve tanımlama unsuru olarak kullanmış olması, aynı zamanda XI. yüzyılda Türklerin yaşadıkları coğrafyaları, yurtları, yaşayışları, inanışları, davranışları hakkında da pek çok bilginin ortaya çıkmasına, bilinmesine ve günümüze kadar ulaşmasına da vesile olmuştur.

Kâşgarlı'nın *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te zengin söz varlığına yer verdiği, bunların arasında coğrafi adlarla / yeryüzü şekilleriyle ilgili olanların da önemli miktarı teşkil ettiği bilinmektedir. Aysun Gündüz Önal ve Mustafa Şenel “Yer Adları (Toponimi) Açısından Divanü Lûgati't-Türk” başlıklı makalelerinde *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen / yeryüzü şekilleriyle ilgili söz varlığını Besim Atalay tarafından yayımlanan “*Dîvânu Lugât-it-Türk*” tercümesinin IV. cildinden (“Dizin”den) hareketle şöyle tespit etmişlerdir:

Dağ adları / [Dağlarla, tepelerle vd. ilgili kavram işaretleri]:

argu: iki dağ arası, uçurum (s. 31)

art: sırt; dağ beli ve sırtı; sarp yer yokuş, boyun, tepe (s. 33)

aşak: aşığı; dağ gibi (s. 42)

baldır: dağın burun gibi çıkan yeri (DLT. IV, s. 64)

boynak: dağ boynu, belen (s. 105)

büktir: dağlardaki çukur ve sert yerler; inişli çıkışlı yerler (s. 124)

çaxşak: dağ tepelerindeki taşlık yer (s. 130)

çugurdan: uçurum, yar (s. 159)

edhiz: yüksek; yüksek yer, her şeyin yükseği (s. 168)

edhiztag: geçit vermeyen dağ (s. 168)

egin: *egin, sırt* (s. 171)
eyegüyer: *dağın ortası* (s. 209)
ıdhuktag: *geçitsiz sıra dağlar* (s. 215)
kadrak: *dağ katları ve kıvrımları, yamaç, yan* (s. 246)
kadruklan: *dağın girintisi, çıkıntısı, sert yeri* (s. 247)
keriş: *üstüne çıkılabilen dağ tepesi* (s. 303)
korum: *kaya* (s. 347)
kötki: *tepe, dağlık yer, toprak yığını, tepecik* (s. 367)
obuzlug: *sarp* (s. 421)
ograg: *dağ yamacı, derenin dönemeci* (s. 424)
oylug: *sarp, engebeli yer* (s. 422)
ödh: *dağ* (s. 450)
sengir: *dağ çıkıntısı, dağ burnu* (s. 505)
tagı: *dağın dönemeci* (s. 425)
talkıg: *dağların çatıştığı yer* (s. 565)
tezginç: *dağ dönemeci, dağ büklümü* (s. 612)
udhu: *tepe* (s. 685)
üngür: *in, mağara* (s. 713)
üşeng taş: *düz kaya* (s. 717)
üyük: *tepe gibi yüksek olan yerler* (s. 719)
yalım: *sarp, dik, yalçın* (s. 735)
yalt: *yalçın, sert* (s. 737)
yangrak: *dağ kıvrımı ve büküntüsü* (s. 743)
yar: *suların açtığı uçurum* (s. 747)
yarag: *yarık, gedik* (s. 747)
yarsgag: *dağda ve başka yerde ayağın kayabileceği yer* (s. 752)
yawug: *sel suyunun yüksekten yuvarladığı kaya parçası* (s. 762)
yörgenç: *dağ dönemeci, dağ büklümü, kıvrık* (s. 805)
Su adları / [sularla ilgili kavram işaretleri]:
akın: *sel, akıntı* (s. 1)
akındısuw: *akan su* (s. 16)
alış: *su ağzı, suyun havuzdan veya suvattan dökülen ağızlar* (s. 20)
arık: *ırmak, ark, germeç, kaş, kanal* (s.32)
arıklan-: *su akarak ark yapmak, yol ve hendek yap-* (s. 33)
arıklıg: *nehirli, ırmaklı* (s. 33)
batruş suw: *bulanık su* (s. 76)
bulgak: *bulanık* (s. 114)
bulgayuk: *bulanık* (s. 115)
çokrama yul: *suyu çok olan, fişkırان kaynak* (s. 156)
çulıman: *su birikintisi* (s. 160)

çat: *kuyu* (s. 137)
egrim: *düden, suyun toplanıp kaynayarak dönerek aktığı yer* (s. 172)
etiz: *iki dere arasındaki su geçecek set* (s. 203)
irkinsuw: *irkinti su* (s. 235)
kadhag: *kanal, ırmak* (s. 247)
kak: *göl; kurumuş göl; su birikintisi* (s. 251)
katlış: *su kollarının kavşığında olan su birikintisi* (s. 281)
kewli: *ırmak ağzı* (s. 308)
kır: *su bendi, germeç* (s. 317)
koguş: *oluk, su oluğu, değirmen oluğu* (s. 339)
koy: *derenin koyağı, dibi, düzlüğü* (s. 352)
köl: *göl, havuz, birikmiş su* (s. 358)
köler: *göl haline gelmek* (s. 358)
kölüng: *kuşların indiği su birikintisi, gölcük* (s. 359)
mıngar: *pınar, su gözü* (s. 412)
munduz: *birdenbire gelen sel, deli sel* (s. 16)
oluk: *oluk, yalak* (s. 438)
öküz: *ırmak, dere* (s. 456)
öz: *iki dağ arasında bulunan dere* (472)
özük suw: *büyük derelerden ayrılan her çay, kol* (s. 472)
saka: *dağ yamacı* (s. 483)
sarkındı suw: *iri su damlası* (s. 493)
sayram: *topuktan yukarı çıkmayan su* (s. 501)
sayramlan-: *su azal-, sığ bir hal al-* (s. 502)
sıgra: *iki dağ arasındaki geniş dere* (s. 512)
sundırı: *deniz* (s. 541)
suw tirkeşi: *dere kolları suyunun toplandığı yer* (s. 544)
suw: *su* (s. 543)
süzümdi suw: *süzülmüş su* (s. 555)
tadgun: *fırat ve ona benzer akan nehir* (s. 560)
tag: *dağ* (s. 560)
tarım: *göllere, kumluklara dökülen çay kolları* (s. 573)
tarmut: *dağların tepeleri, dereleri* (s. 580)
tarmutlan-: *su kollara ayrıl-* (s. 580)
taş: *taş, kaya* (s. 582)
teng: *göl, bataklık* (s. 598)
tering: *geniş dere ve yol* (s. 696)
tering: *su için, engin, geniş, derin* (s. 605)
terngek: *su sızıntısı, su birikintisi* (s. 607)
tiz: *yüksek yer* (s. 628)

tüşürgü: çayın ırmağa karışan ağzı (s. 678)

yahm: *sarp dağın eteği* (s. 284)

yuguç: ırmak ve derenin arkası (s. 809)

yukalan-: pınarlan-, pınarlar çoğal- (s. 810)

yul: *kaynak, pınar*

Yer ve mevki adları / [Yer, mevki bildiren kavram işaretleri]:

aglak: ıssız, çorak, oturulmayan yer, boş (s. 11)

alang: alan, düz ve açık yer (s. 18)

alangyazı: düz ova (s. 18)

altın: *aşağı, alt* (s. 22)

amaçlık: nişan yeri (s. 23)

astın: *aşağı, alt* (s. 41)

asra: alt, aşağı (s.41)

atız: iki dere arasındaki su geçecek set (s. 49)

bagram: geniş büyük kumluk yer (s. 61)

bakku: tepe, yüksekçe yer (s. 63)

baku: tepe, yüksekçe yer, yokuş (s. 63)

balık: kale, şehir (s. 65)

batıg: bataklık, ırmak ve ırmağa benzer şeylerin derin olan yeri (s. 75)

bir yer: bir ok atımı yer (s. 431)

börüng: suların yerde yaptığı yarıklar (s. 108)

burduz: bahçe, bostan (s. 117)

burun: çıkıntı yapan yer (118)

burung: ok atımı yer (s. 118)

buzluk: içerisine buz konularak yaz için saklanan yer (s. 121)

bük: sık ağaçlık, meşelik, orman (s. 123)

çagır: dar yol, küçük yol, çığır (s. 130)

çal: alaca kır (s. 132)

çalang: yanmış gibi siyah, ot bitmeyen, çorak yer (s. 132)

çümgen: çimenlik; ayrık otu (s. 163)

çüsek: ot, çayır (s. 164)

ekdi: sığır, koyun gibi hayvanların, kesildiği yer, mezbahane (s. 177)

ekim: bir kez ekilecek kadar olan yer (s. 174)

ekin: çiftlik, ekin ekilen yer (s. 174)

en: çukur, iniş (s. 182)

er: yerin güneye bakan güneşli tarafı (s. 187)

erle: yurtluk, yurt tutulan yer (s. 191)

eteç: çocukların ceviz oynadığı çukur (s. 202)

etyer: yumuşak yer (s. 201)

in: çukur (s. 232)

ir: yerin güney, güneşli yanı (s. 234)
isig: uzayıp giden bozkır (s. 237)
kabaklık: kabak tarlası, kabak biten yer (s. 213)
kalıma: güneşlik, yüksek çardak (s. 255)
karkag: çöl suyu ve bitkisi bulunmayan kırlar (s. 271)
kapçak: su kollarının birbirine kavuştuğu yer (s. 263)
kayıg: yoldan sapa olan yer (s. 285)
kazgan: sel sularının kazdığı yer (s. 287)
kepeklik: kepek konulan yer (s. 301)
kıdhıg: kıyı, yan, kenar (s. 312)
kır: basık dağ, açık yer (s. 316)
kol: derenin ortasında yüksekçe yer (s. 340)
konum: yurt, konulan yer, konak (s. 344)
korıg: kuru, küçük orman (s. 346)
kudhı: kuyu, çukur, aşağı (s. 374)
kuz: güneş görmeyen, gölgeli yer (391)
oba: oba (s. 421)
oprı: obruk, çukur, dere (s. 440)
orun: yer, mekân, mevki (s. 442)
otrug: ada (s. 445)
oy: basık, düz yer (s. 422)
oy: yerdeki, oyukluk, çukurluk (s. 446)
oynagu yer: oynanılacak yer (s. 447)
ökme: yığma toprak (s. 454)
özi: iki dağ arasındaki yol, geçit (s. 472)
özük: oyularak havuz yapılan her yer (s. 472)
samanlıg: samanlık (s. 133)
say: kara taşlık yer (s. 500)
sın: mezar (s. 515)
sigrig: dağda atlamakla geçilen yer (s. 521)
suwlag: hayvan sulanacak yer, yalak (s. 546)
tada: on adımda görülebilen yer parçası (s. 560)
tapluk: yer yarıkları (s. 575)
tarıklag: tohum ekilecek yer, tarla (s. 578)
tarıklıg: ekin bulunan yer (s. 578)
tatır: kıraç yer (s. 585)
tebiz: çorak yer (s. 592)
teziginç yol: büküntülü, kıvrımlı yol (s. 612)
toy: çanak yapılan yer (s. 642)
tublu: mezar (s. 648)

turug: dağlarda sığınılacak yer (s. 657)
tutuglug yer: tekin olmayan yer (s. 662)
ulınç: kıvrımlı yol, düz olmayan yol (s. 691)
urun: oturulan yer (s. 698)
ügürlük: darı konulan yer (s. 710)
yafa: sıcak, kuytu yer (s. 725)
yagaklık: cevizlik, ceviz biten yer (s. 726)
yagmurçıl: yağmuru bol olan yer (s. 729)
yakyer: yakın yer (s. 730)
yaprı: düz ve enli yer (s. 745)
yarşım: bir yarışlık yer (s. 753)
yatıg: yatılacak yer (s. 759)
yatık: yatacak yer (s. 759)
yava: sıcak kuytu yer (s. 760)
yaylag: yaylak, yazlanan yer (s.764)
yazak: otlak (s. 765)
yazı: kır, ova, boş ve açık yer, alan (765)
yebeng: kumlu, bataklık (s. 768)
yer: yer, yeryüzü, toprak (s. 774)
yın: in, mağara (s. 784)
yış: iniş, yokuş (s. 787)
yin: hayvan ini (s. 791)
yok yer: yokuş yer (s. 737)
yokar: yukarı (s. 798)
yolak: çay (s. 799)
yolak: çığır, çılga, kırlardaki küçük yol (s. 799)
yugaç: bir dere veya ırmağın karşı tarafı (s. 808)
yügrüm: bir koşuluk yer (s. 821) (Gündüz Önal ve Şenel, 2012, s. 67-73).

Özlem Akbulak da “*Divanü Lûgat-it-Türk*’te Yer Şekillerine İlişkin Terimler” başlıklı makalesinde argu, art, aşak, bagram, baku / bakku, baldır / beltir, büktir, boynak, börüng, burun, büktir, çahşak, çugurdan, en, eyegü, kadrak, kaş, kazgan, keriş, kıdığ, kır, koy / kuy, kötki / kütki, obuz, ogrug / owrug, oy, öz, saka, sengir, sigrig / sikrig tag, talkıg, tapluk, tarmut, tezginç, tiz, turug, tüpü, udu, üyük, yangrak, yar, yarsgag, yazı, yış, yi / yigi yörgeç kavram işaretlerine yer vermiş; bunlardan bir kısmının bugün hâlâ kullanıldığını belirtmiştir (2014, s. 17-38).

Diğer bilim dallarında olduğu gibi coğrafya, toponomi ve kartografya bilim dallarında da engin bilgiye, birikime ve deneyime sahip olduğu anlaşılan Kâşgarlı Mahmud, bunları eserine de yansıtmiş ve *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te bir de dünya haritasına yer vermiş; bu harita, eseri çok daha değerli ve çok daha ilgi çekici kılmıştır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Dünya Haritası ve Bu Haritanın Önemi

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* vermiş olduğu dünya haritası hakkında bilgi vermeden önce birkaç cümleyle “harita” “haritacı”, “haritacılık” ve “haritacılığın tarihi” ile ilgili birkaç cümleyi paylaşmak yararlı olacaktır.

“Harita” sözcüğü (terimi), TDK tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük'te “*coğrafya, tarih, dil, nüfus vb. konularda yeryüzünün bütününün veya bir bölümünün belirli bir oranda küçültülerek bir düzlem üzerine çizilmiş / gösterilmiş hâli*” şeklinde; “haritacı” sözcüğü “*harita yapan kimse; kartograf*” şeklinde; “haritacılık” sözcüğü ise “*haritacının yaptığı iş; harita ve bu haritalarda kullanılan işaretlerin özelliklerini araştıran, haritanın tasarımı, basım ve kullanım yöntemlerini geliştirmeye yönelik araştırmalar yapan bilim dalı; kartografi, kartografya*” şeklinde açıklanmaktadır (TDK, 2011, s. 1050).

Grafik dil öğeleri arasında da değerlendirmeleri mümkün olan; hem insanla mekân hem de geçmişle gelecek arasında bağ kuran haritaların ve haritacılığın tarihine bakıldığında bu tarihin oldukça eskiye dayandığı, Eskimolar, Aztekler, Babilliler, Çinliler, Mısırlılar, Grekler tarafından ilk harita örneklerinin hazırlandığı görülür. Babilliler tarafından (milattan önce 8. yüzyılın sonu ile 7. yüzyılın başlarına ait olduğu düşünülen) bir kil tablet üzerine işlenmiş şematik harita ise ilk dünya haritası olarak kabul edilmektedir.

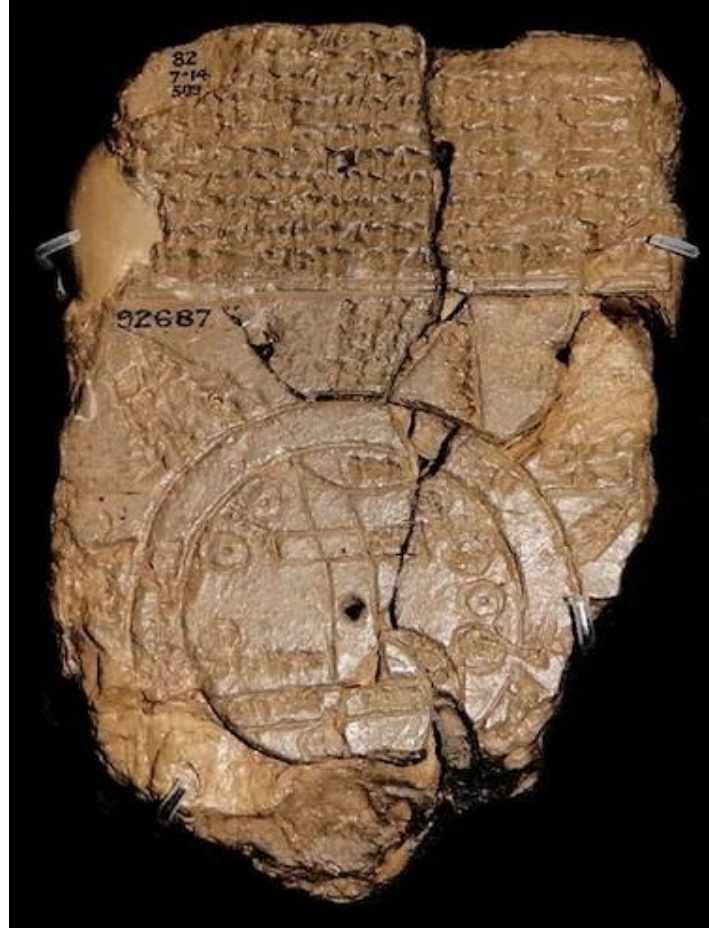

Foto 11: Babilliler tarafından hazırlanan,
(orijinali bugün British Museum'da korunan) dünya haritasının görüntüsü⁴

⁴ <https://arkeofili.com/babil-dunya-haritasi-antik-dunyanin-bilinen-en-eski-haritasi/>

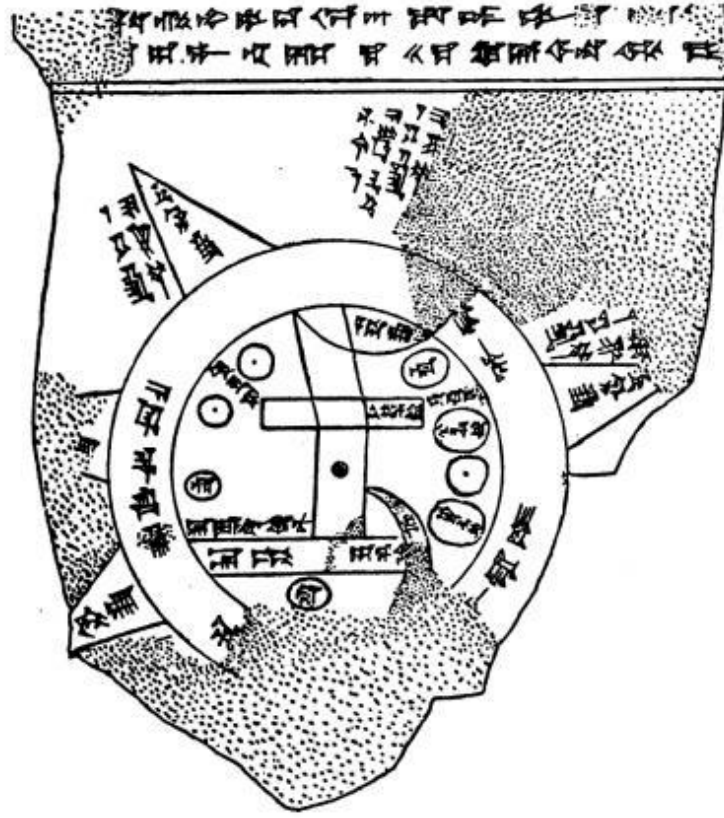

Foto 12: Babilliler tarafından hazırlanan dünya haritasının 1925 yılında Bruno Meissner tarafından yapılmış çizimi⁵

“Türklerde haritacılığın tarihini nereye kadar götürmek mümkündür?” “Türkler harita yapmayı biliyorlar mıydı?” Bu soruların cevaplarına ışık tutacak bazı bilgileri aktarmak yerinde olacaktır.

Tarih boyunca başta Asya kıtası olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde yaşamış olan Türklerin (Türk boy ve topluluklarının) birçok buluşu gerçekleştirdikleri, birçok yeniliğin ortaya çıkmasında, geliştirilmesinde ve yayılmasında da öncü rol oynadıkları bilinmektedir. Farklı sebeplerle farklı bölgelerde yaşamış olan Türk boy ve toplulukları bilgilerini, birikimlerini, deneyimlerini ve kazanımlarını unutmamak, unutturmamak, somutlaştırıp belgeleyerek gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla bunları epigrafik öğelerle (petrogliflerle, damgalarla ve yazılarla) ifade etmişlerdir. Türklerin erken dönemlerde epigrafik öğeleri / grafik dil öğelerini kullanmış olmaları aslında onların haritacılıktaki deneyimlerinin de temelini oluşturur. Nitekim önemli bir kısmının tarihleri milattan öncesine kadar uzanan Türk boy ve topluluklarına ait petrogliflerin (kaya üstü tasvirlerin) arasında yer alan bazı tasvirler / çizimler yer ve yön bildirmek amacıyla yapılmış / çizilmiş; Saka, Hun, Avar, (Kök)türk, Uygur dönemlerine ait bazı tasvirli ve damgalı taşlar da yer, yön ve sınır belirlemek amacıyla dikilmişlerdir. Bugüne kadar haritacılık bilimiyle (kartografya ile) ilgilenen hiçbir bilim insanı ne yazık ki eski Türk boy ve topluluklarına ait petroglifleri, tasvirli ve dikili taşları, yazıtları kendi alanlarının ilke ve yöntemleriyle araştırıp incelememiştir. Oysa eski Türk yazıtlarında ve Türkçenin kâğıda yazılı ilk temel eserlerinde de haritacılıkla ilgili pek çok sözcüğe ve sözcük grubuna yer verilmiştir. Türk haritacılık tarihinin temellerini teşkil ettiğini düşündüğümüz bazı epigrafik eserlerin ve haritacılıkla ilgili Eski Türkçe Dönemi’ne ait söz varlığının tespiti ayrı ayrı çalışma konuları oluşturduğu için burada üzerinde durmayacağız. Bu hususa Eski Türk kültür ve uygarlık eserlerine, anıtlarına, yazıtlarına ve diğer yazılı eserlere (başta kartograflar olmak üzere) ilgili bilim

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Babylonian_Map_of_the_World#/media/File:Meissner_Babylonien_und_Assyrien_clay_map_1925.jpg

insanlarının dikkatini çekmek ve gelecekte de araştırılıp incelenmesini sağlamak amacıyla değindiğimizi belirtmek isteriz. Dikkat çekmek istediğimiz söz varlığından (yüzlerce sözcükten, sözcük grubundan) yalnızca birini (“ula”) örnek olarak paylaşmak yararlı olacaktır.

Ula: Açık arazide / kırsal kesimlerde yol gösterici işaret. Şu atasözünde de geçer: *ula bolsa yol azmas bilig bolsa söz yazmas*: Anlamı şudur: “*Arazide / kırsal kesimlerde işaret ol(ur)sa yol kaybedilmez; insanda da akıl ol(ur)sa konuşmasında yanılmaz / yanlış yapmaz*” (Kâşgarlı Mahmud, DLT; Atalay, 1985, I, s. 92; Kâşgarlı Mahmud, DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 44).

Kâşgarlı Mahmud’un *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te bir atasözüyle tanıklandırarak açıkladığı “ula” sözcüğü, yukarıda belirtmiş olduğumuz Eski Türk Dönemi’ndeki yer ve yön taşlarını hatırlatması bakımından da son derece önemlidir.

Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te yaklaşık 8500 civarında sözcüğe yer vermiş; bunları deyimlerle, vecizelerle, atasözleriyle ve farklı edebî türlerde yazılmış örneklerle tanıklandırmıştır. Hem madde başı niteliğindeki sözcüklerin hem de açıklama / tanıklandırma için verilen örneklerin içinde haritacılığı ilgilendiren pek çok sözcük ve sözcük grubu bulunmaktadır. Kâşgarlı Mahmud’un eserinde verdiği yer adları (köy, kent, dağ, tepe, geçit, deniz, göl, ırmak adları), topluluk, boy, millet, devlet, ülke adları başlı başına bir çalışma konusu olacak kadar çoktur.

Saadettin Gömeç, “*Divanü Lûgat-it-Türk*’de Geçen Yer Adları” başlıklı makalesinde Kâşgarlı Mahmud’un eserinde 13 devlet ve ülke, 27 il, 46 şehir, 11 kasaba ve köy, 33 mevki ve yurt adına ve bunlarla ilgili bilgilere yer verdiğini belirtmekte ve bu yer adlarını şöyle dikkatlere sunmaktadır:

Ülkeler: Barshan, Çaparka, Çin, Hind, Kıtay, Maçın, Rum, Rus, Tabgaç, Tangut, Tezik, Tübüt ~ Tüpüt (Tibet), Yemen.

İller: Aramut, Argu, Basmıl, Başkurt ~ Başgirt, Beçenek ~ Peçenek, Bulgar, Çaruk, Çigil, Çumul ~ Kümül, Edgiş ~ Ekdış (Özçend / Özkent), Harzem, Kalaç, Karluk, Kay, Kençek, Kıpçak, Kırgız, Oğuz, Soğd, Suvar ~ Sabar, Tatar, Toksı, Ugrak, Uygur, Yabaku, Yagma, Yimek.

Şehirler: Argu, Asbicab ~ Sayram (İsficab / Beyza), Aşçan, Balasagun, Barçuk, Barsgan, Beş Balık, Buhara, Can Balık, Hotan, Itlık, İki Öküz, İnçkend, Karaçuk, Karnak, Kâşgar, Katun Sini, Kayas ~ Kuyas, Kazvin, Kençek Sengir, Keşmir, Kiçi Talas, Kingüt, Koçu, Konçgar Başı, Kum, Mankent, Merv, Özçend ~ Özkent (Şaş / Taşkent), Saksın ~ Suvar, Sançu, Sapran ~ Savran ~ Sepren, Semizkent (Semerkant), Sitgün ~ Sütkent, Sugnak ~ Sıgnak, Sülmi, Şaş ~ Taşkent ~ Tünkent ~ Özkent, Sıknı, Talas ~ Taraz, Tartuk, Uç, Udhu, Yafku ~ Yavgu, Yarkent, Yengi Balık, Yenkend ~ Dizruyin ~ Yenikent.

Kasabalar ve Köyler: Abul, Adhıg, Alguk, Aluş, Artuç, Balu, Barman, Kamlançu, Kuyas, Yafınç, Yagma.

Mevkileri Açıkça Belirtilmeyen Yerler: Adgiş, Asay, Ak Terek, Ala Yığaç, Aramut, Ala, Aruk Turuk, Ay köl, Badal-art ~ Bedel-art, Bakırlıg, Barçan, Bay Yığaç, Bukaç-art, Bükür, Çurçan, Hozar, Kapuş, Kara Sengir, Kara Yalga, Kargalıg, Kası, Kaşga Bugra, Kavak-art, Mangışlag, Minglak, Ötüken, Sıgun Samur, Suvlag, Tarım, Üreng ~ Vereng, Yamar, Zanbı-art (Gömeç, 2009, s. 1-34).

Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te renkli, yuvarlak / daire şeklinde bir dünya haritasına yer vermiştir. Bu harita Türkler tarafından bir dil / sözlük çalışması içinde yer verilen ilk haritadır. Söz konusu haritanın özelliklerine geçmeden önce bu haritanın hem Kâşgarlı Mahmud’un bilgisini, birikimini hem de içinden çıktığı, yetiştiği milletin dilinin ve kültürünün de seviyesini yansıttığını belirtmek gerekir. Nitekim bir haritayı hazırlayabilmek için bilgi, birikim, deneyim, gezi, gözlem, yöntem ne kadar önemliyse onu aktaracak dil(ler)i ve o dil(ler)in söz varlığını, kurallarını ve

D İ L V E H A R İ T A (T ü r k D i l i Ö z e l i n d e)

33

33

Kâşgarlı Mahmud'un haritasının temelini öncelikle Türk boy ve topluluklarının ve onlarla komşu olan milletlerin ve toplulukların yaşadıkları yerlerin gösterimi oluşturmaktadır. Bu hususu Kâşgarlı Mahmud'un kendisi eserindeki "Türklerin Tabakaları ve Boyların Açıklanması" başlıklı bölümde şöyle izah etmektedir:

Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi, Nuh peygamberin (*Allah'ın duası üzerine olsun*) oğlu Yâfes oğlu Türk'e dayanır. Bunlar, İbrâhim (*Allah'ın duası üzerine olsun*) oğlu İshak oğlu İysû oğlu Rûm oğulları gibidirler. Bu boyların her birinden ayrılmış dallar vardır ki onların sayısını Allah'tan başka kimse bilmez. Ben ana kabileleri saydım; tâli olanları bıraktım. Ancak Oğuz Türkmenlerinin oymaklarını ve hayvanlarının damgalarını, insanların bilmesi gerektiği için, zikrettim. Doğu taraflarındaki Müslüman olan veya olmayan her kabilenin coğrafi mevkiini, Rum yakınlarından doğuya doğru sırasıyla beyan ettim.

Rum'a yakın boyların birincisi Beçenek'tir. Sonra sırasıyla Kıfçak, Oguz, Yemek, Başgirt, Basmlı, Kay, Yabaku, Tatar, Kırkız -*Bu Çin'e yakındır*-. Bu boyların hepsi Rum hizasından doğuya doğru uzanırlar. Daha sonra Çigil, Tohsı, Yagma, Ugrak, Çaruk, Çomul, Uygur, Tañut, Hıtay -*Bu Çin'dir*-, sonra Tawgaç -*Bu da Mâçin'dir*-. Bu boylar da güneyle kuzey ortasındadırlar. Bunların hepsini bu daire (harita) içinde gösterdim (Kâşgarlı Mahmud, DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 10).

Kâşgarlı Mahmud'un eserine koyduğu dünya haritasında, Türklerle meskûn saha ile bunların uzaktan yakından münasebette bulundukları bazı milletler ve memleketler tespit edilmiştir. Haritada dağlar kırmızı, denizler yeşil, kumluk sahalar sarı, ırmaklar mavi renklerle gösterilmiştir. Haritanın ana merkez noktasını Balasagun şehri oluşturmaktadır. ... Diğer coğrafi adlandırmalar, yer adları ve memleketler de hiç şüphe yoktur ki haritanın merkezine göre ayarlanmıştır. Yönler, eski Türk geleneğine uygun olarak Orhun kitabelerindekilere paraleldir. (Türklerde doğu kutsaldır; çadırların kapıları da dâhil olmak üzere her şey doğuya göre konumlandırılır). Buna göre haritanın esas yön alma noktasını da doğu teşkil etmektedir. Türklerle meskûn sahalar verilen önem, Türklerin münasebette bulundukları diğer ülke ve milletlere de esirgenmemiştir. Türklerin ilgisi bulunmadığı sahalar ve milletler, doğal olarak haritada yer almamıştır (Caferoğlu, 1985, s. 20, 21).

Kâşgarlı Mahmud'un vermiş olduğu harita incelendiğinde bugün Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalan, İpek Yolu'nun da işlek noktalarından biri üzerinde bulunan Balasagun'un merkez olarak alındığı, diğer yerleşim yerlerinin, ülkelerin, bölgelerin ve yeryüzü şekillerinin ona göre konumlandırıldığı görülür (Alyılmaz ve Şahin, 2019, s. 406). Bilindiği üzere tarihte Türkler genelde tek kağanlığın / tek devletin çatısı altında ikili yönetim sistemiyle (Doğu Kağanlığı ve Batı Kağanlığı) idare edilmişlerdir. Doğu Kağanlığı, Türk Kağanlığının asıl yönetim merkezini, Ötüken de (Karabalgasun da) başkentini oluşturmuştur. Orta Asya coğrafyasının merkezî noktasında bulunan Balasagun ise tarihte Oğuzların, Türgişlerin ve Karlukların esasını teşkil ettiği Batı Kağanlığının [(Kök)türk Kağanlığı'nın / Türk Kağanlığı'nın] başkenti olmuştur. Türklerin tarihini, dilini, kültürünü, yaşayış ve inanışını çok iyi bilen Kâşgarlı Mahmud'un yaptığı haritada Balasagun'u ve Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerleri merkez olarak alması / göstermesi hiçbir şekilde tesadüfî değildir. Üstelik Kâşgarlı Mahmud, haritada Türklerin yaşadıkları bölgeleri dünyanın da merkezi olarak göstermiştir. Ona göre Türkler, çok özel yerlerde çok özel görevlerle yaratılmışlardır; dünyadaki her yer ve her şey de onların yaratıldıkları ve yaşadıkları yerlere ve yeryüzü şekillerine göre konumlandırılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un böyle bir anlayışa sahip olmasında ondaki Türklük bilincinin ve gururunun yanında eski Türk yaşayış ve inanış sisteminin, Türk devletlerinin (Türk boy ve topluluklarının) o dönemdeki gücünün ve kudretinin de rolü büyüktür. Kâşgarlı Mahmud'un sahip olduğu "Türklerin Tanrı tarafından üstün olarak yaratıldıklarına dair anlayış", ondan önceki

dönemlerde de vardır. II. Türk Kağanlığı Dönemi yöneticilerinden Bilge Kağan'ın Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'nda geçen şu ifadeleri de bunu açıkça göstermektedir:

üze kök tengri asra yagız yer kılıntukda ikin ara kişi oglı kılınmış kişi oglınta üze eçüm apam bumın kagan, iştemi kagan olurmuş olurupan türük boduning ilin törüsin tuta birmiş iti birmiş: Üste mavi gök (gökyüzü) altta kara yer (yeryüzü) yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun da üzerinde atalarım, dedelerim Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan (onları yönetmek için) tahta oturmuşlar. Tahta oturduktan sonra Türk milletinin devletini (yeniden) kurmuş, yasalarını düzenlemişler (Köl Tigin Yazıtı Doğu Yüzü I. Satır / Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü I. Satır; Alyılmaz, 2005, s. 43, 127).

Zeki Velidi Togan, “Eski Türk ve Moğolların Haritaları ve Haritacılığı Meselelerine Dair Notlar”⁶ başlıklı makalesinde Kâşgarlı Mahmud'un vermiş olduğu haritanın önemi ve içeriği hakkında bilgi verirken bu duruma şöyle dikkat çekmektedir:

Bu harita Türkler tarafından Türk coğrafi bakış açısına göre yapılan en eski haritadır... Bence bu haritada dikkate şayan olan esas nokta: Türkün ana vatanı olan Türkistan'ın cihanın ortasında tersim edilmiş (resmedilmiş) olması ve bu ülkenin de haritanın ortasında dört köşeli ve kırmızı ile tersim edilmiş olunan dağlar şeklinde gösterilmesi ve onlardan da dünyanın dört tarafına akan nehirlerin çıkarılmasıdır. Murabba (dörtgen) ile gösterilen dağlar, Tanrı Dağları (Tienşan) olup Barsgan şehrinin bulunduğu Issik Göl de bu murabbanın tam ortasında tersim edilmiş ve Asya'nın bütün yüksek dağları bu Tanrı Dağları'nın şubeleri olarak gösterilmiştir.

... Mahmud Kâşgarî Türklerin dünyaya hâkim olmaları için Allah tarafından cihanın merkezi bulunan en yüksek dağlarda yerleştirildiklerini söylüyor ve haritasını da o itikadi gösterir bir şekilde yapmıştır. Yani dünyanın dört köşeli en yüksek dağlarında oturan Türkler bu dünyanın dört köşesine hâkim oluyorlar.

...

Mahmud Kâşgarî'nin “Allah has ordusu olan Türklere bizzat isim verdi, onların dünyanın en yüksek ve havaca en temiz olan yerlerine yerleştirdi, onları kendi has ordusu tesmiye etti (adlandırdı). Bununla beraber onlar güzellik ve yakışıklık ile açık yüz, edeb ve terbiyeli olmakla mümtazdırlar; büyük ve yaşlı adamlara karşı hürmet göstermek, verdiği sözünde durmak, tefahurdan uzak bulunmak kahramanlık onların sayısız ve medhe şayan faziletlerindendir.” diye Türk milletine karşı izhar ettiği tebci (yüceltme) sözleri şüphe yok ki yalnız bu zatın şahsî hissiyatını ifade etmiyor, bilakis onun tarihî müşahedelerine dayanıyor; keza haritasında bu milleti vatanın cihandaki mevkiini eski Türk destan ve efsanelerinden öğrendiği gibi tersim etmiştir. O bu dağlık yüksek merkezin etrafında Türklere tabi olan yahut onlara komşu olarak yaşayan milletlerin ülkelerini bir bir gösterdiği gibi onların arka tarafında yahut şimali ve şarkî Asya'nın uzak köşelerinde efsanevi kavimleri yerleştirmiştir (1939, s. 164, 168).

⁶ Bu makaleye erişimimizi sağlayan Değerli Bilim İnsanı Prof. Dr. İsenbike Togan'a teşekkür ederiz.

*Foto 15: Kâşgarlı Mahmud'un (kaidesi dünya haritası şeklinde yapılmış) heykelinin görüntüsü
(Kâşgarlı Mahmud Anıt Mezar Kompleksi, Opal; Foto: Cengiz ALYILMAZ)*

Kâşgarlı Mahmud'un Balasagun merkezli dünya haritasında adlandırmalar ve çizimler günümüz coğrafyasına göre batıda Rus sınırlarına, İdil (Volga) Nehri'ne, güneyde Mısır sınırlarından Etiyopya'ya ve Hindistan'a, doğuda Çin ve Japonya'ya kadar uzanmaktadır. Haritanın daha çok orta kısımlarında genelde Türklerin yaşadıkları Balasagun, Barsgan, Kuca, Bârmân, Uc, Koçgarbaşı, Cürcan, Hotan, Yarkent, Kâşgar, Kümi-Talas, İkiögüz, Yefnüc, Nazal, Taraz / Talas, İsbicâb, Şaş, Canbalık, Beşbalık, Sulmi, Koçu, Keşmir, Kâsân, Özcend, Merginan, Hocend, Semerkant, Harezmi, Cend gibi yerleşim adları okunmaktadır. Bilâd-ı Sicistân, Bilâd-ı Kirmân, Vadi-i İrtiş, Ötüken, Mesâkin-i Kıfçak, Bilâd-ı Sind, Arzu'l-Yemen, Arzu'l-Hicâz, Arzu's-Şâm, Bulgar, Rus, Vireng, Peçenek gibi isimlerle çeşitli bölgeler işaretlenmiştir. Çok daha genel olarak Kâşgarlı'nın dünya haritası Orta Asya, Çin ve Kuzey Afrika'yı kapsamaktadır (Sarıcaoğlu, 2008, s. 127).

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te söz ettiği bazı yer adlarını haritada göstermediği, tespit edip harita üzerinde işaretlediği bazı yerlerin de adlarını yazmadığı dikkati çeker. Bu durum konunun ilgilileri tarafından genelde "Kâşgarlı Mahmud'un haritayı hazırlarken istediği şekilde tamamlayamadığı" şeklinde değerlendirilmektedir. Şunu açıkça belirtmek gerekir ki mevcut harita, bu hâliyle bile "Kâşgarlı Mahmud'un çok iyi bir dilci (sözlük bilimci ve lehçe bilimci), tarihçi, etnolog, antropolog... olmasının yanında çok iyi bir coğrafyacı ve harita bilimci (kartograf) olduğunu kanıtlar niteliktedir.

"Kâşgarlı Mahmud'un eserinde verdiği harita ile ilgili olarak yerli ve yabancı pek çok bilim adamı [(Zeki Velidî Togan (1939, s. 164-168), M. Şakir Ülkütaşır (1946, s. 75-77), Ahmet Caferoğlu (1985), Sevim Tekeli (1985, s. 645-651), Hasan Hüseyin Adalıoğlu (2007, s. 1-28), Fikret Sarıcaoğlu (2008, s. 121-132), Muhammed Çitgez (2008, s. 1059-1071), Fuat Bozkurt (2012, s. 8), Şükrü H. Akalın (2008, s. 88-90), Mehmet Turgut Berbercan (2017, s.1-12), Hüsnü Çağdaş Arslan ve Rahat K. Elebesova (2018, s. 26-34); Semra Alyılmaz ve Harun Şahin, (2019, s. 404-406), Erkan Hirik (2019, s. 16-18), Çiğdem Ormanoğlu, Eren Ormanoğlu ve Gülüzar Işıktaş (2024, s. 66-86)] hazırlamış oldukları kitaplarda, makalelerde, bildirilerde birbirinden değerli ve birbirinden farklı bilgileri paylaşmışlardır. Söz konusu araştırmacıların bir kısmı "Kâşgarlı Mahmud'un eserindeki haritayı hazırlarken (kendinden önce yazılmış) Arap ve Fars coğrafyacıların eserlerinden yararlanmış olabileceğini, onun "Belhî Ekolü" olarak adlandırılan ekolün de temsilcileri arasında yer aldığı"nı kaydetmektedirler. Bir bilim adamının bir eser yazarken (ve bu bağlamda bir harita hazırlarken) kendinden önce yazılmış / yapılmış eserleri inceleyip onlardan yararlanması kadar doğal bir şey yoktur. Nitekim bunu yapmamış olması bir eksiklik sayılabilirdi. Kâşgarlı Mahmud'un eserini ve haritasını hazırlarken kendisi gibi Türk olan, "yaşadığı dönemin en büyük hezarfeni / polimatı" Bîrûnî'nin [Ebu Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Bîrûnî (973-1051)] eserlerini ve haritasını görüp incelemiş ve yararlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. (Bîrûnî hakkında ayrıca bk. Saygılı, 1974, s. 1-40; Tümer, 1992, s. 206-215; Duman, 2010, s. 19-38).

Foto 16: Birûnî'nin haritasının görüntüsü⁷

Ana dili olan Türkçe dışında Arapça, Farsça, Sanskritçe ve Grekçe başta olmak üzere birçok dil bilen; matematik, fizik, kimya, astronomi, tıp, farmakoloji, botanik, jeoloji, coğrafya, felsefe, tarih, etnoloji, antropoloji, teoloji... alanlarında pek çok eser yazan ve buluşa imza atan; araştırmaya, incelemeye, geziye ve gözleme dayanan, aşılması mümkün olmayan akademik nitelikli çalışmalarıyla ve eserleriyle hem dönemine hem de sonrasına âdeta damgasını vuran “dâhi bilim adamı” Bîrûnî’yi ve eserlerini Kâşgarlı Mahmud gibi bir “dâhi”nin bilmemesi ve onun deneyimlerinden ve eserlerinden yararlanmamış olması kesinlikle mümkün değildir. Bunun için Bîrûnî’nin ve eserlerinin Kâşgarlı Mahmud’a birçok açıdan kılavuzluk ettiğini belirtmek yanlış olmaz. Üstelik Kâşgarlı Mahmud’un eserini yazarken tıpkı kendisi gibi bir Türk bilgisi, dâhisi olan Fârâbî’nin [Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî (doğum yılı: 871/872; ölüm yılı: 950)] eserlerinden de yararlandığı bilinmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen Kâşgarlı Mahmud’un yapmış olduğu harita; onunengin bilgisinin, birikiminin, bilimsel araştırmalarının, incelemelerinin, gezilerinin ve gözlemlerinin ürünüdür. Nitekim Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları bölgelerin ve yerlerin, onlarla komşu olan milletlerin / ülkelerin yaşadıkları yerlerin / coğrafyaların adlarının derli toplu biçimde dikkatlere sunulduğu en özgün harita, Kâşgarlı Mahmud’un eserindeki haritadır.

Dîvânu Lûgat’it-Türk’te yer alan harita esas itibarıyla yabancılara Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları, Türk lehçe ve ağızlarının konuşuldukları yerleri göstermek için hazırlanmıştır. Ancak buna rağmen haritada birçok yerleşim yerinin, bölgenin, milletin ve ülkenin adına da yer verilmiştir. Japonya’nın adının haritada “Cabarka”; Çin’in adının da “Yecüc Mecüc Diyarı” olarak gösterilmesi

⁷ <https://www.myoldmaps.com/earlymedievalmonographs/2143-al-biruni-world-map/2143-al-biruni.pdf> (Erişim: 6.02.2025)

ilgi çekicidir (Alyılmaz ve Şahin, 2019, s. 406). Japonya'nın adının haritada “Cabarka” şeklinde belirtilmesi Japonya'nın bir ada ülkesi olarak gösterilmesi de son derece isabetli ve anlamlıdır. Tekeli, “İlk Japonya Haritasını Çizen Türk Kâşgarlı Mahmud” başlıklı makalesinde konu hakkında şu bilgilere yer vermektedir:

Zamanımıza kadar gelen ve yaygın olarak kullanılan ilk Japon haritası Kyoto yakınlarındaki Ninna tapınağında bulunan ve dış kaynaklardan etkilenecek hazırlanmış, 1303 tarihini taşıyan haritadır. ... İlk Japon haritası bir Japon tarafından 14. yüzyılda çizilmiş, bir dünya haritasında yer alması ise 15. yüzyılda olmuştur. Bütün bu bilgilerin ışığı altında, bir plan biçiminde de olsa, yanlışlarla dolu da olsa ilk Japon haritasının 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından çizildiği bir gerçektir (Tekeli, 1985, s. 645, 647).

Kâşgarlı Mahmud'un eserinde yer alan “Türk Lehçeleri Hakkında” başlıklı bölümde vermiş olduğu bilgilerden söz konusu haritayı oluştururken Türk boy ve topluluklarının konuştukları lehçeleri ve diğer milletlerin ve toplulukların konuştukları dilleri esas aldığı anlaşılmaktadır:

En fasih (doğru) dil; bir dilden başka dil bilmeyen, Farslara karışmamış olan ve başka ülkelere gitmeyi âdet hâline getirmemiş bulunanların dilidir. Birisi, iki dil biliyorsa ve şehir halkıyla karışmışsa onun dili zayıflar. Sogdak, Kençek ve Argular gibi. İkinci kısma örnek; Hotan, Töpüt ve bazı Tañutlardır. Bu tabaka Türk ülkelerinde yerleşmiştir. Bunlardan her birinin dilini anlatacağım. Çaparkalılar (Japonyalılar) uzak olduklarından ve Mâçin'le aralarında Büyük Deniz (*el-bahri 'l-a 'zam*) bulunduğu onları dili bilinmez.

Çin ve Mâçin halkının kendi dilleri vardır. Bununla beraber şehirde oturanları Türkçeyi iyi bilirler; bizimle yazışmaları da Türk yazısıyladır.

Ye'cüc ve Me'cüc halkının dili de, Mâçin yakınındaki deniz, dağlar ve set yüzünden bilinmez.

Töpüt'ün de kendi dili vardır. Aynı şekilde Hotanlıların da kendi dil ve yazıları vardır. Bu ikisi Türkçe bilmezler.

Uygurlar da katıksız bir Türk diline sahiptir. Bunun yanında kendi aralarında konuştukları ikinci bir dil vardır. Kitabın başında bahsettiğim 24 harften ibaret yazıları vardır; onu yazışmalarında kullanırlar. Uygurların Çin ile birlikte kullandıkları başka bir yazıları daha vardır. Onunla kutsal kitaplar ve resmî belgeler yazılır. Kültürlü olmayanlar bu yazıyı okuyamaz. Kültürlü olanlara ben şehirli adını verdim.

Göçebelerden (*ehlu 'l-weber*) Çomulların kendilerine mahsus gizli bir dilleri vardır; Türkçeyi de bilirler. Aynı şekilde Kay, Yabaku, Tatar ve Basmılların da her birinin kendilerine has bir dili vardır; bunun yanında Türkçeyi de iyi bilirler.

Kırkız, Kırçak, Oguz, Tohsı, Yagma, Çigil, Ugrak ve Çarukların ortak ve katıksız bir Türkçeleri vardır. Yimek ve Başgırtların dili bunlara yakındır. Rum'a yakın olan Bulgar, Suvar ve Beçeneklerin dili, kelimelerin uçları aynı tarzda düşürülmüş bir Türkçedir.

Dillerin en hafifi Oguzlarındır. En doğrusu; Yagma ve Tohsılar ile tâ Uygur şehirlerine kadar Etil, Yamar, Ertiş, İla vadilerinde oturanlarındır. En fasihi ise Hâkaniye (Karahanlı) hanlarının ve onlarla münasebette olanlarındır.

Balasagunlular Soğdca ve Türkçe konuşurlar. Tırazlılar ve Beyzâ şehri halkı da böyledir.

İsbicâb'dan Balasagun'a kadar uzanan bütün Argu ülkelerindeki halkın dilinde bozukluklar vardır.

Kaşgar'ın Kençekçe konuşan köyleri vardır; şehrin içi ise Hâkaniye Türkçesi konuşur.

Rum yakınından Mâçin'e kadar bütün Türk ülkeleri beş bin fersah uzunluğunda ve üç bin fersah enindedir; toplam olarak sekiz bin fersaktır. Bunların hepsini, bilinsin diye, yerin şekli olan dairede (haritada) beyan ettim (Kâşgarlı Mahmud, DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 10-11).

Kâşgarlı Mahmud'un vermiş olduğu bu bilgiler, haritanın dünya haritası olduğu kadar bir "dil haritası" olduğunu göstermektedir.

Bilindiği üzere dil haritalarında öncelikle dillerin, lehçelerin, ağızların konuşuldukları yerlerin gösterilmesi, sonrasında ise bir dile ve onun kollarına ait anlamlı dil öğelerinin (ad ve eylem türünden sözcüklerin, sözcük gruplarının) ve görevli dil öğelerinin (seslerin, eklerin, edatların, bağlaçların) kullanım şekillerinin belirtilmesi hedeflenir. (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2022, s. 293-304) Kâşgarlı Mahmud'un eserinde yaklaşık bin yıl önce Türk boy ve toplulukları ile onların komşularının dilleri, lehçeleri ve ağızları hakkında bilgiler verip sonra bunları haritada göstermesi, bir ilktir ve son derece de anlamlı ve önemlidir.

Konuyla ilgili olarak Alyılmaz ve Şahin "About the Work and Map of Mahmud Al-Kashgari (Kâşgarlı Mahmud, Eseri ve Haritası Üzerine)" başlıklı (İngilizce olarak yayımlanmış bildiri nitelikli) yazılarında bu hususa şöyle dikkat çekmişlerdir:

Kâşgarlı Mahmud'un eserinde yer verdiği harita yabancılara Türkçe öğretmek için hazırlanan ve esas itibarıyla sözlük niteliği taşıyan eserin okuyucularına ana hatlarıyla Türklerin yaşadıkları bölgeleri göstermek için hazırlanmıştır. Yani her ne kadar harita "dünya haritası" olma özelliği taşısa da haritada verilen bilgiler eserin yazılış sebebine uygun olarak ana hatlarıyla verilmiştir. Yerleşim yerleri haritada sarı renkte küçük daireler hâlinde gösterilmiş; bunlardan bir kısmının adları yazılmamıştır. Bu durum Kâşgarlı Mahmud'un haritayı tamamlayamadığını akla getirdiği gibi; hedef kitle için gösterdiklerinin yeterli olduğu kanaatini taşımış olabileceğini de düşündürmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen bugün bile alan araştırmalarına dayalı dil, ağız, sözlük çalışmalarında çalışma bölgelerine ait haritalara yer verilmezken o günün şartlarında böyle bir haritaya yer verilmesi ilk ve tek örnek nitelik taşımaktadır (Alyılmaz ve Şahin, 2019, s. 404).

Diğer bilim dallarında olduğu gibi dil biliminde de alan araştırmalarına dayalı çalışmaların her aşamasında haritalar çok önemli rol oynar. Kâşgarlı Mahmud'un bunun bilincinde olup kendi amaçları, ihtiyaçları ve hedefleri doğrultusunda eserine bir dünya haritası koymuş olması, hem *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün önemini artırmış hem de Kâşgarlı Mahmud'un dünyanın bilinen en eski haritacıları arasında yer almasını sağlamıştır.

Kâşgarlı Mahmud'un, eserinin ve eserine koymuş olduğu haritanın değeri son yıllarda hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında daha iyi anlaşılmış; *Dîvânu Lugâti't-Türk* farklı dillerde ve lehçelerde yayımlanmış; Kâşgarlı Mahmud ve eseriyle ilgili hatıra paraları ve hatıra pulları basılmıştır.

*Foto 17: Kaşgarlı Mahmud'un doğumunun (1008)
1000. yıl dönümü dolayısıyla 2008 yılında basılan gümüş hıra paranın ön yüzünün görüntüsü*

*Foto 18: Aynı hıra paranın Kaşgarlı Mahmud'un
dünya haritasına yer verilen arka yüzünün görüntüsü
(Cengiz ALYILMAZ - Semra ALYILMAZ Koleksiyonu)*

Foto 19-20: Kaşgarlı Mahmud'un doğumunun 1000. yıl dönümü dolayısıyla basılan pulların görüntüsü (Cevdet ALYILMAZ Koleksiyonu)

Dîvânu Lugâti't-Türk ve içindeki harita, 24-27 Ekim 2017 tarihleri arasında Paris'te yapılan toplantıda (Piri Reis Haritası'yla birlikte) UNESCO tarafından "Dünya Belleği Kütüğü"ne kaydedilmiş; 2024 yılında da *Dîvânu Lugâti't Türk*'ün yazılışının 950. yıl dönümü Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ortaklığında ve Fas, Katar, Macaristan, Moritanya ve Tacikistan'ın desteğiyle UNESCO 2024 Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri Programı'na dâhil edilmiş; 2024 yılı "Kaşgarlı Mahmud Yılı" olarak kutlanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Kaşgarlı Mahmud (doğum yılı: 1008?, ölüm yılı: 1105?), Karahanlı Devleti zamanında yaşamış dil bilimcidir. (*Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün herhangi bir yerinde bahsi geçmemiş olsa da Kaşgarlı Mahmud, *Kutadgu Bilig* adlı Türk dilinin, Türk edebiyatının, Türk kültürünün ve Türk felsefesinin eşsiz eserinin müellifi / şairi Yusuf Has Hacib'le aynı devlet zamanında, aynı dönemde, aynı kültür çevresinde yaşamıştır).

Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk* adını verdiği ve 1072-1077 yılları arasında yazdığı çift dilli sözlükte dar anlamda Araplara, geniş anlamda ise İslam dünyasına Türkçeyi öğretmeyi amaçlamıştır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te 8500 civarındaki sözcüğü açıklarken vermiş olduğu ayrıntılı bilgiler, onun "ilk Türk kültür tarihçisi, coğrafyacısı, kartografi, etnoloğu, antropoloğu, halk bilimcisi ve ansiklopedisti" olarak da kabul edilmesini sağlamıştır. Nitekim o, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te Türk boy ve toplulukları, onların lehçeleri, ağızları, yaşayışları, inanışları ve yaşadıkları yerler / bölgeler hakkında çok önemli bilgiler vermiştir.

Kaşgarlı Mahmud, eserine Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları bölgelerin ve yerlerin, onlarla komşu olan milletlerin / ülkelerin yaşadıkları yerlerin / coğrafyaların adlarını derli toplu biçimde dikkatlere sunulduğu bir de dünya haritası koymuştur. Söz konusu harita, renkli, yuvarlak / daire şeklindedir. Bu harita, Türkler tarafından bir dil / sözlük çalışması içinde yer verilen ilk haritadır.

Haritada bugün Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalan, İpek Yolu'nun da işlek noktalarından biri üzerinde bulunan Balasagun şehri merkez olarak alınmış; diğer yerleşim yerleri, ülkeler, bölgeler ve yeryüzü şekilleri ona göre konumlandırılmıştır. Haritada dağlar kırmızı, denizler yeşil, kumluk sahalar sarı, ırmaklar mavi renklerle gösterilmiştir.

Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları yerlere, bölgelere, şehirlere ilk kez bu haritada yer verilmiş; (Japonya başta olmak üzere) bazı ülkelerin, milletlerin ve toplulukların yaşadıkları yerlerin adları da yine bu haritada gösterilmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te verdiği harita, bu sebeple hem Türk haritacılık tarihi bakımından hem de dünya haritacılık tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Kâşgarlı Mahmud'un hem eserinde verdiği bilgilerden hem de eserine koyduğu haritadan Türk boy ve topluluklarının bilinenin aksine erken dönemlerde yerleşik hayata geçtikleri, yerleşik kültür ve medeniyete sahip oldukları, köyler, kasabalar, şehirler kurdukları anlaşılmaktadır. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilerden, Türkçenin temel başvuru eserlerinden ve paralel tarihî kaynaklardan hareketle eski Türk yerleşim yerleriyle ilgili ciddi araştırma ve incelemeler yapılmalıdır.

Türklerin haritacılık tarihi söz konusu olduğunda genelde Piri Reis'in, Kâtip Çelebi'nin, Evliya Çelebi'nin, Ali Macar Reis'in haritaları akla gelmekte; her ikisi de Türk bilgeleri, dâhileri olan Bîrûnî'nin ve Kâşgarlı Mahmud'un haritaları ise yalnızca konunun uzmanları tarafından bilinmektedir. Ders kitaplarında ve diğer kaynak eserlerde Bîrûnî'nin ve Kâşgarlı Mahmud'un haritaları hakkında da bilgiler verilmeli; üniversitelerin "Harita Mühendisliği" bölümlerindeki bilim insanları, konuyla ilgili diğer bilim dallarındaki bilim insanlarıyla iş birliği yaparak söz konusu haritaları ayrıntılı şekilde araştırıp incelemeli; edindikleri bilgeleri hem hedef kitleleriyle hem de bilim dünyasıyla paylaşmalıdırlar.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Türkçenin diğer başvuru kaynaklarında coğrafi adlarla, yeryüzü şekilleriyle ve haritacılıkla ilgili yüzlerce kavram işareti (sözcük ve sözcük grubu) bulunmaktadır. Disiplinler arası iş birliği sağlanarak söz konusu eserlerden hareketle örneklemeli, açıklamalı ve karşılaştırmalı "Tarihî Coğrafya ve Haritacılık Terimleri Sözlüğü" hazırlanmalıdır.

Kâşgarlı Mahmud, yaklaşık bin yıl önce özellikle de Orta Asya bölgesindeki Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları yerleri göz önünde bulundurarak bir dünya haritası hazırlamıştır. Günümüzde Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları yerler (kıtalar, bölgeler, ülkeler, şehirler vd.) konunun uzmanları tarafından titizlikle tespit edilmeli; modern bilgi, bulgu ve belgeler ışığında yeni haritalar hazırlanmalıdır. Hazırlanacak haritalar arasında Türkçenin konuşulduğu ülkeleri, bölgeleri, yerleşim yerlerini gösteren haritalar da ("Türk Lehçeleri Haritası") olmalıdır.

Tıpkı yerleşim yerleri / tarihî mekânlar gibi tarihî eserler de (mimari yapılar, anıtlar, yazıtlar, kullanım ve süs eşyaları...) ait oldukları milletlerin, toplumların yaşayışlarından, inanışlarından derin izler taşırlar ve birçok bilinmezin aydınlatılmasına da ışık tutarlar. Yapılan örnek çalışmalar da (Alyılmaz, 2003, s. 181-199; Yakar, Yıldız, ve Alyılmaz, 2009, s. 879-884; Alyılmaz, Yakar ve Yılmaz, 2010, s. 1216-1222; Alyılmaz, Alyılmaz ve Yakar, 2010, s. 29-32, Şasi ve Yakar, 2018, s. 2-5) göz önünde bulundurularak eski Türk kültür ve uygarlık eserlerinin bulundukları yerler, çağdaş bilgi teknolojileri ve coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak tespit edilmeli ve bunlarla ilgili olarak hazırlanacak haritalara işlenmelidir.

Kâşgarlı Mahmud, eserindeki haritayı hazırlarken hedef kitesinin Müslümanlardan oluştuğunun bilinciyle daha ziyade İslam dinine mensup Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları yerleri ön plana çıkarmış; eserinde de daha ziyade İslam dinine mensup Türk boy ve topluluklarından söz etmiştir. Bu sebeple de Kâşgarlı Mahmud'un eserinde Eski Türk boyları, devletleri, anıtları, yazıtları ile eski Türk yurtları hakkında arzu edilen düzeyde bilgi bulunmamaktadır. Bazı kurum ve

kuruluşlar tarafından hazırlanan (ve çoğu “turistik harita” niteliği taşıyan) mevcut haritaların yetersizliği göz önünde bulundurularak bilimsel-akademik yöntem ve tekniklerle hem tarihî haritalar ve hem de günümüz Türk Dünyası haritaları hazırlanmalı; ders kitaplarına geleneksel anlayışla konulan haritalar da amaca uygun şekilde güncellenmelidir. Hazırlanacak haritalar hedef kitlenin / “öğrenen”in durumuna (yaşına, ana diline, lehçesine, dil yeterliğine, zekâ düzeyine, cinsiyetine, öğrenme stiline, kültürüne, kaygı, motivasyon ve tutum özelliklerine), amaçlarına ve ihtiyaçlarına uygun olmalıdır (Alyılmaz, 2018, s. 2452-2463; Alyılmaz ve Alyılmaz, 2018, s. 7-38).

Kaynaklar:⁸

- Adalıoğlu, H. H. (2007). Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lûgati't-Türk adlı eserindeki Türk dünyası haritası üzerine düşünceler ve yorumlar. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 17, 1-28.
- Akalın, Ş. H. (2008). *Bin yıl önce bin yıl sonra Kaşgarlı Mahmud ve Dîvânü Lûgat'it-Türk*. Ankara: TDK Yay.
- Akbulak, Ö. (2014) Divanü Lûgat-it-Türk'te yer şekillerine ilişkin terimler. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(6), 17-38.
- Akün, Ö. F. (2022). Kaşgarlı Mahmud: XI. yüzyılda yaşamış, Türk dilinin ilk sözlüğü Dîvânü Lûgati't-Türk'ün müellifi ve en eski Türk dili araştırmacısı. *İslâm Ansiklopedisi*, 25, 9-15, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Alışık, C. E. (2008). Dîvânü Lûgati't-Türk'te Oğuz damgaları: Türk kültüründe tamga ve kökeni. *Kaşgarlı Mahmûd Kitabı*, 65-78, (ed. F. S. Barutcu Özönder), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Alyılmaz, C. (1994). Sözlük bilim ve Dîvânü Lûgati't-Türk. *Türkolojiya*, 1, 12-16.
- Alyılmaz, C. (2002). Eski Türk şehirleri ve Semerkant. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 20, 303-311.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtları'nın bugünkü durumu*. Ankara: Kurmay Yay.
- Alyılmaz, C. (2012). İslamiyet öncesi Türk eserleri. *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*, 6-105, (ed. İ. Demirci ve İ. Terzioğlu). Ankara: Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Yay.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Alyılmaz, C., (2003). Moğolistan'da eski Türk kültür ve medeniyetine ait bazı eserler ve bulundukları yerler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 181-199.
- Alyılmaz, C., Alyılmaz, S., & Yakar, M. (2010). Measurement of petroglyphs (rock of arts) of Qobustan with close range photogrammetry. *International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 38(5), 29-32.
- Alyılmaz, C., Yakar, M. & Yılmaz, H. M. (2010). Drawing of petroglyphs in Mongolia By Close Range Photogrammetry. *Scientific-Research and Essays*, 5(11), 1216-1222.
- Alyılmaz, S. & Alyılmaz, C. (2018). Ağız bilimi çalışmalarının Türkçe öğretimi açısından önemi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45, 7-38.
- Alyılmaz, S. & Alyılmaz, C. (2022). Günümüz dünyasında dil haritalarının ve dil atlaslarının önemi. *Metin Ekici Armağanı I*, 293-304, (ed. S. Fedakâr & M. Duranlı). İzmir: Ege Üniversitesi Yay.
- Alyılmaz, S. & Şahin, H. (2019). About the work and map of Mahmud Al-Kashgari. *2nd Cilicia International Symposium On Engineering And Technology (CISSET 10-12 October 2019) Proceedings Book*, 404-406, (ed. M. Yakar vd.). Mersin - Ankara: Mersin Üniversitesi - Sage Yay.
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçe öğretiminde hedef kitlenin / “öğrenen”in önemi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2452-2463.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig I metin*. Ankara: TDK Yay.

⁸ Kaynakçada yer alan bazı çalışmalarda “Kaşgarlı Mahmud”, kavram işaretinin “Kaşgarlı Mahmud” şeklinde; “Dîvânü Lûgati't-Türk” kavram işaretinin de “Dîvânü Lûgat-it-Türk”, “Dîvânü Lûgat'it-Türk” ve “Divanü Lûgat-it-Türk” şeklinde yazıldığı dikkati çekmektedir. Kaynakçadaki dikkati çeken bu durum, söz konusu çalışmaların (kitapların, makalelerin, bildirilerin) yazarlarının yazım tercihlerinden kaynaklanmaktadır.

- Arslan, H. Ç. ve Elebesova R. K. (2018). Mahmud Kaşgari - Barskaninin tegerek kartasının Kırgız tiline toluk kotoruluşu jönündö. *Türk Dünyası: Türkistan Tarihi Uluslararası Konferans Türkistan, Kazakistan*, 26-34.
- Atalay, B. (1985, 1986). *Divanü Lügati't Türk I-IV*. Ankara: TDK Yay.
- Barutcu-Özönder (ed.) (2008). *Kâşgarlı Mahmûd kitabı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Berbercan, M. T. (2017). Coğrafya terimleri sözlüğü olarak Divanü Lügati't-Türk. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Birtek, F. (1944). *Divan-ı Lügat 'it-Türk'ten derlemeler I: en eski Türk savları*. Ankara: TDK Yay.
- Bozkurt, F. (2012). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it Türk: Türk dili divanı*. Konya: Eğitim Yay.
- Caferoğlu, A. (1985). *Kâşgarlı Mahmut*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Coşar, M. & Güneş, B. (2011a). Açıklamalı bir kaynakça denemesi-I: Divânü Lugâtî't-Türk ve Kâşgarlı Mahmud üzerine yazılan makaleler. *Türkiyat Mecmuası*, 21(1), 167-231.
- Coşar, M. & Güneş, B. (2011b). Açıklamalı bir kaynakça denemesi-II: Divânü Lugâtî't-Türk ve Kâşgarlı Mahmud üzerine hazırlanan bildiriler. *Türkiyat Mecmuası*, 21(2), 19-86.
- Çakan, V. (2008). Kâşgarlı Mahmud'un soyu, kısaca hayatı, eserleri ve mezarı üzerine bir inceleme. *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu 17-19 Ekim*, 27-34, (ed. M. Kalkışım) Rize: Rize Üniversitesi [R. T. Erdoğan Üniversitesi] Yay.
- Çitgez, M. (2008). Kâşgarlı Mahmud'un ilk Türk dünyası haritasına adbilimsel bir yaklaşım, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim 2008*, 1059-1071, Ankara: TDK Yay.
- Demirel, E. & Nalbant, M. V. (2014). *Dîvânü Lugâtî't-Türk grameri II söz dizimi*. İstanbul: BilgeOğuz Yay.
- Divitçioğlu, S. (2001). *Ortaçağ Türk toplumları hakkında*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Duman, A. (2010). Biruni: ilmi kişiliği, tarih anlayışı ve yöntemi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, 10(2), 19-38.
- Durukoğlu, G. (2022). *Dîvânü Lugâtî't-Türk'e göre 11. yüzyıl Türk dili grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânü Lûgat 'it-Türk: giriş - metin - çeviri- notlar*. Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki şiirler ve atasözleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Genç, R. (1997). *Kâşgarlı Mahmud'a göre XI. yüzyılda Türk dünyası*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- Gömeç, S. (2009). Divanü Lûgat-it-Türk'de geçen yer adları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), 1-34.
- Gündüz Önal, A. & Şenel, M. (2012). Yer adları (toponimi) açısından Divanü Lûgatî't-Türk. *Karadeniz*, 32, 64-74.
- Hartmann, A. (2020). Muktedî-Biemrillâh. *İslâm Ansiklopedisi*, 31, 142-143, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Hirik, E. (2019). Kâşgarlı Mahmud'un haritası ve Türk-İslâm kültüründe haritacılık. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Aktüel (Fuat Sezgin'e Adanmış Özel Sayı)*, 16-18.
- Hunkan, Ö. S. (2007). *Türk Hakanlığı: Karahanlılar (766-1212)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Kaçalin, M. S. (1994). Dîvânü Lugâtî't-Türk. *İslâm Ansiklopedisi*, 9, 446-449, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kaçalin, M. S. vd. (2023). *Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâtî't-Türk: Türk dilinin ilk sözlüğü*. İstanbul. Vakıfbank Kültür Yay.
- Karabeyoğlu, A. R. (2015). *Dîvânü Lugâtî't-Türk'te savlar ve kültürel kavramlaştırma*. İstanbul: Kesit Yay.
- Karahan, A. (2013). *Dîvânü Lugâtî't-Türk'e göre XI. yüzyıl Türk lehçe bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Kâşgarlı Mahmud. (1990). *Dîvânü Lugâtî't-Türk tıpkıbasım / facsimile*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Korkmaz, Z. (1995). Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânü Lugâtî't-Türk. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, 256-260, Ankara: TDK Yay.

- Mutiy, İ. & Osmanov, M. (2002). Kâşgarlı Mahmud'un yurdu, hayatı ve mezarı hakkında. (çev. H. Kasapoğlu Çengel), *Bilig*, 23, 188-208.
- Nalbant, M. V. (2008). *Dîvânü Lugâti't-Türk grameri I isim*. İstanbul: BilgeOğuz Yay.
- Oğuz, Ö. & Sever, M. (2008). Dîvânü Lugâti't-Türk'ün nesne dünyası. *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, 461-481, (ed. F. S. Barutcu Özönder), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Ormanoğlu, Ç., Ormanoğlu, E., ve Işıktaş, G. (2024). Ortaöğretimde tarihî haritalara ilişkin coğrafi bilgi sistemleri tabanlı materyal kullanımı: ilk Türk dünyası haritası örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 66-86.
- Sarıcaoğlu, F. (2008). Kâşgarlı Mahmud: ilk Türk haritacısı. *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, 121-132, (ed. F. S. Barutcu Özönder), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Saygılı, A. (1974). *Doğumunun 1000'inci yılında Beyrunî. Beyrunî'ye Armağan*. 1-40, Ankara: TTK Yay.
- Silahdaroğlu, F. (1997). *Divanü Lügati't-Türk'ten derlemeler ve uyarlamalar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Şasi, A., & Yakar, M. (2018). Photogrammetric modelling of hasbey dar'ülhuffaz (masjid) using an unmanned aerial vehicle. *International journal of engineering and geosciences*, 3(1), 6-11.
- Şen, N. (2019). Dîvânü Lugâti't-Türk'te yer alan atasözlerindeki değerler. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 2019(1), 35-56.
- TDK, (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- TDK, Divânü Lugâti't-Türk. <https://tdk.gov.tr/divanu-lugatiit-turk/kasgarli-mahmud-ve-divanu-lugatiit-turk/> Erişim: 14.02.2025.
- Tekeli, S. (1985). İlk Japonya haritasını çizen Türk: Kâşgarlı Mahmud. *Erdem*, 1(3), 645-651.
- Tekin, T. (1989). *XI. yüzyıl Türk şiiri: Dîvânü Lugâti't-Türk'teki manzum parçalar*. Ankara: TDK Yay.
- Togan, Z. V. (1939). Eski Türk ve Moğolların haritaları ve haritacılığı meselelerine dair notlar. *Kopuz*, 5, 164-168.
- Tümer, G. (1992). Bîrûnî. *İslâm Ansiklopedisi*, 6, 206-215, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1946). *Büyük Türk dircisi Kâşgarlı Mahmut hayatı - şahsiyeti - Divanü Lûgatı*. İstanbul: TDK Yay.
- Yakar, M., Yıldız, F., Alyılmaz, C. & Yılmaz, H. M. (2009). Photogrammetric study for Sircali Medrese Door. *in 9-th International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM 2009*, 879-884.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yay.
- Yılmaz, R. (2019). *Kâşgarlı Mahmud'un haritasına göre Türk dünyası*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- <https://arkeofili.com/babil-dunya-haritasi-antik-dunyanin-bilinen-en-eski-haritasi/>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Babylonian_Map_of_the_World#/media/File:Meissner_Babylonien_und_Assyrien_clay_map_1925.jpg
- https://en.wikipedia.org/wiki/KaraKhanid_Khanate#/media/File:KaraKhanid_Khanate.png
- <https://www.myoldmaps.com/earlymedievalmonographs/2143-al-biruni-world-map/2143-al-biruni>

III. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ DÜNYASINDA DİL HARİTALARININ VE DİL ATLASLARININ ÖNEMİ*

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

semraalyilmaz@uludag.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1725-0650>

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

calyilmaz@uludag.edu.tr; calyilmaz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3634-9015>

Dil, insanoğlunun kendi soyundan olanlarla ve başkalarıyla ihtiyaç duyduğu her alanda iletişim kurabilmek ve anlaşılabilmek için kullanmasını öğrenmek ve bilmek zorunda olduğu en etkili araçtır. Bu aracın kime, ne zaman, nerede, nasıl, niçin kullanılacağını bilmek de bilinçli bir tavır ve farkındalığı gerektirir (Alyılmaz, 2018, s. 2453-2454).

Bir dilin dalları olan lehçeleri ve ağızları ise insanın yaratma gücü ve dış etkenler altında oluşur. Bu, bazen yüzlerce, binlerce yıl süren oluş, toplumun yapısıyla ve kuruluşuyla genişler, o yayıldıkça o da mekânda yayılır. Zaman ve mekân içerisindeki bu yayılma, bazen kökten kopmalarla sonuçlanıp bir toplumu parçalayabilir, bazen de bu kopmalar kökten ve öldürücü olmadığı için diğer bir toplum, boylar, soylar vb. etnik topluluklara, devletler, beylikler vb. siyasi topluluklara bölünerek hayatını sürdürür. Bu bölünerek hayatını sürdüren toplumların dilleri de bölünmeyi doğuran şartların nicelik ve niteliğiyle orantılı olarak bölünür ve başkalaşmaya uğrar. Bu bölünmeyi doğuran şartlar daha önce söz konusu edilen coğrafi şartların yanında, yeni bir yönetim birliği (devlet, beylik vb.) kurma, yeni bir ülkeye yerleşme, göçler, bir başka topluluğun yönetimi altına girme, kültür alışverişi (yeni bir dinî, siyasi rejimi vb. benimseme), ilerleme, gerileme gibi tarihî ve sosyokültürel şartlar da olabilir. Böylece bölünme sonucu doğan yeni topluluklarla birlikte ortaya çıkacak başkalaşmanın derecesine göre bir ana dil; dillere, lehçelere, ağızlara ayrılır (Gemalmaz, 2010, s. 341-342).

Dünyada birçoğu iletişim dili olmanın yanında edebî dil olma özelliği kazanmış binlerce dil ve bu dillerle ilgili de binlerce lehçe bulunmaktadır. Roland BRETON, “*Dünya Dilleri Atlası*” adlı eserinde konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalardan da hareketle şunları kaydetmektedir:

İnsanların kullandıkları dillerin sayısı üstüne birçok rakam ileri sürüldü ve sürülmeye de devam ediliyor. Fransız Akademisine göre 1929’da 2796 dil kullanılıyordu. Ondan beri daha birçok döküm çıkarıldı ama devletlerin birçoğunda sistemli sayım ve soruşturma yapılamadığından ve özellikle dillerle lehçeler arasındaki dilbilimsel uzaklığı ölçmek üzere kullanılacak evrensel ölçütlerin yokluğundan ötürü bu dökümler birbirleriyle farklılıklar sergiledi – oysa sadece bu uzaklık onların tanımlanmasını sağlayabilirdi-. Dolayısıyla yöntemli ve tutarlı çalışmaları temel alan en yeni kaynaklarla yetinmek zorunda kaldı.

Dallas’ta barbara F. GRİMES’in Summer Institute of linguistics’in desteğiyle, 1951’den beri aşağı yukarı her dört yılda bir yayımladığı Ethnologue, Languages of the Wold

* Bu çalışma, “Alyılmaz, S. & Alyılmaz, C. (2022). Günümüz dünyasında dil haritalarının ve dil atlaslarının önemi. *Metin Ekici Armağanı I*, 293-304, (ed. S. Fedakâr & M. Duranlı). İzmir: Ege Üniversitesi Yay.” kaynakçalı çalışmanın gözden geçirilmiş hâlinde oluşmaktadır.

aralarında birçok Protestan misyonerin de bulunduğu dünya çapındaki birçok haberciler ağından yararlanıyor. Her sayıda gitgide bir dil sayısı ortaya çıkıyor: 1992’de 6528, 1996’da 6703, 1999’da 6784...

Başka ilgi çekici bir döküm de David DALBY’nin 2000 yılında Galler’deki Hebron Dilbilim Araştırma merkezi tarafından yayımlanan *The linguasphere Register of the World’s languages and Speech Communities* adlı çalışmasıdır; 4994 “dış” dil (outer languages languages) içeren 13840 “iç” dil ve 8881 lehçe bulunduğunu ileri sürer. Bu sınıflandırma üç farklı karşılıklı anlaşılabilirlik düzeyini yansıtır – birçok iç dili ve lehçeyi içerebilen bir dış dil” (2007, s. 15).

Yukarıda yazılanlara rağmen bugün dünyada hangi kıtada, hangi ülkede ne kadar insanın yaşadığı, hangi dilleri konuştuğu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Nitekim hem dünya nüfusu tahmin edilemez şekilde artmakta hem de başta iklim değişikliği, göçler, savaşlar olmak üzere farklı sebeplerle (komşuluk ve akrabalık ilişkileri, sosyal, kültürel, dinî, askerî, ticari ilişkiler, özgürlük arayışı, sağlık, turizm, eğitim ve öğretim, çok hesaplı emperyalist güçlerin dünyayı değiştirme, düzenleme ve yönetme çabaları yüzünden) yer değiştirmeler yaşanmaktadır.

Dünya nüfusunun hızla arttığı ve yer değiştirmelerin öngörülmez ve önü alınamaz şekilde gerçekleştiği bir dönemde dillerin¹ de buna paralel olarak kural ve sınır tanımaz bir biçimde yer değiştirdiği inkâr edilemez bir gerçektir.

Bundan belki de 25-30 yıl öncesinde hangi kıtada, hangi coğrafyada, hangi ülkede hangi dilin konuşulduğu hususunda (kesin olmasa da) görüş ileri sürmek / bilgi vermek mümkün olabilmekteydi. Ancak günümüzde ekonomik sıkıntılar, savaşlar, iklim değişikliği vd. yüzünden yaşanan göçler beraberinde farklı dillerin ve lehçelerin de göç etmesine sebebiyet verdi. Bugün geline nokta Asya ve Afrika kıtalarında yaşanan sıkıntılar yüzünden pek çok dilin göçmen veya sığınmacı konuşurları tarafından ekonomik düzeyi yüksek olan Avrupa ve Amerika kıtasındaki ülkelere taşındığı bilinmektedir. Elbette bu durum söz konusu kıtalar için ilk değildir. Bunun yüzyıllar öncesine taşınabilecek tarihi bir geçmişi vardır. Ancak tarihin hiçbir döneminde bu kadar hızlı bir göç olgusu ve buna bağlı olarak lengüistik geçiş ve dönüşüm yaşanmamıştır. Bunda hızla gelişen ve değişen ulaşım ve iletişim sistemlerinin rolü büyüktür. Bu sebeple günümüzde pek çok dil ve bu dillere ait lehçe dünyanın farklı ülkelerinde ait oldukları coğrafyalardan binlerce kilometre ötede konuşulmaktadır. Dil haritalarının ve dil atlaslarının önemi de işte tam burada devreye girmektedir.

[Dillerin], lehçelerin ve ağızların yüzyıllar boyunca geçirdikleri gelişmelerin son durumunu gösteren dil haritaları [ve atlasları], insanlığın bütününe ilgilendirir, uzlaşmalardan bağımsız olan dil olaylarının karmaşıklığını yansıtır. Geliştirilmiş bir plana ve tüm ön yargılardan bağımsız bir metoda göre hazırlanacak olan dil haritaları [ve atlasları], hangi dil için olursa olsun dil olaylarının kaderini ve onların tarihini, kelimelerin ses yapısı yönünden yakınlaşmalarıyla aralarında doğan çatışmaları, kültürel, ekonomik ve sosyal merkezlerin etkisiyle uğradıkları değişiklikleri; geçmişin tanıkları yerli ağızların eski terimleri saklama şekillerine karşılık, çağdaş uygarlığın ilerlemesinin onlara zorla bellettiği değişimlere kelimelerin uyum şekillerini gösterebilirler (Gemalmaz, 2010, s. 335).

Dil atlaslarında genelde dünyadaki dillerin, dil ailelerinin ve dil gruplarının coğrafi durumu ve dağılımı gösterilir. Dil atlaslarının bir bölümünde ise bir dilin içinde oluşan çeşitli alt birimlerin coğrafi dağılımı yer alır. Ağız atlasları da bu türden atlaslardır. Dil haritaları ise dil atlaslarını oluşturan bölümlerin her birinden oluşur (Buran, 2010, s. 16; Buran, 2015, s. 98-99).

Dil haritaları ve dil atlasları genelde bir dile ait olan anlamlı ve görevli dil öğelerinin [kavram işaretlerinin (sözcüklerin, sözcük öbeklerinin), seslerin, eklerin, ek+eklerin, ek+edatların, edatların, bağlaçların vd.] aynı ülke içinde konuşuldukları yerleri belirlemek ve göstermek için

¹ Dillere paralel olarak çoğu zaman farklı alfabelerin ve yazı sistemlerinin de yer değiştirdiğini hatırlatmak gerekir.

yapılmışlardır. Ancak bu haritalar ve atlaslar bugün dünyanın çok az dili için yapılmıştır. Yani dünyada konuşulan çok az sayıda dilin standart / ölçünlü kullanımına ve ağızlarına ait “dil haritaları” ve “dil atlasları” bulunmaktadır.

Dünyada ilk ağız atlası, 19. yüzyılda Alman ağızları üzerine yapılmıştır. Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Rusça, Hintçe, [Moğolca] gibi birçok dilin; Azerbaycan Türkçesi ve Tatar Türkçesi gibi bazı lehçelerin ağız atlasları vardır (Karahana, 2018, s. 11).

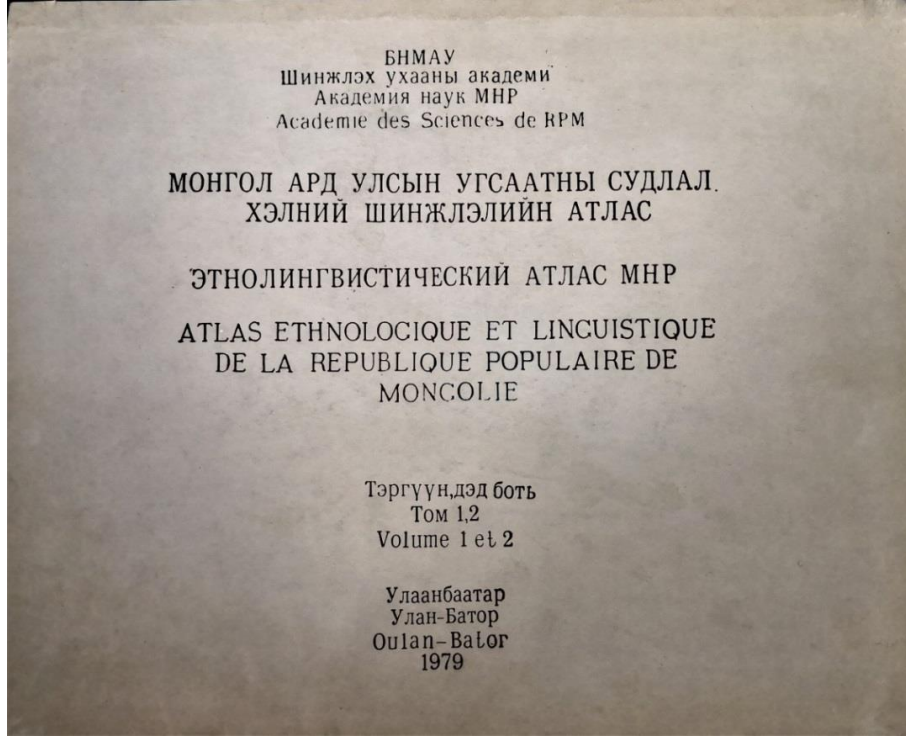

Foto 1: Moğolcanın “Lengüistik ve Etnolengüistik Atlası”nın kapak görüntüsü

Foto 2: Azerbaycan Türkçesinin Dialektoloji Atlası'nın kapak görüntüsü

Türkçenin de bugüne kadar standart / ölçünlü kullanımına ve ağızlarına ait “dil haritaları” ve “dil atlasları” ne yazık ki yapılabilmiş değildir.

Ağız atlası [ve dil atlası] hazırlamak zahmetli bir iştir; uzmanlardan oluşan bir ekibe maddi kaynaklara, iyi bir çalışma programına ve başka disiplinlerin yardımına ihtiyaç vardır. Bu uzun soluklu, sabır isteyen bir iştir. Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları alanının bugünkü birikimi, iyi bir ağız atlası hazırlamak için her bakımdan yeterlidir. Buna rağmen her atlas teşebbüsü yarım kalmaktadır. Alan araştırmacıları, son yıllarda bireysel olarak veya küçük gruplar hâlinde daha küçük yerleşim birimlerinin ağız atlasları üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Erdoğan BOZ ve Semra GÜNAY AKTAŞ’ın 2017 yılında yayımlanan *Eskişehir İli Dil Atlası*, bunun en iyi örneğidir. Bu ve buna benzer eserleri, genel ağız atlası için de örnek teşkil edebilecek öncü çalışmalar olarak değerlendirebiliriz. Beklentimiz, kısa zamanda Türkiye Türkçesi ağızlarının iyi bir atlasının hazırlanmasıdır² (Karahane 2018, s. 11).

Günümüzde farklı dillerle ve ağızlarla ilgili yapılan çalışmalarda (kitaplarda, makalelerde, bildirilerde) haritalara yer verilmemiş olması ise son derece düşündürücüdür.³ Oysa bin yıl önce Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı eserinde bir yandan Türkçe ile Arapçayı karşılaştırmış; bir yandan Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları yerler ve lehçeler hakkında bilgi vermiş; diğer yandan da dünyada konuşulan dillerden de hareketle bir dünya haritasını ilgilileriyle paylaşmıştır. Kâşgarlı Mahmud’un *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te böyle bir haritaya yer vermesi son derece önemli ve anlamlıdır.⁴

² Türk Dil Kurumu Ağız Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu tarafından Prof. Dr. Leyla KARAHAN Başkanlığı’ndaki bir ekibin Türkiye Türkçesi Ağızları Atlası’nın hazırlanmasıyla ilgili bir projeyi gerçekleştirmeye çalıştıklarını hatırlatmak isteriz.

³ Efrasiyap GEMALMAZ tarafından hazırlanan ağızlarla ilgili her çalışmada haritalara yer verilmiştir. GEMALMAZ’ın özellikle (ilk baskısı Atatürk Üniversitesi tarafından 1978 yılında; ikinci baskısı TDK tarafından 2010 yılında yapılan) *Erzurum İli Ağızları İnceleme Metinler - Sözlük ve Dizinler I-I-III* adlı kitabı ve (ilk kez 1989 yılında yayımlanan) “Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler” başlıklı makalesi konuyla ilgili araştırmacılara birçok bakımdan örnek teşkil edecek ve yol gösterecek niteliktedir. Ancak GEMALMAZ tarafından yapılan çalışmalar ne yazık ki çoğunlukla görmezden gelinmiştir. Son yıllarda ağız bilimiyle ilgili birbirinden değerli çalışmaların yapıldığını, bunların birbirini tamamlayıcı nitelik taşıdıklarını da belirtmek gerekir. Bunların bir kısmına makalenin “Kaynakça” kısmında yer verilmiştir. Konuyla ilgili yeni kaynaklar hakkında tarafımızdan hazırlanan “Ağız Bilimi Çalışmalarının Türkçe Öğretimi Açısından Önemi” başlıklı makaleye bakılması da yararlı olacaktır (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2018, s. 7-38).

⁴ Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugâti’t-Türk* hakkında yapılan çalışmalardan bir kısmına makalenin “Kaynakça” kısmında yer verilmiştir.

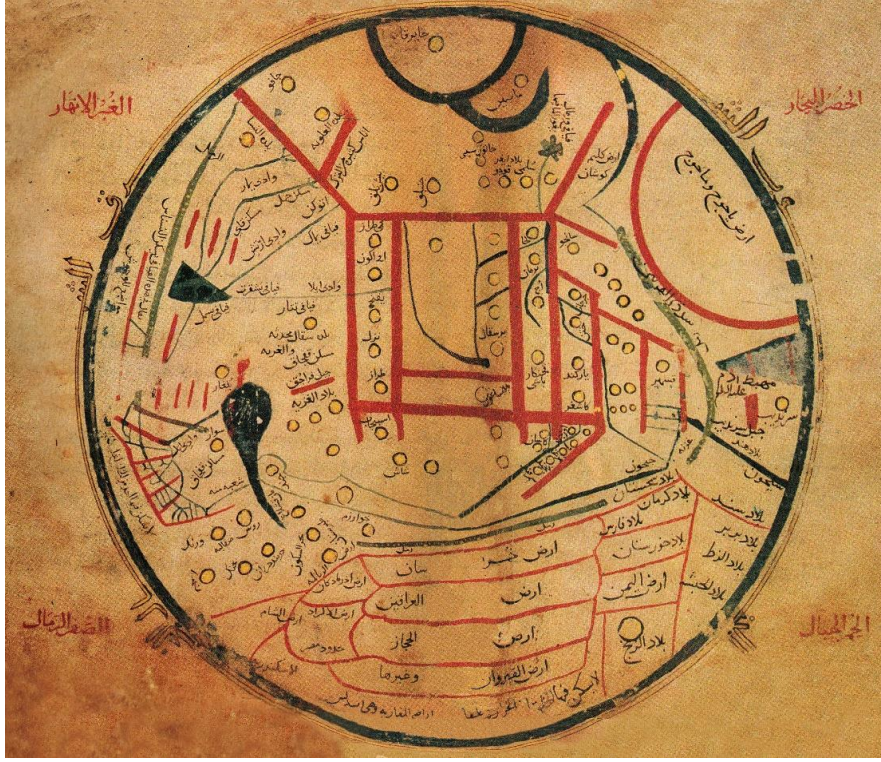

Foto 3: Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti't-Türk'te yer verdiği haritanın görüntüsü
(Harita için bk. Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014)

Haritacılıkla ilgili bilim dallarında görev yapan, işi haritacılık olan bilim insanlarının ise “dil haritaları”yla ve “dil atlasları”yla ilgilendiklerini söylemek bugün için ne yazık ki zordur. Söz konusu bilim insanları acaba dünyada hangi dil ailelerinin bulunduğu, dil tasnifleri konusunda yeterince bilgiye sahip midirler? Hangi tasnifi esas alarak “dil haritaları”nı ve “dil atlasları”nı hazırlayacaklar?

Ahmet B. ERCİLASUN, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* adlı eserinde 5000 civarında tahmin edilen dünya dillerini Merritt RUHLEN'in “Greenberg’in buluşları ışığında” önce 23, sonra 12 büyük aileye ayırarak sınıflandırdığını (Ruhlen 1994, s. 13, 29) kaydetmektedir:

1. Hoysan (Güney Afrika)
2. Nijer-Kordofan (Orta ve Güney Afrika)
3. Nil-Sahra (Orta Afrika)
4. Afro-Asyatik (Kuzey Afrika)
5. (Kuzey) Kafkasya (Güney-Doğu Avrupa)
6. Kartvel (Güney Avrupa)
7. Hint-Avrupa (Güney ve Batı Avrasya)
8. Ural-Yukagir (Kuzey Avrasya)
9. Dravit (Güney Hindistan)
10. Altay (Orta Asya)
11. Yenisey (Merkezî Asya)
12. Kore-Japon-Aynu (Doğu Asya)
13. Çukçi-Kamçatka (Kuzey-Doğu Asya)
14. Eskimo-Aleut (Kuzey Amerika)
15. Çin-Tibet (Doğu Asya)
16. Astroasyatik (Güney-Doğu Asya)

17. Miao-Yao (Güney-Doğu Asya)
18. Day (=Kaday) (Güney-Doğu Asya)
19. Astronezya (Pasifik Okyanusu)
20. Hint-Pasifik (Yeni Gine)
21. Avustralya (Avustralya)
22. Na-Dene (Kuzey Amerika)
23. Amerind (Kuzey ve Güney Amerika).

Merritt Ruhlen'in diğer sınıflandırmasında Ostrik, Dene-Kafkasya, Avrasyatik büyük ailelerini kabul etmek şartıyla dil ailelerini daha da azaltmaktadır:

1. Hoysan
2. Nijer-Kordofan
 - a. Kordofan
 - b. Nijer-Kongo
3. Nil-Sahra
4. Avustralya
5. Hint-Pasifik
6. Ostrik
 - a. Astroasyatik
 - b. Miao-Yao
 - c. Day
 - ç. Astronezya
7. Dene-Kafkas
 - a. Bask
 - b. (Kuzey) Kafkasya
 - c. Buruşaski
 - ç. Nahali
 - d. Çin-Tibet
 - e. Yenisey
 - f. Na-Dene
8. Afro-Asyatik
9. Kartvel
10. Dravit
11. Avrasyatik
 - a. Hint-Avrupa
 - b. Ural-Yukagir
 - c. Altay
 - ç. Kore-Japon-Aynu
 - d. Gilyak
 - e. Çukçi-Kamçatka
 - f. Eskimo-Aleut
12. Amerind. (Ercilasun 2005, s. 30-32).

Dünya dillerinin sınıflandırılmasıyla ilgili pek çok görüş bulunmaktadır. Merritt RUHLEN tarafından yapılan ve ERCİLASUN tarafından dikkatlere sunulan dünyadaki dil ailelerine ait tasniflerin de birçok açıdan konuyla ilgili dil bilginlerine ve haritacılar yol göstereceği muhakkaktır. Ancak “dil haritaları” ve “dil atlasları” hazırlanırken bu bilgilerin de güncellenmesi ve ayrıntılandırılması gerekir.

Aynı durum kuşkusuz ki Türk lehçeleriyle ve ağızlarıyla ilgili olarak yapılacak “dil haritaları” ve “dil atlasları” için de geçerli olacaktır. Nitekim Türk lehçelerinin ve ağızlarının tasnifleriyle, konuşuldukları yerlerle ve konuşur sayılarıyla ilgili de pek çok farklı görüş bulunmaktadır.⁵ Bunların da son yıllarda yaşanan gelişmeler ışığında güncellenmeleri gerekir.

Foto 4: Lars JOHANSON tarafından yapılan Türk dili haritası⁶

Türk dili ve Türk lehçeleriyle ilgili sanal ortamlarda pek çok harita ve bilgi bulunmaktadır. Bunların arasında son birkaç yıl içinde hazırlanmış haritalar ve yazılmış makaleler olsa da tamamına yakını birbirinin tekrarı niteliğindedir. Söz konusu haritalar ve mevcut bilgiler doğrulanmaya ve güncellemeye muhtaçtır. Türk dili ve lehçeleri için durum böyleyken bütün dünya dilleri için daha vahim ve içinden çıkılmaz hâldedir.⁷

⁵ Türk dili tarihiyle ve Türk lehçeleriyle ilgili yayınlarda konu hakkında pek çok görüş ve bilgi bulunmaktadır. Makalenin sınırları göz önünde bulundurularak yapılan çalışmalardan yalnızca bir kısmına “Kaynakça”da yer verilmiştir.

⁶ Harita, Lars JOHANSON’un *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler* (2009, s. 70) ve *Turkic* (2021, s. 17) adlı kitaplarındaki haritalardan hareketle Prof. Dr. Onur ER tarafından düzenlenmiştir.

⁷ Mevcut sorunların çözüme kavuşturulması, doğru bilgiler ışığında dil haritaların ve dil atlaslarının hazırlanması, farklı ülkelerden ve farklı disiplinlerden konuyla ilgili bilim insanlarının uluslararası projelerde bir araya getirilmesiyle mümkün görünmektedir.

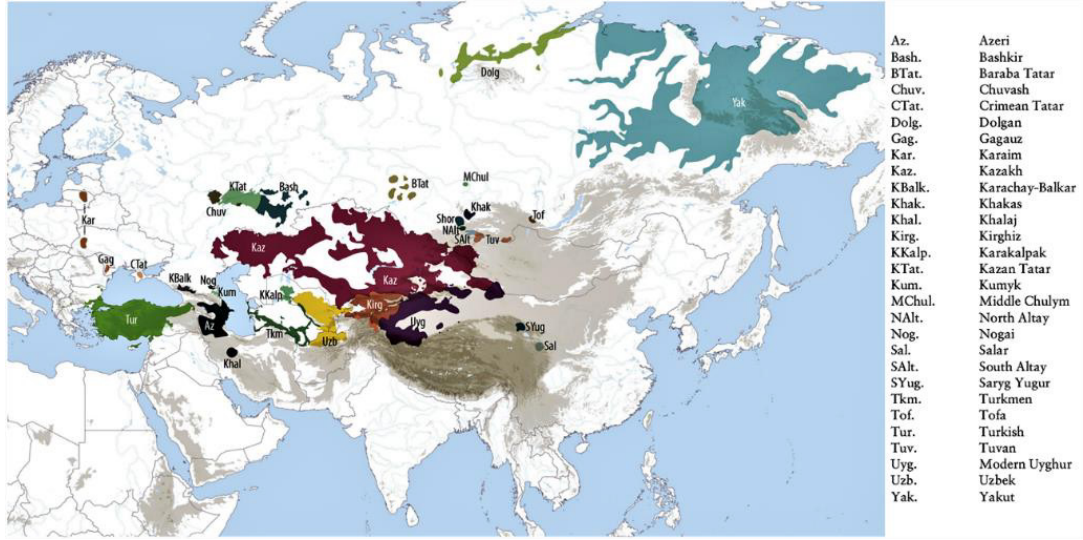

Foto 5: Alexander SAVELYEV ve Martine ROBBEETS tarafından hazırlanan ve sanal ortamda ilgililerinin istifadesine sunulan Türk dili ailesi haritası (Savelyev ve Robbeets, 2020, s. 40; https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_dilleri#/media/Dosya:The_distribution_of_the_Turk_languages.png)

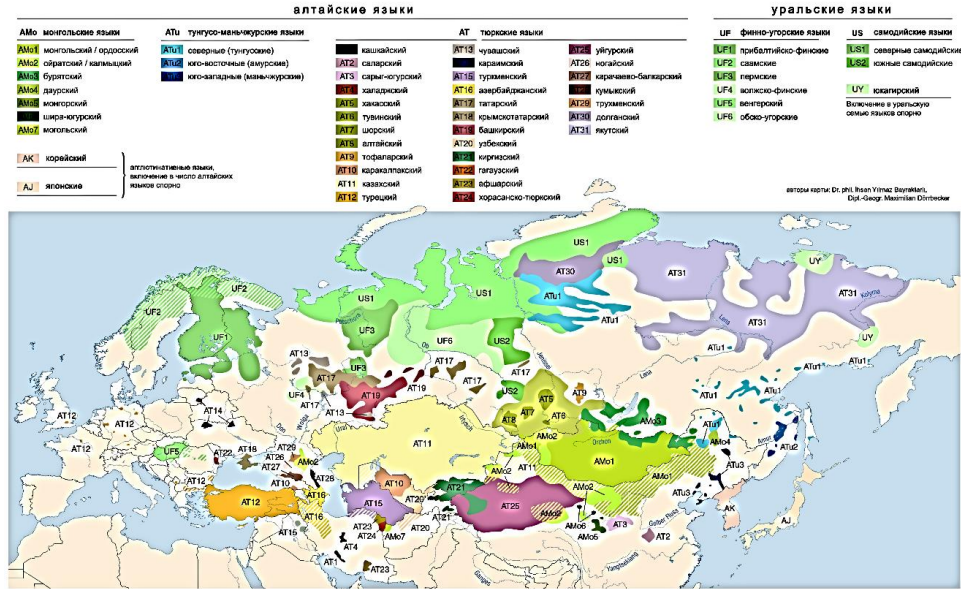

Foto 6: Ural-Altay dillerinin ve Türk dilinin haritası ([https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%8E%D1%80%D0%BA%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%B8#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Linguistic_map_of_the_Altaic,_Turkic_and_Uralic_languages_\(ru\).png](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%8E%D1%80%D0%BA%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%B8#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Linguistic_map_of_the_Altaic,_Turkic_and_Uralic_languages_(ru).png))

Sonuç ve Öneriler

Her insan, her topluluk, her toplum ve her millet insanlık için değerlidir. Bu bağlamda onların dilleri ve kültürleri de değerlidir ve önemlidir. İnsanla ve dille ilgili her konu, her araştırma ve inceleme de aslında (uzaktan veya yakından) bütün bilim dallarını ve bilim insanlarını ilgilendirir. Bugün gelinen noktada farklı ülkelerdeki bilim insanları arasında disiplinler arası iş birliği yapılarak dünyada yaşanan gelişmeler de göz önünde bulundurularak dünya nüfusunun hangi kıtalarda, hangi ülkelerde yaşadığına dair (kesin olmasa da) akla ve gerçeğe dayanan bilgiler ortaya konulmalı ve konuşulan diller ve lehçeler bilimsel-akademik yöntemlerle tespit edilmelidir. Yapılacak çalışmalarda, hazırlanacak “dil haritaları”nda ve “dil atlasları”nda dünya dil aileleri, bu dil ailelerinin içine giren diller, söz konusu dillerin ve lehçelerinin konuşanlarına ve yazarlarına ait bilgiler ayrıntılı bir şekilde belirtilmeli ve gösterilmelidir.

Tespit edilen dillerin, lehçelerin “dil haritaları” ve “dil atlasları” çok dilli olarak “kolay anlaşılabilir şekilde” hazırlanmalı; bunlarla ilgili dijital veri bankaları oluşturulmalı; elde edilen veriler ve hazırlanacak olan “dil haritaları” ve “dil atlasları” erişimi kolay ortamlarda ilgilileriyle paylaşılmalıdır.⁸

Elde edilen verilerden ve bilgilerden hareketle yok olma sürecine giren / tehlikedeki diller için Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) vd. bünyesindeki konuyla ilgili kurum ve kuruluşlar arasında iş birliği yapılarak koruma önlemleri alınmalıdır.

Kaynaklar

- Akalın, Ş. H. (2008). *Bin yıl önce bin yıl sonra Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânü Lûgat'it-Türk*. Ankara: TDK.
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçe öğretiminde hedef kitlenin / “öğrenen”in önemi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2452-2463.
- Alyılmaz, S., & Alyılmaz, C. (2018). Ağız bilimi çalışmalarının Türkçe öğretimi açısından önemi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45, 7-38.
- Alyılmaz, S., & Şahin, H. (2019). About the work and map of Mahmud Al-Kashgari. *2nd Cilicia International Symposium On Engineering And Technology 10-12 October, 2019. Mersin-TURKEY*, 404-406.
- Boz, E., & Günay Aktaş, S. (2017). *Eskişehir dil atlası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Breton, R. (2007). *Dünya dilleri atlası*. (çev. O. TÜRKAY), İstanbul: NTV Yay.
- Buran, A. (2009). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun dil atlası*. İstanbul: Biyografi.Net.
- Buran, A. (2010a). Türkiye Türkçesi ağız atlasının önündeki sorunlar. *Diyalektolog*, 1, 15-20.
- Buran, A. (2010b). *Türklük Bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Demir, N. (2013). *Ankara örneğinde ağızların belgelenmesi inceleme, metinler sözlük*. Ankara: TDK.
- Dilaçar, A. (1954). Lehçelerin yayılma tarzı ve Türk dil ve lehçelerinin tasnifi meselesi, *TDAY Belleten* 1954, 39-58.
- Dilaçar, A. (1968). *Dil diller ve dilcilik*. Ankara: TDK.
- Dilaçar, A. (2021). *Türk diline genel bir bakış*. Ankara: TDK.
- Ercilasun, A. B. (2005). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânü Lûgat'it-Türk giriş - metin - çeviri - notlar*. Ankara: TDK.
- Gemalmaz, E. (2010). Ağız bilimi araştırmaları üzerine genellemeler. *Türkçenin Derin Yapısı* (yay. haz. C. ALYILMAZ vd.). Ankara: Belen, 331-349.

⁸ Sanal ortamda konuyla ilgili pek çok harita ve bilgi bulunmuş olsa da bunların neredeyse tamamına yakını birbirinin tekrarı niteliğinde, amatörce hazırlanmış çalışmaların ürünüdür. Tamamı doğrulanmaya ve güncellemeye muhtaçtır.

- Gemalmaz, E. (2010). *Erzurum ili ağızları inceleme metinler - sözlük ve dizinler I-I-III*. Ankara: TDK.
- Gökdağ, B. A. (2015). *Türklerin dünyası dil kimlik siyaset*. (yay. haz. Y. ŞİMŞEK). İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi.
- Gülensoy, T., & Alkaya, E. (2011). *Türkiye Türkçesi ağızları bibliyografyası*. Ankara: Akçağ.
- Gülsevin, G. (2010). *Yaşayan ve tarihi Türkiye Türkçesi ağızları*. İstanbul: Özel Kitaplar.
- Güneş, B. (2012). Karşılaştırmalı ağız araştırmalarının önemi ve Türkiye'deki karşılaştırmalı ağız incelemeleri üzerine bir deneme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 20-44.
- Gürsoy-Naskali, E. (2000). Ağız araştırmalarının diğer disiplinlerle ilişkisi. *Türkçenin Ağız Araştırmaları Bildirileri*. (yay. haz. A. S. ÖZSOY, E. E. TAYLAN). Ankara, 17-20.
- Johanson, L. (2009). *Türk Dili haritası üzerinde keşifler*. (çev. N. DEMİR, E. YILMAZ), Ankara: Grafiker.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. UK: Cambridge University Press.
- Johanson, L., CSATÓ, É. Á. (ed.) (2022). *The Turkic languages*. NY: Routledge.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara. TDK.
- Karahan, L. vd. (2018). *Ağız atlası kılavuz kitabı*. (ed. L. KARAHAN). Ankara: Akçağ.
- Ruhlen, M. (1994). *On the Origin of Languages - Studies in Linguistic Taxonomy*. Stanford.
- Sarıcaoglu, F. (2008). *Kâşgarlı Mahmud: ilk Türk haritacısı. Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*. (ed. S. BARUTCU ÖZÖNDER). Ankara, 121-132.
- Savelyev, A., & Robbeets, M. vd. (2020). Bayesian phylolinguistics infers the internal structure and the time-depth of the Turkic language family. *Journal of Language Evolution*, 5(1), 39-53.
- Tenişev, E. R. vd. (2002). *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika Tyurkskih yazıkov - regional'niye rekonstruktsii*. Moskova: Nauka.

IV. BÖLÜM

HARİTA BİLİMCİ PROF. DR. MURAT YAKAR'IN YAZIT BİLİMİ ALANINA KATKILARI*

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
calyilmaz@uludag.edu.tr; calyilmaz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3634-9015>

Prof. Dr. Murat Yakar'ın Öz Geçmişi:

Murat YAKAR, 1968 yılında Mersin'de dünyaya gelir; babası, Alırıza Bey; annesi Gülseren Hanım'dır.

YAKAR, ilk, orta ve lise öğrenimini Erdemli'de ve Mersin'de tamamlar.

Foto 1: Yakar'ın ilkokul yıllarında çekilmiş bir görüntüsü

Foto 2: Yakar'ın ortaokul yıllarında çekilmiş bir görüntüsü

YAKAR, Selçuk Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeodezi ve Fotogrametri Bölümünden (şimdiki adıyla Harita Mühendisliği Bölümünden) 1991 yılında mezun olur; aynı yıl Erzincan Barajı'nda "Harita Mühendisi" ve "Harita Mühendisleri Şefi" olarak işe başlar.

* Bu çalışma, Alyılmaz, C. (2025). Harita bilimci Prof. Dr. Murat Yakar'ın yazıt bilimi alanına katkıları. *Geomatik*, 10(3), 443-477 kaynakçalı makalenin gözden geçirilmiş hâlinde oluşmaktadır.

YAKAR, (açılan sınavı kazanarak) 29.9.1992 tarihinde mezun olduğu Selçuk Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeodezi ve Fotogrametri Bölümüne “Araştırma Görevlisi” olarak girer.

YAKAR, 1995 yılında Selçuk Üniversitesinde “*Türkiye’de Fotogrametrik Harita Yapım Yöntemlerinin Araştırılması*” başlıklı yüksek lisans tezini savunarak “Bilim Uzmanı” ünvanını; 2002 yılında ise “*Fotogrametrik Amaçlarla Kullanılan Tarayıcıların Radyometrik ve Geometrik Doğruluğunun Araştırılması*” başlıklı doktora tezini tamamlayarak “Doktor” ünvanını alır; 2003 yılında “Yardımcı Doçent” olarak atanır.

2010 yılında “Doçent” olan YAKAR, 2016 yılında Selçuk Üniversitesi Mühendislik Fakültesinde, 2017 yılında ise Mersin Üniversitesi Mühendislik Fakültesinde “Profesör” ünvanını alır.

YAKAR, 1997-2001 yılları arasında TİKA tarafından yürütülen Moğolistan’daki Türk Anıtları ve Yazıtları Projesi’nde¹ “Fotogrametri Uzmanı” olarak çalışır.

Foto 3: Yakar’ın TİKA tarafından yürütülen Moğolistan’daki Türk Anıtları ve Yazıtları Projesi kapsamında Hocası Prof. Dr. Ferruh Yıldız ve meslektaşı Prof. Dr. Hakan Karabörk ile Köl Tigin Yazıtı üzerinde belgeleme yaparken çekilmiş görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

¹ Moğolistan’daki Türk Anıtları ve Yazıtları Projesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alyılmaz, 2001a, s. 40-43; Alyılmaz, 2001b, s. 31-35; Alyılmaz, 2001c, s. 39-44; Alyılmaz vd. 2001.

YAKAR, Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, Hindistan, Rusya Federasyonu, Avrupa Ülkeleri, İran, Gürcistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan vd. ülkelerde eski Türk anıtlarının ve yazıtlarının epigrafik ve fotogrametrik belgelenmelerinin yapılmasıyla ilgili birçok uluslararası projede görev alır; Türkiye’de de yaklaşık 50 projede yönetici ve araştırmacı olarak çalışır.

*Foto 4: Yakar’ın fotogrametrik belgelenmesini de gerçekleştirdiği
I. Bilge Tonyukuk Yazıtı önünde çekilmiş görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)*

YAKAR, uzun yıllar görev yaptığı Selçuk Üniversitesinden 2017 yılında ayrılıp Mersin Üniversitesine geçer ve “Harita Mühendisliği Bölümü”nü kurar.² Mersin Üniversitesi bünyesinde Uzaktan Algılama ve CBS Yüksek Lisans ve Doktora Programı’nın, Arazi Yönetimi ve Gayrimenkul Değerlemesi Yüksek Lisans Programı’nın açılmasını sağlar; 2024 yılına kadar da bu programların Ana Bilim Dalı Başkanlığı görevlerini yürütür; Deniz Araştırmaları ve Su Altı Araştırmaları Merkezinin açılmasına da vesile olur.

² YAKAR’ın emek edip yetiştirdiği, Mersin Üniversitesi Mühendislik Fakültesinde Harita Mühendisliği Bölümünü kurarken yanına aldığı kişilerden bir kısmı ne yazık ki sonraki dönemlerde “kişisel çıkarlarını ön planda tutup” onu birçok hususta yalnız bırakmayı tercih etmişlerdir. Hayatın her alanında olduğu gibi artık bilim dünyasında da sıkça karşılaşılan bu tür “vefasız” kişileri yüzyıllar öncesinde herhâlde en güzel anlatan da seçkin ve saygın Türk Şairi Fuzûlî olmuştur: *Eyleseñ tûfîye talîm-i edâ-yı kelîmât; Nuṭṭı insan olur ammâ özi insân olmaz!..* (Fuzûlî Divanı; Kılınç, 2021, s. 721).

Foto 5: Yakar'ın, Taklamakan Çölü'nde Uygur Dönemi'ne ait Budist tapınağın kalıntısı önünde çekilmiş görüntüsü (Çin Halk Cumhuriyeti Uygur Özerk Bölgesi Hoten, Revak; Foto: C. Alyılmaz)

YAKAR'ın 75 kitabı, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış 200'e yakın makalesi ile ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılarda sunmuş olduğu 200'den fazla bildirisi bulunmaktadır.³

Prof. Dr. Murat YAKAR, Harita Mühendisliği'nin farklı alanlarıyla ilgili (her biri birbirinden değerli, Türkçe ve İngilizce münferit ve müşterek olarak hazırlanmış) kitaplarının önemli bir kısmı yurt içinde ve yurt dışındaki üniversitelerde hem başvuru eseri olarak kullanılmakta; hem de ders kitabı olarak okutulmaktadır.

³ YAKAR'ın yayınları ulusal ve uluslararası ortamlarda büyük kabul görmüş; çalışmalarına 22.06.2025 tarihi itibarıyla 5547 atıf yapılmıştır. YAKAR'ın belirtilen tarih itibarıyla h-endeksi 50, i10 endeksi ise 119'dur. YAKAR'ın spesifik bir alanda çalışıyor olmasına karşın bu atıf oranlarına ulaşmış olması takdire şayandır.

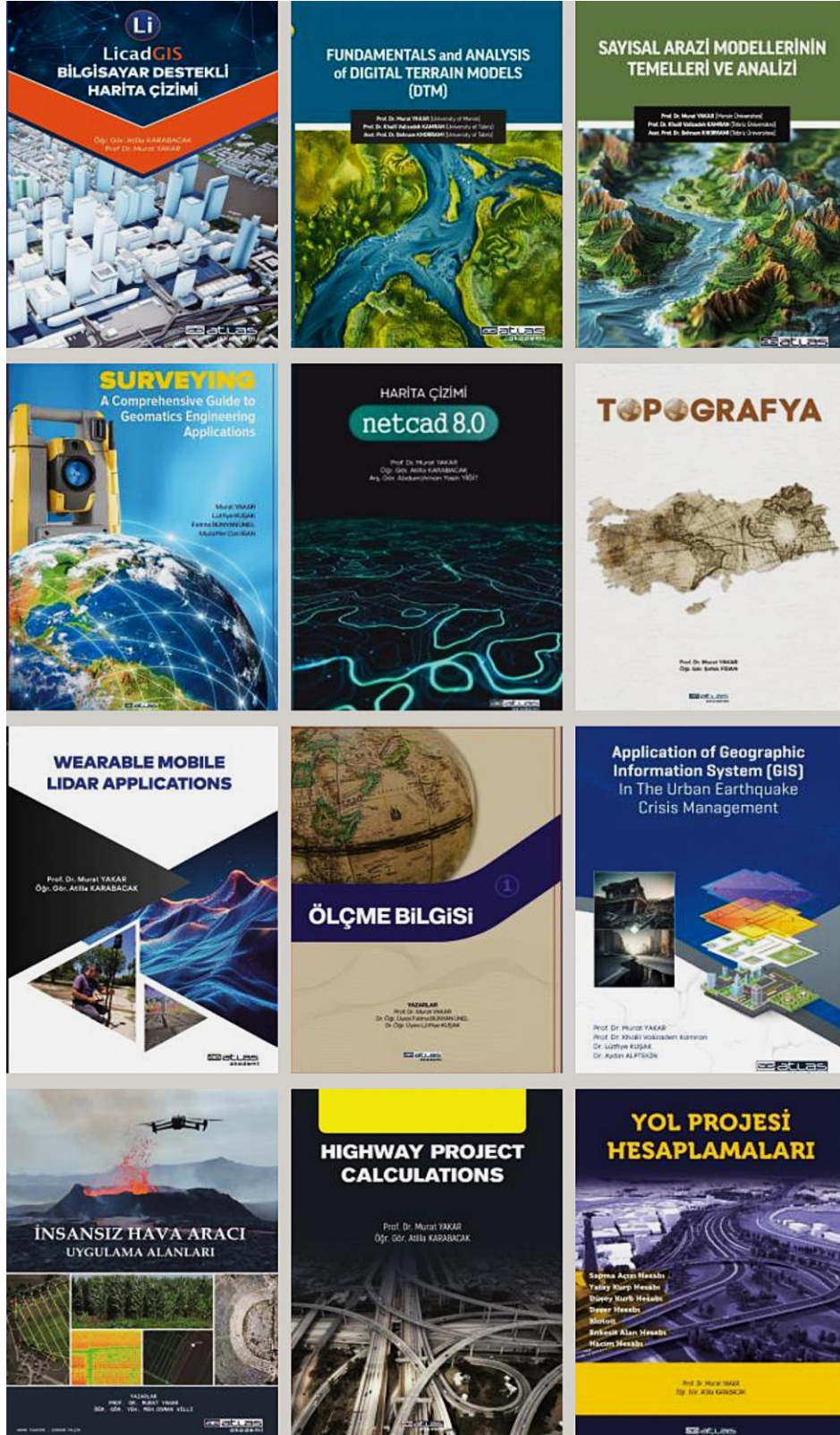

Foto 6: Prof. Dr. Murat YAKAR'ın eserlerinden bir kısmının kapak görüntüleri⁴

⁴ Prof. Dr. Murat YAKAR'ın eserleriyle ilgili görselleri bir araya getiren Dr. Nazmi ŞEN'e teşekkür ederim.

Foto 7: Prof. Dr. Murat YAKAR'ın eserlerinden bir kısmının kapak görüntüleri

Foto 8: Prof. Dr. Murat YAKAR'ın eserlerinden bir kısmının kapak görüntüleri

Prof. Dr. Murat YAKAR'ın münferit ve müşterek olarak yayımlamış olduğu eserler incelendiğinde bunların haritacılık / fotogrametri alanlarının hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında ilk ve öncü nitelikteki başvuru eserleri oldukları dikkati çeker.

YAKAR ve ekip arkadaşları tarafından yayımlanan birbirinden özgün eserler, hem genç bilim insanlarının yetişmesine katkı sağlamış hem yazarlarını uluslararası marka isimler hâline getirmiş hem de haritacılık / fotogrametri alanlarında genel anlamda Türkiye'deki üniversitelerin özelde ise Mersin Üniversitesinin uluslararası boyutta tanınırlığını artırmıştır.

Prof. Dr. Murat YAKAR ve ekip arkadaşlarının uluslararası düzeydeki bilgi, birikim ve deneyimlerini belgeleyip somutlaştırıp kalıcı kılarak kitaba dönüştürmüş olmaları her türlü takdirin üzerindedir. Ziya Paşa'nın ifadesiyle:

*Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz;
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde!..*

Prof. Dr. Murat YAKAR, Mersin Üniversitesinde (bugün Harita Bilimleri alanında dünyada marka hâline gelen) “Intercontinental Geoinformasyon Days” ve “Advanced Engineering Days” kongrelerini başlatır.

Foto 9: Yakar'ın Tebriz Üniversitesinde gerçekleştirilen (öncüsü olduğu) "Advanced Engineering Days (İleri Mühendislik Günleri)"nin afişi önünde çekilmiş görüntüsü (Foto: C. Alyılmaz)

YAKAR, başta "International Journal of Engineering and Geosciences", "Turkish Journal of Engineering" olmak üzere SCOPUS, Web of Science ve ULAKBİM TRDizin gibi indexlerde taranan 20'den fazla uluslararası nitelikli bilimsel - akademik dergiyi yayın hayatına başlatıp editörlüğünü gerçekleştirir.

Foto 10: Prof. Dr. Murat YAKAR'ın bilim dünyasına kazandırdığı bilimsel-akademik nitelikli dergilerden bir kısmının kapak görüntüleri

Prof. Dr. Murat YAKAR, yukarıda bir kısmı belirtilen bilimsel - akademik çalışmalarının ve yayın faaliyetinin yanında 2017-2023 yılları arasında Mersin Üniversitesi Rektör Danışmanı ve Mersin Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dekanı olarak görev yapar.

YAKAR, ülkemizdeki ve yurt dışındaki birçok üniversitede yüksek lisans ve doktora seviyelerinde öğrencilere tez danışmanlıkları yapmakta; genç akademisyenlerin yetişmesine katkı sağlamaktadır.

Hâlen Mersin Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Harita Mühendisliği Bölüm Başkanı olarak görev yapan Prof. Dr. Murat YAKAR, iyi derecede İngilizce; orta derecede bazı Türk lehçelerini bilmektedir.

YAKAR, İrem ve Orkun Bilge Kağan adlı iki çocuk babasıdır.

Foto 11: Yakar'ın Orhun Şelalesi önünde çekilmiş bir görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

Prof. Murat YAKAR'ın Yazıt Bilimi Alanına Katkıları Üzerine:

Prof. Dr. Murat YAKAR, fotogrametri bilim dalının Türkiye’de ve Türkiye dışında en çok tanınan ve en çok yayın yapan bilim adamlarının başında gelmektedir. YAKAR’ın çalışmalarının büyük bölümü alan araştırmasına dayanmaktadır.

Foto 12: Yakar'ın, Krasnoyarsk Kray Müzesinde sergilenen ve daha önce uzaya gönderilen bir aracı gösterirken çekilmiş görüntüsü (Rusya Federasyonu; Foto: C. Alyılmaz)

YAKAR, fotogrametri bilim dalının kapsam alanını (araştırma ve inceleme dallarını) genişleten; alana yenilikler getiren ve farkındalık kazandıran bir bilim adamıdır. O, insansız hava araçlarını yurt içinde ve yurt dışında fotogrametri ve epigrafi alanlarında kullanan ilk bilim adamlarından biridir.

YAKAR, farklı disiplinlerdeki bilim adamlarıyla iş birliği içinde çalışmayı başarabilen bu bağlamda epigrafi / yazıt bilimi alanında çalışan bilim adamlarıyla pek çok ortak uluslararası proje yapan; eski Türk yazıtlarının, anıtlarının ve mimarlık eserlerinin fotogrametrik belgelerini gerçekleştiren bilim adamıdır.

Bilindiği üzere yazıt bilimi, farklı konularda, farklı objeler üzerine yazılmış / işlenmiş yazıtlarla [ve diğer grafiksel dil öğeleriyle (petroglifler, damgalar...)] ilgili araştırma ve incelemeler yapan; pek çok bilim dalıyla (tarih, sanat tarihi, coğrafya, lengüistik, paleograf, paleontoloji,

arkeoloji, antropoloji, etnoloji, nümismatik, fotogrametri, jeodezi...) yakın ilişkisi olan bir bilim dalıdır. Yazıt bilimci ise yazıt biliminin temel ilkelerini, yöntemlerini ve tekniklerini bildiği kadar anılan bilim dallarının temel prensiplerini ve kurallarını da bilen; onlardan yararlanan kişidir (Alyılmaz, 2010, s. 313-314)

Prof. Dr. Murat YAKAR, Türk Yazıt Bilimi ile ilgili çalışmalarda fotogrametrik yöntem ve teknikleri uygulayan ilk “Harita Bilimciler”den biridir. O, 1997 yılında, Doktora Hocası / Danışmanı Prof. Dr. Ferruh YILDIZ’ın Başkanlığını yaptığı Jeodezi ve Fotogrametri Ekibi’nde yer alarak Moğolistan’daki Türk yazıtlarını kurtarmak ve Ötüken Türk kültür ve medeniyetini ortaya çıkarmak amacıyla başlatılan ve Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) tarafından yürütülen Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi’nde “Fotogrametri Uzmanı” olarak görev alır.

Foto 13: 1997 yılında TİKA tarafından başlatılan Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi’nde görev yapan Türk-Moğol Bilim Heyeti’nde görev yapanların bir arada çekilmiş görüntüsü⁵

Aynı projede “Üst Kurul Üyesi” ve “Epigrafi / Yazıt Bilim Kolu Başkanı” olarak görev yapan (Prof. Dr.) Cengiz ALYILMAZ ile tanışma ve çalışma imkânı bulan YAKAR, ALYILMAZ’ın kılavuzluğunda 1997-2002 yılları arasında Moğolistan’da, sonraki yıllarda ise Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, Hindistan, Rusya Federasyonu (Tuva, Hakasya, Dağlık Altay, Krasnoyarsk Kray), Avrupa Ülkeleri, İran, Gürcistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan vd. ülkelerde eski Türk anıt ve yazıtlarıyla ilgili araştırma ve incelemeler yapıp eski Türk yazıtlarının fotogrametrik belgelerini gerçekleştirir.

YAKAR’ın ALYILMAZ’la 1997 yılında Moğolistan’daki Türk Anıtları projesiyle başlayan bilimsel - akademik dayanışması beraberinde bugüne kadar devam eder; birbirinden özgün projelerin de hayata geçirilmesine vesile olur.

YAKAR, aşağıda yalnızca bir kısmı belirtilen (Cengiz ALYILMAZ’ın öncülüğünde gerçekleştirilen) uluslararası nitelikli bilimsel - akademik projelerde özverili bir şekilde görev yapar.⁶

⁵ YAKAR, fotoğrafta üst tarafta en sağda; ALYILMAZ ise üst tarafta soldan ikinci sırada durmaktadır.

Gürcistan'daki Türklerin Dünyu Bugünü, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Uluslararası Projede Fotogrametrik Belgelemeler Grup Başkanı (2002-2006).

Orta Asya'daki Kültür ve Uygarlıkların Araştırılması Projesi, Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında yürütülen Uluslararası Projede Fotogrametrik Belgelemeler Grup Başkanı (2004-2006).

Foto 14: Yakar'ın fotogrametrik belgelemesini de gerçekleştirdiği Köl Tigin Yazıtı önünde çekilmiş görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

⁶ Prof. Dr. Murat YAKAR, belirtilen projelerin dışında yurt içinde de onlarca proje hazırlamış ve bunları başarılı bir şekilde sonuçlandırmıştır.

Türk Kültüründe Yazı Kavramının Gelişimi Projesi, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Uluslararası Projede Fotogrametrik Belgelemeler Grup Başkanı (2007-2009).

Güney Türkistan, Kafkaslar ve Avrupa'daki Türk Yazıtları Projesi, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Uluslararası Projede Fotogrametrik Belgelemeler Grup Başkanı (2007-2008).

Turfan ve Komşu Bölgelerdeki Runik Yazıtlarla İlgili Epigrafik ve Fotogrametrik Araştırmalar, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Uluslararası Projede Fotogrametrik Belgelemeler Grup Başkanı (2009-2017).

Nahçıvan - Erzurum İpek Yolu Güzergâhındaki Türk Kültür ve Uygarlık Eserlerinin Araştırılması, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Uluslararası Projede Fotogrametrik Belgelemeler Grup Başkanı (2013-2014).

Foto 15: Yakar'ın, Gobustan'ın Büyük Taş bölgesinde bulunan kaya üstü tasvirleri (petroglifleri) belgelerken çekilmiş görüntüsü (Azerbaycan; Foto: C. Alyılmaz)

Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu'ndaki Yazıtlarla İlgili Epigrafik ve Fotogrametrik Araştırmalar, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Uluslararası Projede Fotogrametrik Belgelemeler Grup Başkanı (2013-2015).

Foto 16: Yakar'ın fotogrametrik belgelemesini de gerçekleştirdiği Köli Çor Yazıtı önünde çekilmiş görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

Dünya Mirası Olan Ahlat Mezar Taşlarının Bulunduğu Bölgenin Hâlihazır Haritasının Yapılması, Bitlis Eren Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Ulusal Projede Fotogrametrik Belgelemeler Grup Başkanı (2013-2014).

Dünya Mirası Olan Ahlat Mezar Taşlarının Bulunduğu Bölgenin Ortofoto Haritalarının İnsansız Hava Araçları Yardımıyla Yapılması, Bilimsel Araştırma, Ulusal Projede Fotogrametrik Belgelemeler Grup Başkanı (2014-2015).

Dünya Mirası Ahlat Selçuklu Mezarlığı ile Kümbetlerin Lidar ve Jeofizik Yöntemlerle Araştırılması, Yüzey ve Yüzeyaltı Yapı Modellemesi, Ulusal Projede Fotogrametrik Belgelemeler Grup Başkanı (2014-2015).

Prof. Dr. Murat YAKAR, bilişim teknolojilerini, görüntüleme ve radar teknolojilerini, insanlı ve insansız hava araçlarıyla veri elde etme ve görüntüleme teknolojilerini bilen ve bunları yazıt bilimi alanına uygulayan ender bilim adamlarından biridir. YAKAR'ı alanındaki diğer bilim adamlarından ayıran en önemli özellik de eski Türk yazıtlarıyla ilgili çalışmalarıdır. Nitekim YAKAR, Türkiye'de fotogrametrik yöntem ve teknikleri epigrafi alanına en çok uygulayan ve bunda da başarılı olan tek bilim adamıdır.

Foto 17: Yakar'ın Hangidai Yazıtı'nı belgelerken çekilmiş bir görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

Prof. Dr. Murat YAKAR, her şeyini bilime adayan; uluslararası seviyede yayın yapacak kadar iyi derecede yabancı dil (İngilizce) bilen bir bilim adamıdır. YAKAR, (Kök)türkçe uzmanı olan ancak (Kök)türk harfli yazıtları görmeyen ve (Kök)türkçe bilmeyenlere inat (Kök)türk harfli yazıtların tamamını gören ve bunları okuyabilen tek “Fotogrametri Mühendisi” / “Harita Bilimci”dir.

Bir fotoğraf, bir görsel belge hem tarihe tanıklık eder hem de bilgisine ve ilgisine yüzlerce sayfaya denk bilgiyi aktarır. YAKAR’ın fotogrametrik ve epigrafik çalışmaları ile yazıt bilimi alanına katkıları hakkında bilgi vermek adına onun bazı fotoğraflarını dikkatlere sunmak bu bakımdan yararlı olacaktır:

*Foto 18: Yakar’ın fotogrametrik belgelemesini de gerçekleştirdiği
II. Gurvan Mandal Yazıtı önünde çekilmiş görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)*

*Foto 19: Yakar'ın Arhanan Yazıtı'nı (C. Alyulmaz ile birlikte) belgelerken çekilmiş bir görüntüsü
(Moğolistan; Foto: Ts. Battulga)*

Foto 20: Yakar'ın I. Karabalgasun Yazıtı'nı belgelerken çekilmiş görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

Foto 21: Yakar'ın Turfan Müzesi'nde Kutlug Kunçuy Yazıtı'nı belgelerken çekilmiş görüntüsü (Çin Halk Cumhuriyeti / Uygur Özerk Bölgesi; Foto: C. Alyılmaz)

*Foto 22: Yakar'ın Yargol Yazıtları'nı (Hu Hong ve Luo Xin ile birlikte) belgelerken çekilmiş görüntüsü
(Çin Halk Cumhuriyeti / Uygur Özerk Bölgesi; Foto: C. Alyılmaz)*

*Foto 23: Yakar'ın Yargol Yazıtları'nı (C. Alyılmaz ile birlikte) belgelerken çekilmiş görüntüsü
(Çin Halk Cumhuriyeti / Uygur Özerk Bölgesi; Foto Luo Xin)*

*Foto 24: Yakar'ın (Tangutlara ait) Beyaz Piramitler'in bulunduğu yerde çekilmiş görüntüsü⁷
(Çin Halk Cumhuriyeti / Yinchuan Bölgesi; Foto: C. Alyılmaz)*

*Foto 25: Yakar'ın Tuyuğ Mezarlığı'nda çekilmiş görüntüsü
(Çin Halk Cumhuriyeti / Uygur Özerk Bölgesi; Foto: C. Alyılmaz)*

⁷ Televizyon kanallarına çıkıp “Beyaz Piramitler yoktur!” veya “Beyaz Piramitler'in Türklerle ilgisi yoktur!” diyenlere bu görüntüyü ithaf ediyorum. Cengiz ALYILMAZ ve Murat YAKAR, proje başkanlıklarını Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ ve Prof. Dr. Luo XIN'in yaptıkları “Turfan ve Komşu Bölgelerdeki Runik Yazıtlarla İlgili Epigrafiik ve Fotogrametrik Araştırmalar” ile “Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu'ndaki Yazıtlarla İlgili Epigrafiik ve Fotogrametrik Araştırmalar” başlıklı projeler kapsamında farklı tarihlerde Beyaz Piramitler'de epigrafiik ve fotogrametrik belgelenmeler gerçekleştirmişlerdir. Beyaz Piramitler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alyılmaz, 2015, s. 58-68.

Foto 26: Yakar'ın Mongolküre'deki üzerinde Niri Kağan Yazıtı'nı barındıran heykele sarılarak çekilmiş görüntüsü
(Çin Halk Cumhuriyeti / Uygur Özerk Bölgesi; Foto: C. Alyılmaz)

*Foto 27: Yakar'ın Opal'daki Kâşgarlı Mahmud'un Heykeli önünde çekilmiş görüntüsü
(Çin Halk Cumhuriyeti / Uygur Özerk Bölgesi; Foto: C. Alyılmaz)*

*Foto 28: Yakar'ın Dağlık Altay'daki bir dikili taşın önünde çekilmiş görüntüsü
(Rusya Federasyonu / Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti; Foto: C. Alyılmaz)*

*Foto 29: Yakar'ın Uybat Bölgesi'ndeki bir dikili taşın önünde çekilmiş görüntüsü
(Rusya Federasyonu / Hakasya Özerk Cumhuriyeti; Foto: C. Alyılmaz)*

Foto 30: Yakar'ın tarihî Burana Minaresi önünde çekilmiş görüntüsü (Kırgızistan; Foto: C. Alyılmaz)

*Foto 31: Yakar'ın Turfan'daki Bezeklik Manastırı önünde çekilmiş görüntüsü⁸
(Çin Halk Cumhuriyeti / Uyгур Özerk Bölgesi; Foto: C. Alyılmaz)*

Foto 32: Yakar'ın Köli Çor Yazıtı'nın bulunduğu yerde çekilmiş görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

⁸ Prof. Dr. Murat YAKAR, başta piyano olmak üzere birçok musiki aletini çalabilmektedir.

Foto 33: Yakar'ın, Borçalı'nın Darvaz Köyü'nde Ord. Prof. Dr. Valeh Hacılar için yapılan anma töreninde belgeleme yaparken çekilmiş görüntüsü (Gürcistan; Foto: C. Alyılmaz)

Foto 34: Yakar'ın, Kızıl'daki Tuva Millî Müzesi önünde çekilmiş görüntüsü (Rusya Federasyon; Foto: C. Alyılmaz)

Foto 35: Yakar'ın, Karakurum'da arazi çalışması sırasında çekilmiş görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

Foto 36: Yakar'ın Kyôto'nun Kitaku semtindeki Budizm'in Rinzai kolu mensuplarına ait Kinkaku-ji (Altın Köşk Tapınağı / Altın Tapınak) önünde çekilmiş görüntüsü (Japonya; Foto: C. Alyılmaz)

Foto 37: Yakar'ın, Tiflis'teki tarihi hamamların önünde çekilmiş görüntüsü (Gürcistan; Foto: C. Alyılmaz)

*Foto 38: Yakar'ın Yenisey Irmağı önünde çekilmiş görüntüsü
(Rusya Federasyonu / Tuva Özerk Cumhuriyeti; Foto: C. Alyılmaz)*

Foto 39: Yakar'ın at üzerinde çekilmiş görüntüsü (Çin Halk Cumhuriyeti / Uygur Özerk Bölgesi; Foto: C. Alyılmaz)

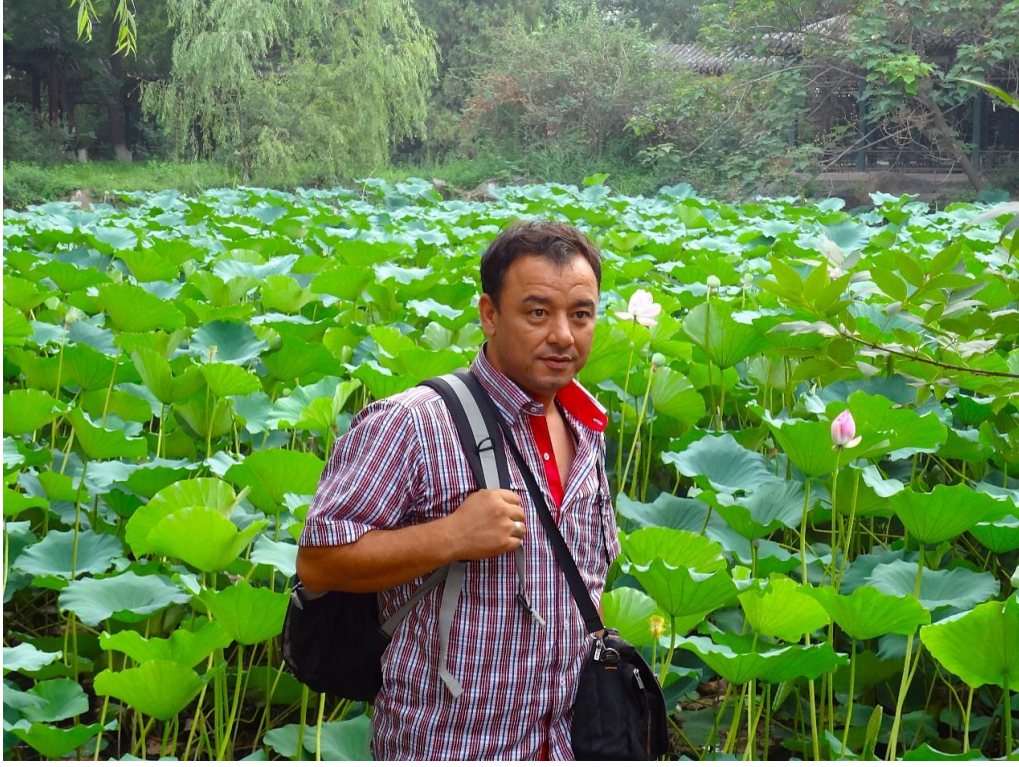

Foto 40: Yakar'ın, Turfan'da çekilmiş görüntüsü (Çin Halk Cumhuriyeti / Uygur Özerk Bölgesi; Foto: C. Alyılmaz)

Foto 41: Yakar'ın Nevruz Bayramı'nda Bişkek'te çekilmiş görüntüsü (Kırgızistan / Bişkek; Foto: C. Alyılmaz)

YAKAR, engin bilgi, birikim ve deneyimlerinin ürünü olan başarılı çalışmalarından, bilimsel - akademik yayınlarından, eski Türk anıtlarının, yazıtlarının ve mimarlık eserlerinin fotogrametrik ve epigrafik belgelenmelerine katkılarının dolayısı 2013 yılında Valeh Hacılar Uluslararası Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Vakfı tarafından verilen "Türk Dünyası Hizmet Ödülü"ne; 2015 yılında ise Millî Savunma Bakanlığı tarafından verilen "Türkiye Ulusal Fotogrametri ve Uzaktan Algılama Birliği (TUFUAB) Hizmet Ödülü"ne layık görülmüştür.

Foto 42: Yakar 'ın Ulaanbaatar'da Naadam Bayramı'nda çekilmiş görüntüsü (Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

Sonuç ve öneriler:

“Özveri”, “vefa”, “dostluk”, “başarı” ve “beceri” kavram işaretini isminde ve şahsında somutlaştıran Prof. Dr. Murat YAKAR, (kimseler bilmese de) “şair”dir⁹; “yazar”dır; “fotoğraf sanatçısı”dır; “seyyah”tır; gerçek bir “Türk aydını”dır.¹⁰

Foto 43: Yakar'ın Bişkek'te tarihî bir mekânda çekilmiş görüntüsü (Kırgızistan; Foto: C. Alyılmaz)

YAKAR, “Türk Dünyası sevdalısı”dır; nitekim o, otuz yıla yakın bir süreden beri aralıksız olarak Türk Dünyası’nın farklı bölgelerine giderek Türk anıtlarının ve yazıtlarının, Türk kültür ve uygarlık eserlerinin fotogrametrik belgelemelerini yapmakta; epigrafik belgelemelere de önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. O, bir epigraf / yazıt bilimci olmamasına rağmen eski Türk yazıtlarıyla ilgili çok önemli bilgi, bulgu ve belgeye sahip olan; eski Türk yazıtlarıyla ilgili son çeyrek yüzyılda yapılan çalışmaların büyük bölümünün içinde yer alan veya bu çalışmalara tanıklık eden bir bilim adamıdır.

⁹ YAKAR’ın irticalen şiir söylediği, çok nüktedan olduğu, fotogrametrik ve epigrafik araştırma ve incelemeler sırasında bazı anları şiirle ifade ettiği ve bunların bir kısmının ekip arkadaşları tarafından yazıya geçirildiği bilinmektedir. Eski Türk anıtları ve yazıtlarıyla ilgili çalışmalar hakkında tarihî belge niteliği de taşıyan bu şiirlerin de yayımlanması son derece yararlı olacaktır.

¹⁰ YAKAR, bilimsel-akademik çalışmalarının yanında uzun yıllardan beri sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirmekte; zor durumda olan vatandaşlara, eğitim kurumlarına vd. gönüllü olarak yardımlar yapmaktadır.

*Foto 44: Yakar'ın fotogrametrik belgelemesini yaptığı Köl Tigin Yazıtı'na ait bir parça ile çekilmiş görüntüsü
(Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)*

*Foto 45: Yakar'ın fotogrametrik belgelemesini yaptığı petroglif alanlarından birinde çekilmiş görüntüsü
(Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)*

YAKAR'ın belgellemelerini yaptığı eski Türk anıtları ve yazıtlarıyla ilgili fotoğraflara vd. belgelere pek çok bilimsel - akademik yayında (kitapta, makalede, bildiride) yer verilmiştir.¹¹

Foto 46: Yakar'ın C. Alyılmaz ve Ts. Battulga ile Gobi Çölü'nde GPS ve harita yardımıyla yön bulmaya çalışırken çekilmiş görüntüsü¹²

Foto 47: Yakar'ın C. Alyılmaz ile Bakü'de Şehitler Hıyabanı'nda çekilmiş görüntüsü (Azerbaycan; Foto: Semra Alyılmaz)

¹¹ Konuyla ilgili olarak yazıt bilimiyle ilgili birkaç yayına bakmak bile yeterli olacaktır: Alyılmaz, (2011), Alyılmaz, (2015), Alyılmaz, (2016a), Alyılmaz, (2016b), Alyılmaz, (2021, 2024); Alyılmaz vd., (2010); Alyılmaz vd., (2010); Yakar vd., (2009a); Yakar vd., (2009b); Yakar vd., (2013); Yakar vd., (2017a); Yakar vd., (2017b).

¹² Türk ve Moğol bilim adamları Cengiz ALYILMAZ Başkanlığı'nda Gobi Çölü'nde eski Türk anıtları ve yazıtlarıyla ilgili araştırma ve incelemeler yaparken “yol olmadığı için” zaman zaman yollarını kaybetmiş; YAKAR, engin mesleki bilgi, birikim ve deneyimleriyle ekip arkadaşlarını zor durumdan kurtarmayı başarmıştır.

İçinde yaşanan dünyada (bu bağlamda da ülkemizde) ne yazık ki gerçek bilim insanlarının değerleri hayattayken çoğunlukla bilinmemekte; öldükten sonra değerleri anlaşılınca da büyük pişmanlıklar duyulmaktadır. YAKAR'ın değerinin de gerektiği gibi bilindiğini, ondan ve eserlerinden yeterince yararlanıldığını belirtmek ne yazık ki güçtür. YAKAR ve ekip arkadaşlarının uzun zamandan beri farklı ülkelerdeki eski Türk anıtlarının ve yazıtlarının fotogrametrik ve epigrafik belgeleriyle ilgili “maddi güçlükler”le yürüttükleri çalışmaları / projeleri mutlaka desteklenmelidir.

Genç araştırmacılara yol göstermesi, kılavuzluk etmesi bakımından YAKAR'ın bilimsel-akademik çalışmalarını ve anılarını içeren müstakil kitaplar hazırlanıp çok dilli olarak yayımlanmalıdır.

YAKAR'ın adı görev yaptığı üniversitede ilgili bir birime, doğum yerinde bulunan caddeye / sokağa ve okuduğu okullardan birine verilmelidir.

Foto 48: Yakar'ın Bakü'de çekilmiş görüntüsü (Azerbaycan; Foto: C. Alyılmaz)

*Foto 49: Yakar'ın Uybat Bölgesi'ndeki bir kurganın dikili taşı önünde çekilmiş görüntüsü
(Rusya Federasyonu / Hakasya Özerk Cumhuriyeti; Foto: C. Alyılmaz)*

*Foto 50: Yakar'ın Urumçi'de çekilmiş görüntüsü
(Çin Halk Cumhuriyeti / Uygur Özerk Bölgesi; Foto: C. Alyılmaz)*

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (2001a). Dünü ve bugünü ile Moğolistandaki Türk anıtları projesi (I), *Orkun Dergisi*, 40, 40-43.
- Alyılmaz, C. (2001b). Dünü ve bugünü ile Moğolistandaki Türk anıtları projesi (II), *Orkun Dergisi*, 41, 31-35.
- Alyılmaz, C. (2001c). Dünü ve bugünü ile Moğolistandaki Türk anıtları projesi (III), *Orkun Dergisi*, 42, 39-44
- Alyılmaz, C. (2003). (Kök) Türk harfli yazıtların epigrafik belgelenmelerinde uygulanacak yöntemler ve teknikler [Bildiri sunumu]. *II. El Aralık Türk Tsivilizatsiyası Kongresi / II. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi / Second International Congress on Turkic Civilization*, Bışkek.
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve anıt mezar külliyesi üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 11-21.
- Alyılmaz, C. (2006). Kırgızistan'daki (Kök) Türk harfli yazıtların bugünkü durumu. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 1(2), 17-27.
- Alyılmaz, C. (2007). (Kök) Türk harfli yazıtların izinde. KaraM Yay.
- Alyılmaz, C. (2010, 18-20 Kasım). Yazıt bilimi ve eski Türk yazıt bilimi [Bildiri sunumu]. *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni*.
- Alyılmaz, C. (2011). (Kök) Türk harfli yazıtlar. *Türk Yurdu*, 31(287), 25-31.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Atatürk Üniversitesi Yay.
- Alyılmaz, C. (2016a). "Gobu"stan'ın gizemi ("Kıpçaklar" a giden yol). Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yay.
- Alyılmaz, C. (2016b). Uluslararası Türk Akademisi ve Altay Cumhuriyeti'ndeki eski Türk yazıtları albümü adlı eser üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 56, 657-690.
- Alyılmaz, C. (2021, 2024). *Bilge Tonyukuk yazıtları*. TDK Yay.
- Alyılmaz, C. (2025). Harita bilimci Prof. Dr. Murat Yakar'ın yazıt bilimi alanına katkıları. *Geomatik*, 10(3), 443-477.
- Alyılmaz, C. vd. (2001d). *Moğolistandaki Türk anıtları projesi albümü / Album of the Turkish monuments in Mongolia*. TİKA Yay.
- Alyılmaz, C., Alyılmaz, S., & Yakar, M. (2010). Measurement of petroglyphs (rock of arts) of Qobustan with close range photogrammetry. *International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 38(5), 29-32.
- Alyılmaz, C., Yakar, M., & Yılmaz, H. M. (2010). Drawing of petroglyphs in Mongolia by close range photogrammetry. *Scientific-Research and Essays*, 5(11), 1216-1222.
- Kılınç, A. (2021). *Fuzûlî divânı (inceleme - tenkitli metin)*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- Yakar, M., Alyılmaz, C., & Alyılmaz, S. (2017a). Using the close range photogrammetry technique in 3-dimensional work: History of obrukhan sample. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference: SGEM*, 17, 347-355.
- Yakar, M., Alyılmaz, C., Telci, A., Baygül, E., Çolak, S., Aydın, M., Alyılmaz, S., and Yılmaz, H. M., (2009a). 3D laser scanning and photogrammetric measurement of Akhan Caravansary. *Scientific Research and Essays*, 4(13), 1565-1568
- Yakar, M., Ulvi, A., Alyılmaz, C., & Alyılmaz, S. (2017b). The Importance of Photogrammetric Methods in The Archiving of Cultural Heritage: Case of Şekerfuruş Mescid (Mosque). *International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM*, 17, 287-294.
- Yakar, M., Uysal, M., Toprak, A. S., & Polat, N. (2013). 3D modeling of historical doger caravansaries by digital photogrammetry. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 40, 695-698.
- Yakar, M., Yıldız, F., Alyılmaz, C., & Yılmaz, H. M. (2009b). Photogrammetric study for Sircali Medrese Door. In 9-th International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM 2009 (pp. 879-884).

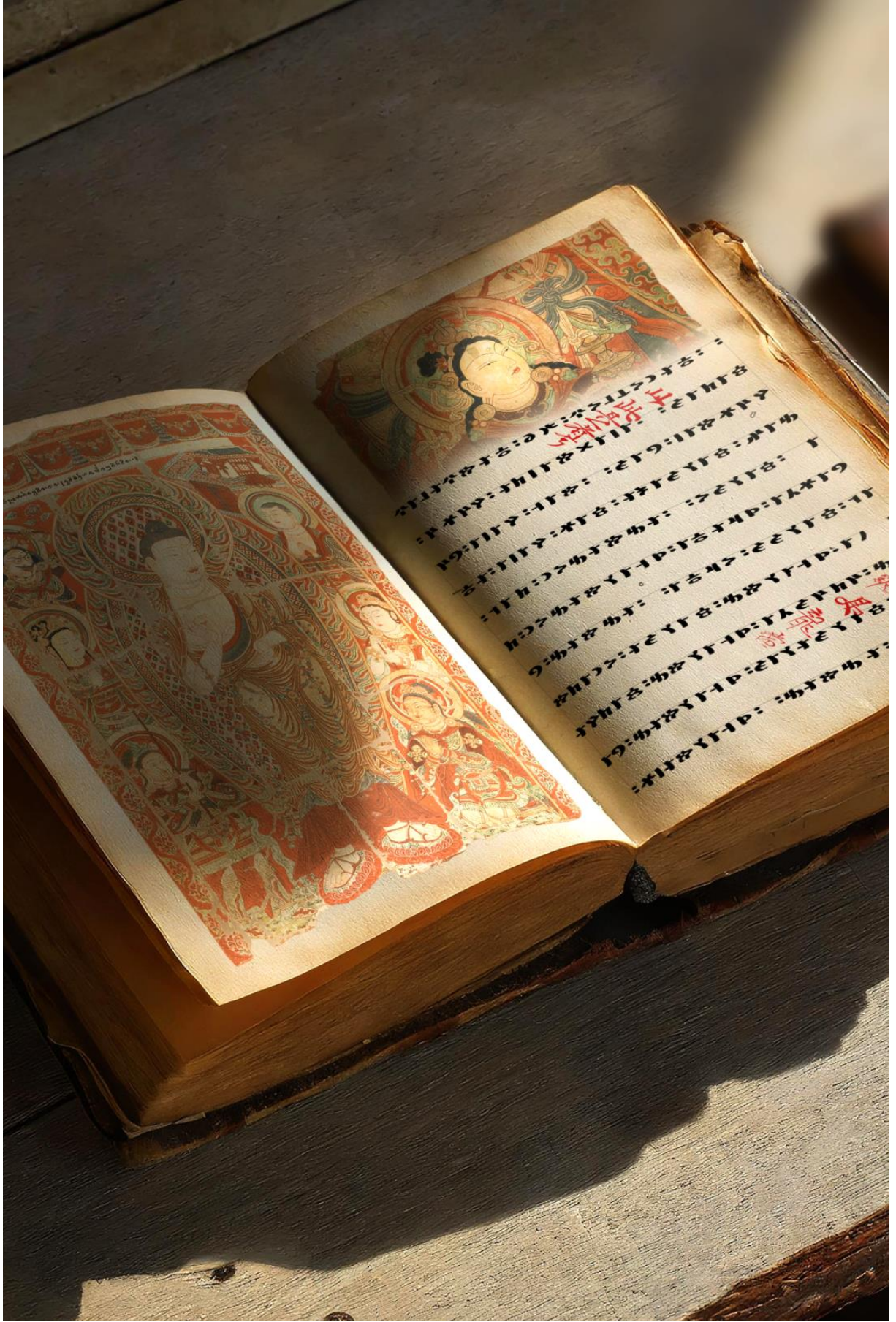

Foto 05: Levent ALYAP tarafından hazırlanan "OR. 8212-78 1" adlı tasarımın görüntüsü

V. BÖLÜM

TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ TÜRK DÜNYASI HARİTASI ÜZERİNE*

Doç. Dr. İsmail ÇOBAN

Artvin Çoruh Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
smlcoban@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3952-9350>

Doç. Dr. Faruk POLATCAN

Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
farukpolatcan@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6897-8932>

Giriş

Coğrafya, insanoğlunun en vazgeçilmez parçasıdır. Coğrafya, insanın hayatını şekillendirmesi, sürdürmesi ve sağladığı uyumla yaşamına yön verdiği bir unsurdur. İnsanların doğup büyümesinin ardından keşfetme dürtüsüyle gerek kendi ülkesi sınırları içinde gerekse diğer ülke sınırları içinde merak duyduğu, öğrendiği hayran olduğu dağlar, denizler, göller, nehirler, ovalar, yaylalar, şehirler, köyler vd. onların hayatında oldukça önemli rol oynamaktadır.

İnsanların geçmişten günümüze hareket kabiliyetlerini artıran rehberler, kılavuzlar ve haritalar karşımıza çıkmaktadır. Bütün dünya milletlerinde olduğu gibi bu kavramların Türk kültüründe de geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli kavramlar olduğu bilinmektedir. Eski Türk yazıtlarından Bilge Tonyukuk Yazıtları'nda da kılavuzların varlığı ile ilgili ifadelerle karşılaşılmalıdır:

tumiş tiyin eşidip bu yolın yorısar yaramaçı tidim yırçı tiledim çölgi az eri bultum: [*O da yağın karlar yüzünden*] “Kapanmış.” diye haber alınca “Bu yoldan gitsek [*bu bizim işimize*] yaramayacak” dedim. [*Buraları iyi bilen bir*] kılavuz [*bulunmasını*] istedim. Bozkır Az[ları]’ndan] bir kişiyi buldum (BT 23; Alyılmaz, 2021, s. 340).

Türklerin geçmiş dönemde coğrafi bilgisinin fazlaca gelişmiş olduğunu Orhun Yazıtları'ndan takip edebilmek mümkündür. Yön bilgisinin gelişmiş olduğu, coğrafi yapıların detaylıca eserlerde yer aldığı, coğrafi oluşumların adlandırması için kavram işaretlerinin kullanıldığı, bu kavram işaretlerinin özel adlarla birlikte kullanıldığı tespit edilebilen durumlardır:

türük kagan ötüken yış olursar ilte bung yok ilgerü şantung yazıka tegi süledim taluyka kiçig tegmedim birigerü tokuz ersinke tegi süledim tüpütke kiçig tegmedim kuurıgaru yençü ügüz keçe temir kapıgka tegi süledim yırıgaru yir bayırkuu yiringe tegi süledim bunça yirke tegi yoritdim ötüken yışda yig idi yok ermiş il tutsık yir ötüken yış ermiş: *Türk(lerin) hakani Ötüken Dağları'nda oturur (ve oradan hükmeder) ise ülkede (hiçbir) sıkıntı olmaz. Doğuda Şantung Ovası'na kadar ordu sevk ettim, denize az kala durdum; güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e az kala durdum; batıda İnci (Sır Derya) Irmağı'(nı) geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim; kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar ordu sevk ettim; bunca diyara kadar (ordularımı) yürüttüm (ve anladım ki) Ötüken Dağları'ndan daha iyi bir yer asla yok imiş! (Türk halkının yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken Dağları imiş!* (KT G3-4; Alyılmaz, 2005; Tekin, 2014).

* Bu çalışma, “Çoban, İ., & Polatcan, F. (2025). Türkçe ders kitaplarındaki Türk dünyası haritası üzerine. *Geomatik*, 10(2), 294-303.” kaynakçalı çalışmanın gözden geçirilmiş hâlinde oluşmaktadır.

Eski Türk dili yadigârlarından Kâşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserde yer alan harita da Türk haritacılık tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Alyılmaz (1994), *Dîvânu Lugâti't-Türk* ile ilgili olarak Kâşgarlı Mahmud'un Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız vd. boylarının yaşadıkları bölgelerden derleme yoluyla elde ettiklerini uyguladığı başarılı yöntemle çok iyi değerlendirdiğini, Türkçenin Arapçayla at başı giden bir dil olduğunu kanıtladığını belirtmektedir (Alyılmaz, 1994). Kâşgarlı Mahmud'un haritasında bugün Kırgızistan sınırları içindeki Balasagun'un merkez olarak alındığı, diğerlerinin onun konumuna göre konumlandırıldığı görülür (Alyılmaz ve Şahin, 2019). Araplara, diğer Müslüman unsurlara Türkçenin öğretilmesi amacıyla da yazıldığı bilinen bir nevi ders kitabı niteliği de bulunan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün Türk Dünyası haritasına sahip olması ve günümüzde de ders kitaplarında Türk Dünyası haritasına yer verilmesi ile geçmişten günümüze bir köprü kurulduğunu da belirtmek gerekir.

Öğretim Programları ve Yönetmelikler Doğrultusunda Ders Kitapları ve Türkçe Ders Kitapları

Öğretim programları ile öğretilmesi amaçlanan ögeler, kazandırılması hedeflenen davranışlar öğrencilere planlı bir şekilde aktarılmaktadır. “Eğitim ve öğretimin belirli bir plan içinde, önceden belirlenmiş sınırlar, amaçlar, yöntemler, ölçme ve değerlendirme vd. dâhilinde yürütülmesi ulaşılması amaçlanan hedeflere en kısa yoldan gidilmesini sağlamaktadır” (Çoban, 2024, s. 496).

Geçmişten günümüze uzanan eğitim öğretim faaliyetlerinde her zaman bir materyale ihtiyaç duyulmuştur. Eğitim öğretim faaliyetlerinin şekillenmesinde ise en önemli materyal olarak ders kitapları karşımıza çıkmaktadır. Ders kitapları geçmiş dönemde modern öğretim programlarının olmadığı dönemlerde öğretim programı olarak da kullanılmıştır. Günümüzde de öğretim programlarının uygulanmasında, belli bir plana bağlı kalınmasında, ortak bir öğretimin gerçekleştirilmesinde önemli görev almaktadırlar. Küçükahmet (2011) ders kitaplarının öğretim sürecinde öğrencilerin ne öğreneceği, öğretmenlerin de ne öğreteceğini etkileyen materyallerdir olduğunu belirtmektedir (Küçükahmet, 2011). Ders kitapları, eğitimin, birey ve toplum ile ilgili bilgi, beceri ve değerleri öğrencilere aktarabilmesindeki en ekonomik araçtır (Ülper, 2010).

“Ders kitabının kullanımı, zaman ve mekân olarak çok nettir. Sınıfta öğretmen tarafından öğrencilere ders vermek amacıyla kullanılır. Açıkça tanımlanmış bir ihtiyaca cevap verir. Belirli bir yaş grubuna yönelir” (Güneş, 2022, s. 20). “Ders kitabı, bir derste kullanılan ve dersin geliştirilmesine esas oluşturan araçlardan birisidir. Başka bir deyişle ders kitabı, belli bir dersin (Sosyal Bilgiler, Matematik vb.) öğretimi için ve belli bir düzeydeki (ilkokul 1, ortaokul 7 gibi) öğrencilere yönelik olarak yazılan; içeriği öğretim programına uygun olan, incelemesi yapılmış ve onaylanmış temel kaynaktır” (Gülersoy, 2013, s. 8).

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nin “Ders kitaplarının ve eğitim araçlarının hazırlanması” ile ilgili bölümünde yer alan 8. maddenin 7. fıkrasında “Ders kitabı ve eğitim araçlarında Türkiye'nin mülki idare bölümleri ile kara ve deniz komşuları haritası ile Türk dünyası haritası yer alır.” (MEB, 2024a) ifadesi bulunmaktadır. Yine 2024 yılında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli anlayışı doğrultusunda yenilenen Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) ve yenilenen 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda (MEB, 2024b) Türkiye Haritası ve Türk Dünyası Haritasına yer verilmiştir. Önceki programdan farklı olarak iki kitap hâlinde yayınlanan V. sınıf Türkçe ders kitaplarının ikisinde de Türk Dünyası Haritası bulunmaktadır. Yeni müfredatın uygulanmadığı 6, 7 ve 8. sınıfların ders kitaplarına Türk Dünyası Haritası eklenmemiştir.

Foto 1. V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda Yer Alan Türk Dünyası Haritası (MEB, 2024b)

V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'na eklenen harita, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı internet sitesinde yer alan Türk Dünyası Haritasıdır. Bu haritada yer alan bazı ülke isimlerinin ders kitabına harita eklenirken silindiği görülmektedir. Haritanın orijinalini aşağıdaki şekliyle dikkate sunmak mümkündür:

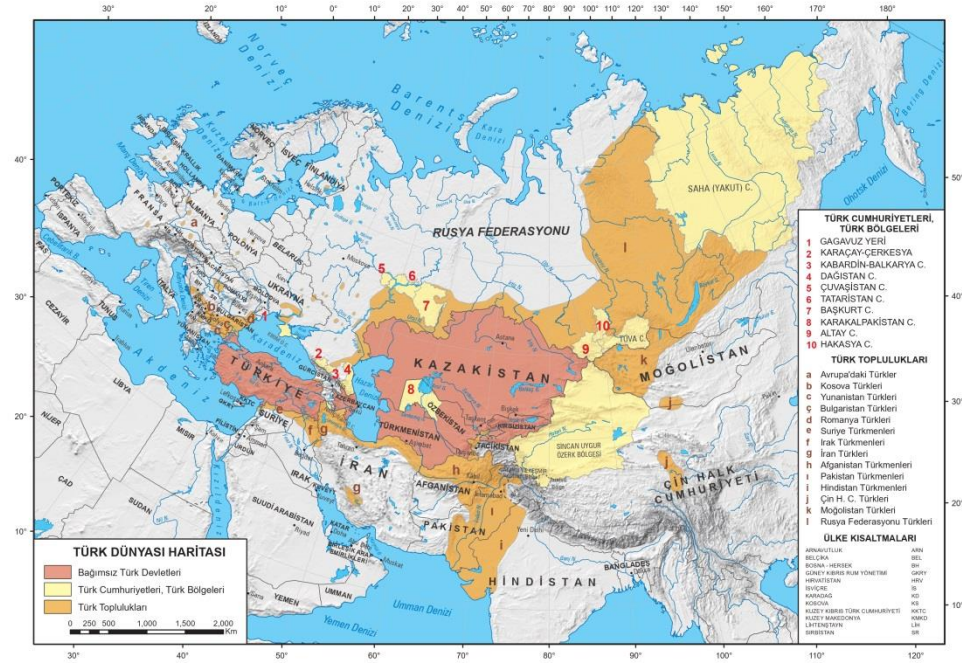

Foto 2. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı İnternet Sitesinde Yer Alan Türk Dünyası Haritası
(https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_07/09185109_turk_dunyasi_haritasi_ttkb.pdf)

Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğünün internet sayfası üzerinden Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Siyasi ve Fiziki Haritalarına ulaşılabilir. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Siyasi Haritasını aşağıdaki gibi dikkate sunmak mümkündür:

Foto 3. Türk Cumhuriyetleri Siyasi Haritası

(<https://www.harita.gov.tr/uploads/files/products/bagimsiz-turk-cumhuriyetleri-siyasi-haritasi-1700.pdf>)

Söz konusu haritada Türk Cumhuriyetlerinin ve Türk topluluklarının yaşadıkları yerlerin önemli bölgelerinin haritada ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Yenilenen Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) doğrudan haritaların kullanımı ve haritaların eğitim bilimleri boyutu ile birleştirilmiş olan zihin haritası, hikâye haritası, kavram haritası, duygu haritası gibi tekniklerle kullanımını ön plana çıkarmaktadır. Program'da 112 yerde "harita" sözcüğü yer almaktadır. VII. sınıf okuma kültürü teması, akran değerlendirmesi ile ilgili ölçme ve değerlendirme başlığı, üretim atölyesi etkinliklerinde kullanılacak metin türleri, metin türleri ile ilgili açıklamalar ve öğrenme çıktısının sınıf seviyelerine dağılımı ile ilgili bölümlerde haritaların eğitim öğretim ortamına nasıl taşınacağına dair bilgiler verilmektedir (MEB, 2024c).

Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) ile Türkçe dersinde ele alınacak olan tema başlıkları da güncellenmiştir. Bu doğrultuda VI. sınıf "Farklı Dünyalar" temasına ait alt temalarda "Kültürler arası ilişkiler, kültür ve gönül coğrafyamızda yer alan devletler" (MEB, 2024c) alt tema başlığı da belirtilmiştir. Tarihi süreç incelendiğinde Türklerin kurmuş olduğu devletler, yayıldıkları coğrafyalar ve yakın coğrafyalardaki din, coğrafya, tarih vd. kültürel unsurlarla kurulmuş ilişkiler sonucu birçok insanın Anadolu'ya, Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin gönül bağlılığı, gönül muhabbeti devam etmektedir. Şüphesiz "gönül coğrafyası" ile ifade edilen coğrafyanın büyük bir bölümünü Türk Dünyası oluşturmaktadır. Program'da böyle bir alt tema / içerik başlığının yer alması hedeflenen ilişkilerin, aktarılması planlanan değerlerin önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Program'da ders kitaplarında kullanılacak metinlerin seçimine ilişkin de bazı ölçütler sunulmaktadır. Program'ın "Metin Seçimine İlişkin Esaslar" başlığının 23. maddesinde "Seçilecek

metinler arasında Türk Cumhuriyetleri ile Kıbrıs ve Balkan Türkleri edebiyatlarından eserlere de yer verilmelidir.” ifadesi yer almaktadır. İnsanları birleştirip bir arada tutan en önemli unsur dildir. Soy birliği, tarih birliği, dil birliği, coğrafya birliği, kader birliği... olan dünyanın dört bir köşesine yayılmış Türklerin birbirini en iyi şekilde anlamasını sağlayacak unsurlardan birinin de edebiyat olduğunun bilinci bu bölümde görülmektedir. Ders kitaplarında söz konusu metinlerin yer alması var olan bağların güçlenmesini de sağlayacaktır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bu metinlerin serbest okuma metni şeklinde verilmemesi; etkinliklere temel sağlayacak ana metinler olması; metin sayısına oranlarının önceden belirlenen bir orana göre olması; Türkçe öğretmenlerinin bu metinleri ve metinlerin yazıldığı coğrafyaları bilen, anlayabilen yorumlayabilen kişiler olarak yetiştirilmesidir. Türkçe ders kitaplarının biçimsel olarak, içerik olarak (yazılı ve görsel) popüler çalışma konuları niteliğinde Türkçe eğitimi alanında inceleme alanı olduğu pek çok çalışma bulunmaktadır. Türkçe ders kitaplarına eklenen Türk Dünyası Haritası ile ilgili yapılan alan yazını incelemesinde herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması sebebi ve yenilenen yönetmelik ile müfredat doğrultusunda ortaokul V. sınıf Türkçe ders kitaplarına eklenen haritanın içeriğinin belirlenmesi amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Yöntem

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yönteminde; bilinen olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tespit edilmeye çalışılır. Herhangi bir etkileme çabasından söz edilmez (Karasar, 2012, s. 77).

V. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan Türk Dünyası haritasındaki haritacılık ile ilgili unsurların belirlenmesinde doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi “Araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 140).

İncelemeye söz konusu olan ders kitabına dair künye bilgisini aşağıdaki şekliyle belirtmek mümkündür:

MEB, (2024b). *5. sınıf Türkçe ders kitabı*. (ed. Yusuf Uyar, İsmail Yavuz Öztürk, Bilal Şimşek ve Gülbike Yıldırım). MEB Yayınları.

Kitapta yer alan Türk Dünyası Haritasında belirtilen yer adları kendi ilgi başlıkları altında tespit edilip sınıflandırılmış ve tablolar hâlinde sunulmuştur. Yer adlarından haritada Türk Dünyası ile ilgili eksiklik olarak değerlendirilen hususlar hakkında yorumlarla tablolar açıklanmıştır.

Bulgular

Haritada Yer Alan Ülke Adları

V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’ndaki Türk Dünyası Haritasında adı belirtilen ülke adları Tablo 1’de yer almaktadır:

Tablo 1. V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’ndaki Türk Dünyası Haritasında Yer Verilen Ülkeler

Afganistan	Gürcistan	Macaristan
Almanya	Hırvatistan (HRV)	Moğolistan
Arnavutluk (ARN) ¹	Hindistan	Moldova
Avusturya	Hollanda	Norveç
Azerbaycan	Irak	Özbekistan
Belçika (BEL)	İran	Pakistan
Birleşik Krallık	İsveç	Polonya
Bosna-Hersek (BH)	İsviçre (İS)	Romanya
Bulgaristan	Karadağ (KD)	Sırbistan (SR)

¹ Harita üzerinde kısaltmalar ile gösterilen ülke ve bölgeler yapılan kısaltmalar ile birlikte verilmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti	Kazakistan	Suriye
Danimarka	Kırgızistan	Tacikistan
Filistin	Kosova (KS)	Türkiye
Finlandiya	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)	Türkmenistan
Fransa	Kuzey Makedonya (KMKD)	Ukrayna
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)	Lihtenştayn (LİH)	Yunanistan

Tablo 1 incelendiğinde ders kitabında yer verilen Türk Dünyası Haritasında 45 ülkenin adının yer aldığı görülmektedir. Türk Dünyası'nın komşuları, uzak komşuları haritada yer almaktadır. Türk Dünyası'nın en büyük komşularından birisi olan Rusya Federasyonu'nun adının haritada yazılmamış olması harita adına bir eksikliklerdir. Haritanın Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının internet sitesinde yer alan orijinalinde Rusya Federasyonu'nun ve Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkelerin adlarının yer aldığı görülmektedir. Ders kitabındaki haritada Akdeniz'in güneyindeki ülkelerin adının yer almaması Program'da belirtilen gönül coğrafyası ifadesi ile uyum göstermemektedir. Haritada Türk Dünyası arasındaki bağlantı yolu üzerinde bulunan Ermenistan'ın adına da yer verilmemiştir. Haritalar çizilirken ve yer adları belirtilirken ülkeler arasındaki siyasi ilişkilerden uzak bir yaklaşımın sergilenmesi gerekmektedir.

Özerk Devletler / Bölgeler

V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında adı belirtilen özerk devletlerin / bölgelerin adları Tablo 2'de yer almaktadır:

Tablo 2. V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında Yer Verilen Özerk Devletler / Bölgeler

Altay Cumhuriyeti (9) ²	Hakasya Cumhuriyeti (10)	Saha (Yakut) Cumhuriyeti
Başkurt Cumhuriyeti (7)	Jammu ve Keşmir (İhtilafli Bölge)	Sincan Uygur Özerk Bölgesi
BM Kontrol Hattı	Kabardin-Balkarya Cumhuriyeti (3)	Tarafsız Bölge
Çuvaşistan Cumhuriyeti (5)	Karaçay-Çerkesya (2)	Tataristan Cumhuriyeti (6)
Dağıstan Cumhuriyeti (4)	Karakalpakistan Cumhuriyeti (8)	Tuva Cumhuriyeti
Gagavuz Yeri (1)	Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti	

Tablo 2 incelendiğinde ders kitabında yer verilen Türk Dünyası Haritasında 17 özerk devlet / bölge adına yer verildiği görülmektedir. Haritada yer verilen tarafsız bölge, BM kontrol hattı ve ihtilafli bölge gösterimlerine de bu başlıkta yer verilmiştir.

Türk Topluluklarının Yaşadığı Coğrafyalar

V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında dünya üzerinde Türklerin yaşadıkları bazı bölgelerin de harflerle numaralandırıldığı ve açıklama olarak verildiği görülmektedir. Türklerin dünya üzerinde yaşadıkları bazı bölgelerin harita üzerindeki gösterimine dair kısaltmalar ve adlandırmalar Tablo 3'te yer almaktadır:

Tablo 3. V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında Yer Verilen Türk Topluluklarının Yaşadıkları Coğrafyalar

a: Avrupa'daki Türkler	e: Suriye Türkmenleri	i: Hindistan Türkmenleri
b: Kosova Türkleri	f: Irak Türkmenleri	j: Çin Halk Cumhuriyeti Türkleri
c: Yunanistan Türkleri	g: İran Türkleri	k: Moğolistan Türkleri
ç: Bulgaristan Türkleri	h: Afganistan Türkmenleri	l: Rusya Federasyonu Türkleri
d: Romanya Türkleri	ı: Pakistan Türkmenleri	

² Harita üzerinde numara ile gösterilip açıklanan bölgeler numaraları ile birlikte gösterilmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde ders kitabında yer verilen Türk Dünyası Haritasında 14 bölgenin de Türk topluluklarının yaşadıkları yerler olarak işaretlendiği görülmektedir. Farklı ülkelerin sınırları içerisinde özerk sınırlar içinde olmadan çalışma, coğrafi kader gibi sebeplerle bulunan Türk topluluklarına yer verilmesi harita adına olumlu bir izlenim yaratmaktadır. Özellikle Avrupa'daki Türkler için verilen gösterimin Avrupa'nın farklı ülkelerindeki Türk toplulukları için ayrı ayrı gösterilmesinde fayda olduğu düşünülmektedir.

Şehir Adları

V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında adı belirtilen şehir adları Tablo 4'te yer almaktadır:

Tablo 4. V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında Yer Verilen Şehirler

Amsterdam	Duşanbe	Paris
Ankara	Helsinki	Pekin
Astana	İslamabad	Sofya
Aşkabat	Kâbil	Stokholm
Atina	Kiev	Şam
Bağdat	Kişinev	Tahran
Bakü	Kopenhag	Taşkent
Berlin	Lefkoşa	Tiflis
Bişkek	Londra	Ulanbator
Brüksel	Moskova	Varşova
Bükreş	Oslo	Yeni Delhi

Tablo 4 incelendiğinde ders kitabında yer verilen Türk Dünyası Haritasında 33 şehrin adının yer aldığı görülmektedir. Türk tarihi açısından önem arz eden Viyana, Budapeşte, İstanbul, Alma Ata, Semerkant, Buhara, Kâşgar, Tebriz vd. şehirlerin adlarına yer verilmemesi harita adına bir eksiklik olarak görülmektedir. Türklerin kültürlerini yaşatırken konargöçer bir hayat tarzı sürerken bile birçok şehri kurdukları bilinmektedir. Eski Türk şehirleri ve mimari yapıları ile ilgili olarak bk. Alyılmaz, 2002; Alyılmaz, 2012. Cengiz Alyılmaz, İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri adlı eserinde İpek Yolu'nun kavşak noktalarında bulunan birçok Türk şehri zikrederken bu şehirlerle ilgili olarak bazı görsel tasarımlarına da yer vermiştir (Alyılmaz, 2015a).

Foto 4. Tarihi İpek Yolu'nun önemli kavşak noktalarına dair bir tasarım (Tasarım: Onur Er; Cengiz Alyılmaz Arşivi)

Foto 5. Tarihi İpek Yolu'nun önemli şehirlerine dair bir tasarım (Tasarım: Onur Er; Cengiz Alyılmaz Arşivi)

Deniz Adları

V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında adı belirtilen deniz adları Tablo 5'te yer almaktadır:

Tablo 5. V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında Yer Verilen Denizler

Adriyatik Denizi	Ege Denizi	Manş Denizi
Akdeniz	Hazar Denizi	Norveç Denizi
Azak Denizi	Kara Denizi	Ohotsk Denizi
Baltık Denizi	Karadeniz	Tiren Denizi
Barents Denizi	Kızıldeniz	Umman Denizi
Bering Denizi	Kuzey Denizi	Yemen Denizi

Tablo 5 incelendiğinde ders kitabında yer verilen Türk Dünyası Haritasında 18 denizin adının yer aldığı görülmektedir. Türk Dünyası coğrafyasındaki denizlere ve dünyadaki diğer denizlere haritada yer verildiği görülmektedir. Haritada, Cebelitarık Boğazı ve Hürmüz Boğazı yer verilen diğer adlardır. Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan deniz hattı üzerinde bulunan İstanbul Boğazı'nın haritada gösterilmemesi eksik bir husus olarak dikkat çekmektedir.

Göl Adları

V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında adı belirtilen göl adları Tablo 6'da yer almaktadır:

Tablo 6. V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında Yer Verilen Göller

Aral Gölü	Issık Göl	Sarıkamyş Gölü
Balkaş Gölü	Ladoga Gölü	Tuz Gölü
Baykal Gölü	Onega Gölü	Urumiye Gölü
Hulun Gölü	Ribinsk Baraj Gölü	Van Gölü

Tablo 6 incelendiğinde ders kitabında yer verilen Türk Dünyası Haritasında 12 gölün adının yer aldığı görülmektedir. Türk Dünyası coğrafyasındaki göllere ve dünyadaki diğer bazı göllere haritada yer verildiği görülmektedir.

Nehir Adları

V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında adı belirtilen nehir adları Tablo 7'de yer almaktadır:

Tablo 7. V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki Türk Dünyası Haritasında Yer Verilen Nehirler

Dicle Nehri	Lena Nehri	Severnaya Divina Nehri
Don Nehri	Meriç Nehri	Sırderya Nehri
Fırat Nehri	Nil Nehri	Tuna Nehri
Ganj Nehri	Obi Nehri	Ural Nehri
Hotan Nehri	Peçora Nehri	Usa Nehri
İndigirka Nehri	Po Nehri	Volga Nehri
İndus Nehri	Sarı Nehri	Yenisey Nehri
İrtiş Nehri	Sen Nehri	

Tablo 7 incelendiğinde ders kitabında yer verilen Türk Dünyası Haritasında 23 nehrin adının yer aldığı görülmektedir. Türk Dünyası coğrafyasındaki nehlere ve dünyadaki diğer bazı nehlere haritada yer verildiği görülmektedir. Su, Türkler için her zaman önem arz etmiştir. Denizler, göller, nehirler Türklerin hayatını sürdürürken yurt edindikleri yerlerin seçiminde etkili olmuştur. “Eski Türk inancına göre akarsular, göller, denizler, her topluluğa, millete nasip olmaz. Tanrı'nın lütfu ve emaneti olan suları temiz tutmak ve korumak Tanrı'ya saygının gereği olarak görülmüştür. Baykal, Aral, Hazar, Orhun, Yenisey, Tamir, Selenge, Anı, İrtiş, İdil, Abakan, Tuna, Sakarya, Aras ve daha yüzlerce göl ve akarsu Türkler için hem geçmişte hem de bugün farklı anlamlar taşır. Tanrı'nın nimeti (Tengri “kut”ı, “ülüg”i), ataların mirası kutsal (ıduk) akarsuların, ırmakların, göllerin yad ellerde kalması, elden çıkması ise, hem Tanrı'ya layık kul hem de atalara layık evlat olmama anlamına gelir”

(Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014, s. 77). Türk hayatının ve coğrafyasının şekillenmesinde önemli rol oynayan deniz, göl ve nehir adlarının bir kısmının V. sınıf Türkçe ders kitabındaki Türk Dünyası Haritası'nda yer almadığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Metinlerle, etkinliklerle, sınıf içi iletişimlerle dile getirilecek kültürlerin, insanların, coğrafyaların görünür kılınması adına V. sınıf Türkçe ders kitaplarına eklenen Türk Dünyası Haritası'na dair şunları da dile getirmek mümkündür:

Türk Dünyası'nın ülke isimlerinin ön plana çıkarıldığı, detaylandırılmadığı bir harita görülmektedir. Haritada Türk Dünyası Haritası başlığı altında pembe renk ile “Bağımsız Türk Devletleri”, açık sarı renk ile “Türk Cumhuriyetleri, Türk Bölgeleri” ve turuncu renk ile “Türk Toplulukları”nın yaşadıkları yerlerin gösterildiği belirtilmektedir. Ayrıca “Türk Cumhuriyetleri, Türk Bölgeleri”, Türk Toplulukları” ve “Ülke Kısaltmaları” başlıkları haritanın açıklamasını oluşturmaktadır.

Haritada devlet adlarının koyu ve diğer yer adlarına göre daha büyük punto ile yazıldığı görülmektedir. Harita ölçeği ve ülkelerin yüz ölçümü dikkate alınarak ülke adlarının yüz ölçümü azaldıkça daha küçük puntolar ile yazıldığı görülmektedir. Türk cumhuriyetleri ve Türk bölgelerinin gösterildiği sarı renkli alanlarda yazı puntosunun düşürüldüğü ve kalın (bold) gösterimin terk edildiği dikkat çekmektedir. Bu gösterimlerde bazı bölgelerin adının verilmediği numaralandırma yapıldığı izlenmektedir.

Türk coğrafyalarına dair gösterimlerde başkentlerin komşu ülkelerin başkent isimleriyle haritada yer aldığı görülmektedir. Türk Dünyası için önemli olan birçok şehrin adının haritada yer almaması bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir. Şehir, nehir, göl vd. adlarının gösteriminde tercih edilen düşük punto, V. sınıf öğrencileri için Program'da belirtilen ölçüden küçüktür. Bu durum okunabilirliği düşürmektedir.

V. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda yer verilen Türk Dünyası Haritası'nda ülke adları, özerk devletlerin / bölgelerin adları, Türk topluluklarının yaşadığı coğrafyaların adları, şehir adları, deniz adları, göl adları, boğaz adları ve nehir adları yer almaktadır. Yapılan inceleme sonucunda haritada toplam 164 yere dikkat çekilmiştir. Bu 164 yerin bir kısmı Türk Dünyası ile doğrudan; bir kısmı dolaylı olarak ilgilidir. Bu yerlerin bir kısmının ise Türk Dünyası ile alakası oldukça azdır.

İlgili Yönetmelik'in ve Program'ın birbirini desteklemesi olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Alyılmaz (2018) Türkçe eğitimi alanında hedef kitlenin ihtiyacı göz önünde bulundurulmadan hazırlanan programlar ve ders kitapları ile ilgili olarak “Günümüzde, hedef kitlenin hangi uyruktan, hangi ana dili ailesinden, hangi Türk lehçesinden, hangi kültürel çevreden ve hangi yaş grubundan olduğuna bakılmadan hazırlanan programlar, kitaplar / Türkçe öğretim setleri, oluşturulan homojen olmayan sınıflar, amaca ve ihtiyaca uygun olmayan ortamlar, Türkçe öğretimi alanında karşılaşılan en ciddi sorunların başında gelir” (Alyılmaz, 2018, s. 2455) görüşünü dile getirmektedir. Genel anlamda ders kitaplarına özel anlamda Türkçe ders kitaplarına Türk Dünyası Haritası'nın eklenmesinin hedef kitlenin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Haritada Türk dili ve Türk kültürü için önemli merkezlerin, müzelerin gösterilmemiş olması bir diğer eksiklik olarak dikkat çekmektedir. Örneğin Eski Türkçe Dönemi'ne ait yazıtların bulundukları konumlarının haritada gösterilmesi yerinde olacaktır. Alyılmaz ve Alyılmaz (2022) Türk dili ve Türk lehçeleri ile ilgili haritalar hakkında “Türk dili ve Türk lehçeleriyle ilgili sanal ortamlarda pek çok harita ve bilgi bulunmaktadır. Bunların arasında son birkaç yıl içinde hazırlanmış haritalar ve yazılmış makaleler olsa da tamamına yakını birbirinin tekrarı niteliğindedir. Söz konusu haritalar ve

mevcut bilgiler doğrulanmaya ve güncellemeye muhtaçtır. Türk dili ve lehçeleri için durum böyleyken bütün dünya dilleri için daha vahim ve içinden çıkılmaz hâldedir” (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2022, s. 300) görüşünü belirtmektedir. Türk dili ve Türk lehçeleri ile ilgili olarak hazırlanacak haritaların Türk Dünyası Haritası hazırlayıcıları için de yol gösterici olacağına inanılmaktadır.

İpek Yolu üzerinde bulunan kavşak noktalarının haritada gösterilmesi yine olumlu bir yaklaşım olacaktır. Türk Dünyası denilince akla ilk gelen Asya kıtasındaki coğrafyaya erişimin hangi noktalar üzerinden yapılabileceği hakkında öğrencilerin zihninde bir fikir oluşturulması yerinde olacaktır. Zira ders kitaplarında sunulan görseller derin bir mesaj iletir ve öğrencilerin zihnine belirli bir toplumun ulusal ve kültürel değerlerini aşılar (Rehman vd., 2022, s. 10563).

Türk tarihine yön veren savaşların, antlaşmaların yapıldığı yerlerin gösterilmesi de yine Türk Dünyası Haritası’nın değerini artıracak bir diğer husustur.

Haritanın ortaokul 5. sınıf öğrencileri için değil de öğretmenler ve üst düzey öğrenim görmüş kişiler için eklendiği izlenimi oluşmaktadır. Ders kitapları ve özelde Türkçe ders kitapları için yapılan eleştirilerden birisi olan ders kitabının kullanıcılarından birinin de öğrenciler olduğu ancak Türkçe ders kitapları hazırlanırken bu husus dikkate alınmadan ders kitaplarının baskısının yapıldığı fikrini söz konusu “Türk Dünyası Haritası” da desteklemektedir.

V. sınıf Türkçe Ders Kitabı’nda yer verilen Türk Dünyası Haritası’nın tek sayfaya yatay olarak yerleştirildiği görülmektedir. Haritanın iki sayfaya yayılmış bir şekilde verilmesinin görünürlüğü ve akılda kalıcılığı artıracığı düşünülmektedir.

Türk Dünyası haritaları hazırlanırken alanda çalışmış, coğrafyayı ve Türk Dünyası’nı iyi bilen Türkologlardan daha fazla destek alınmalıdır. Talim ve Terbiye Kurulu’nda kartografya bilim dalından akademisyenlerin ve uzmanların mutlaka bulundurulması ve bu haritaların onların kontrolünden geçmesi gerekmektedir. Bu ve benzeri kurullarda mutlaka kartograflara yer verilmelidir.

Ders kitaplarında yer verilen Türk Dünyası haritalarının bulunduğu sayfada karekod oluşturarak daha önceden hazırlanmış detaylı bir haritaya ve sanal müze şeklindeki bir uygulamaya ulaşılması sağlanmalıdır. Oluşturulacak uygulamada ilgili yerler hakkında detaylı bilgi metinleri de yer almalıdır. Haritada ve uygulamada yer alan görseller Türk Dünyası’na ait işitsel öğelerle de desteklenmelidir. Türk Dünyası haritaları hazırlanırken Türk dilinin *Divânu Lugâti’t-Türk*, Evliya Çelebi Seyahatnamesi gibi önemli yadigârlarından da yararlanılmalıdır. Aynı zamanda geçmiş dönemde haritacılık alanına katkı sunan Biruni, Piri Reis, Katip Çelebi, Ali Macar Reis gibi isimlerin çalışmalarından da yararlanılması yerinde olacaktır. Polatcan (2014) Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde Türk Dünyası’ndaki önemli mimari yapılardan bahsettiğini “Evliya Çelebi seyahat ettiği yerlerdeki kale, türbe, cami, köprü, çeşme vb. yapılarda bulunan kitabelerdeki yazıları büyük bir özenle yazarak onlar hakkında bilgilenmemizi sağlamıştır. Bunlar Evliya Çelebi tarafından yazılmamış olsaydı bugün birçoğu yok olan bu yapılar ve üzerlerindeki epigrafik öğelerden haberdar olunması mümkün olmayacaktı” (Polatcan, 2014, s. 700) şeklinde dile getirmektedir. Üç boyutlu anıtların yerleri de haritalar üzerinde gösterilebilir (Alyılmaz vd., 2010; Alyılmaz vd. 2010).

Haritaların öğretim materyallerinde ve ortamlarında kullanımı görselliğin faydasından yararlanmayı en üst düzeye çıkarmaktadır. Ormanoğlu vd. (2024) da “İlk Türk Dünyası haritası ve benzeri tarihî haritalar hakkında görsel ve işitsel öğeler içeren eğitim / öğretim materyalleri oluşturulmasının, ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin tarih okuryazarlığının gelişimine de katkı sağlayacağına, tarihsel olayları araştırma sürecinde yalnızca gerçek materyallere değil sanal ortamda sunulan kaynak ve kanıtlardan da yararlanmanın, tarih okuyazarı bireyden beklenen temel özelliklerden” (Ormanoğlu vd., 2024, s. 82) biri olduğuna değinmektedir.

Türk Dünyası Haritalarına yabancılara Türkçe öğretimi ile ilgili uygulamalarda da yer verilmesi düşünülmelidir. Er (2015) yabancılara Türkçe öğretimi gerçekleştirilen sınıflarda bulunan Türkiye ve Dünya haritalarının öğretimdeki önemine dikkat çekmektedir.

Türk Dünyası ile ilgili olarak öğretim programlarında, ilgili yönetmeliklerde adımların atılmış olması dikkat çekici ve oldukça önemli adımlardır. Bu adımların daha da ileriye taşınması gerekmektedir. Türk Dünyası ile ilgili olarak pek çok çalışma yapılmış; yapılan çalışmalarda bu coğrafyalardaki her yaştan öğrenim gören öğrencinin, soydaşları ile ilgili her türlü bilgiye sahip olması gerektiği yönünde hedefler ortaya koyulmuştur. Bu çalışmaların dikkat çekenlerinden bazıları da S. Alyılmaz (2015) ve Alyılmaz (2015b)'dır. Bu çalışmalarda Türk dünyası vatandaşlığının temelini atıldığı proje, projenin hedefleri ve amaçları detaylıca ele alınmaktadır. S. Alyılmaz (2015) projenin amacını “Projenin genel amacı öncelikli olarak Türk Dünyası’ndaki üniversiteli gençlerde Türk Dünyası Vatandaşlığı bilincini geliştirecek bir “Türk Dünyası Vatandaşlığı” eğitim programının geliştirilmesidir.” (S. Alyılmaz, 2015, s. 79) şeklinde ifade etmektedir. İlkokul ve ortaokul Türkçe dersi müfredatlarının da bu amaçlara hizmet edecek şekilde güncellenmesinin Türk Dünyası Haritasına ders kitaplarında yer verilmesindeki amaçlara daha iyi hizmet edeceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (1994). Sözlük bilim ve Dîvânü Lugâti’t-Türk. *Türkolojiya*, 1, 12-16.
- Alyılmaz, C. (2002). Eski Türk şehirleri ve Semerkant. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 20, 303-311.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara: Kurmay.
- Alyılmaz, C. (2012). İslamiyet öncesi Türk eserleri. *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*, 6-105, (ed. İ. Demirci ve İ. Terzioğlu). Ankara: Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Yay.
- Alyılmaz, C. (2015a). *İpek Yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2015b). “Türk Dünyası Vatandaşlığı”na doğru. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(1), 69-76.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, C., & Alyılmaz, S. (2014). Amirbek Turatoviç Muratov’dan Yenisey’e sesleniş. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(1), 68-84.
- Alyılmaz, S. & Alyılmaz, C. (2022). Günümüz dünyasında dil haritalarının ve dil atlaslarının önemi. içinde *Prof. Dr. Metin Ekici Armağanı*. (ed. Selami Fedakar, Muvaffak Duranlı) İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, s. 293-304.
- Alyılmaz, S. & Şahin, H. (2019). About the work and map of Mahmud Al-Kashgari. 2nd Cilicia International Symposium on Engineering and Technology (CISSET 10-12 October 2019) Proceedings Book, 404-406, (ed. M. Yakar vd.). Mersin - Ankara: Mersin Üniversitesi - Sage Yay.
- Alyılmaz, S. (2015). Türk dünyası vatandaşlığı projesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(1), 77-85.
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde hedef kitlenin / “öğrenen”in önemi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2452-2463.
- Alyılmaz, C., Alyılmaz, S., & Yakar, M. (2010). Measurement of petroglyphs (rock of arts) of Qobustan with close range photogrammetry. *International Archives of Photogrammetry. Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 38(Part 5), 29-32.
- Alyılmaz, C., Yakar, M., & Yılmaz, H. M. (2010). Drawing of petroglyphs in mongolia by close range photogrammetry. *Scientific-Research and Essays*, 5(11), 1216-1222.
- Çoban, İ. (2024). Türkçe öğretiminde program geliştirme. İçinde *Ana Dili Olarak Türkçe Öğretimi (Kuramlar-Terimler-Yöntemler-Uygulamalar)*. (yay. haz. C. Demir ve E. Karakuş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 461-502.

- Er, O. (2015). *Yabancılar Türkçe öğretimi uygulamalarının kültürel farkındalık oluşturma açısından incelenmesi*. (Doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gülersoy, A. E. (2013). İdeal ders kitabı arayışında sosyal bilgiler ders kitaplarının bazı özellikler açısından incelenmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, 2(1), 8-26.
- Güneş, F. (2022). *Ders kitaplarının özellikleri ve incelenmesi*. Ankara: Sınırsız Eğitim ve Araştırma Derneği Yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*, (24. Basım). İstanbul: Nobel Akademi.
- Küçükahmet, L. (2011). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- MEB, (2024a). *Millî Eğitim Bakanlığı ders kitapları ve eğitim araçları yönetmeliği*. <https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=39000&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim tarihi: 10.02.2025
- MEB, (2024b). *5. sınıf Türkçe ders kitabı*. (ed. Yusuf Uyar, İsmail Yavuz Öztürk, Bilal Şimşek ve Gülbike Yıldırım). MEB Yayınları.
- MEB, (2024c). *Ortaokul Türkçe dersi öğretim programı (5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. <https://mufredat.meb.gov.tr/> Erişim tarihi: 10.02.2025
- Ormanoğlu, Ç., Ormanoğlu, E., & Işıktaş, G. (2024). Ortaöğretimde tarihî haritalara ilişkin coğrafi bilgi sistemleri tabanlı materyal kullanımı: ilk Türk dünyası haritası örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 66-86.
- Polatcan, F. (2014). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki epigrafik öğelere dair bilgiler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (56), 691-712.
- Rehman, M. F., Hussain, R., Khan, M. A., & Ullah, S. (2022). The power of images in the school textbooks: analyzing the impact of textbooks images on the minds and learning of students. *Journal of Positive School Psychology*, 6(9), 10553-10565.
- Tekin, T. (2014). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ülper, H. (2010). *Türkçe ders kitabı çözümlemeleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_07/09185109_turk_dunyasi_haritasi_ttkb.pdf
(Erişim tarihi: 10.02.2025)
- <https://www.harita.gov.tr/uploads/files/products/bagimsiz-turk-cumhuriyetleri-siyasi-haritasi-1700.pdf>
(Erişim tarihi: 10.02.2025)

Foto Ø6: Levent ALYAP tarafından hazırlanan bilgi ve bilgelik ile ilgili bir tasarımın görüntüsü

VI. BÖLÜM

KAVRAM HARİTALARININ TÜRKÇE DERSİNİN ÖĞRETİMİNDE ÖĞRENCİ BAŞARISINA ETKİSİYLE İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ*

Doç. Dr. Faruk POLATCAN

Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
farukpolatcan@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6897-8932>

Giriş

“Dil, kültür ve medeniyetin gelişiminden insanların günlük hayatındaki problemlerinin çözümüne kadar her alanda önemli fonksiyonlara sahip bir iletişim aracıdır” (Özbay, 2006, s. 2).

Millet olmanın önemli unsurlarından biri dildir. “Dil, duygu ve düşünceyi insana aktaran bir vasıta olduğu için, insan topluluklarını bir yığın ve kitle olmaktan kurtararak aralarında duygu ve düşünce birliği bir cemiyet, yani millet hâline getirir” (Kaplan, 1985, s. 8).

İnsanlar maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için birbirleriyle iletişim kurarlar. Bunun etkili yöntemi dildir. “İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kuralların yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir dizgedir” (Korkmaz, 2003, s. 85).

Dil sosyal bir olgu olduğundan doğal ortamlarda edinilir. Bu nedenle dil öğrenimiyle ilgili etkinliklerin gerçek yaşamla ilişkisi kurulmalıdır. “Dil, düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan ögeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir” (Aksan, 2003, s. 57). Dil bunun yanı sıra insanların tavır ve davranışlarını da etkiler. “Dil öğrenimi insanları yaşamın çeşitli durumlarına hazırladığı gibi onlara yeni davranışlar da kazandırır. Söz gelişi insanların birbirlerine emir vermeleri, sevgi ve kırgınlıklarını söylemeleri, dostluklar ve bu duyguyu anlatma biçimleri öğrenilen dilin gereği olarak ortaya çıkmaktadır” (Gündüz, 2005, s. 21).

Dil eğitimi ve okuma-yazma öğretimi üzerine yapılan tartışmalar ile bunlar üzerine sürdürülen çalışmalar, bu alanlarda verilen eğitim öğretimin yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bilim adamları, araştırmacılar yaptıkları çalışmalarla ilköğretim okullarında uygulanan dil eğitimi ve okuma-yazma öğretimi programlarının, öğrencilerin duyuşsal ve bilişsel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmadığı görüşünü ileri sürmüşlerdir” (Kılıç, 2005, s. 82).

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan bir araçtır. Dil eğitimi ve okuma-yazma öğretimi üzerine yapılan tartışmalar ve bunlar üzerine sürdürülen çalışmalar, bu alanlarda verilen eğitim ve öğretimin yetersizliğini ortaya koymaktadır. “Dil, kültür ve medeniyetin gelişiminden insanların günlük hayatındaki problemlerinin çözümüne kadar her alanda önemli fonksiyonlara sahip bir iletişim aracıdır” (Özbay, 2006, s. 2). “Bilim adamları, araştırmacılar yaptıkları çalışmalarla ilköğretim okullarında uygulanan dil eğitimi ve okuma-yazma öğretimi programlarının, öğrencilerin duyuşsal ve bilişsel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmadığı görüşünü ileri sürmüşlerdir” (Kılıç, 2005, s. 82).

* Bu çalışma, “Polatcan, F. (2014). Kavram haritalarının Türkçe dersinin öğretiminde öğrenci başarısına etkisiyle ilgili öğrenci görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(4), 1-15.” Kaynakçalı çalışmanın gözden geçirilmiş hâlinde oluşmaktadır.

Millet olmanın önemli unsurlarından biri dildir. “Dil, duygu ve düşünceyi insana aktaran bir vasıta olduğu için, insan topluluklarını bir yığın ve kitle olmaktan kurtararak aralarında duygu ve düşünce birliği bir cemiyet, yani millet hâline getirir” (Kaplan, 1985, s. 8).

İnsanlar maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için birbirleriyle iletişim kurarlar. Bunun etkili yöntemi dildir. “İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kuralların yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir dizgedir” (Korkmaz, 2003, s. 85).

Dil sosyal bir olgu olduğundan doğal ortamlarda edinilir. Bu nedenle dil öğrenimiyle ilgili etkinliklerin gerçek yaşamla ilişkisi kurulmalıdır. “Dil, düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan ögeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir” (Aksan, 2003, s. 57). Dil bunun yanı sıra insanların tavır ve davranışlarını da etkiler. “Dil öğrenimi insanları yaşamın çeşitli durumlarına hazırladığı gibi onlara yeni davranışlar da kazandırır. Söz gelişi insanların birbirlerine emir vermeleri, sevgi ve kızgınlıklarını söylemeleri, dostluklar ve bu duyguyu anlatma biçimleri öğrenilen dilin gereği olarak ortaya çıkmaktadır” (Gündüz, 2005, s. 21).

Bir öğrencinin sıfat, edat veya fiilin tanımını ezbere bilmesinin ona hiçbir faydası yoktur. Önemli olan, öğrencinin Türkçeyi doğru, güzel ve etkili bir şekilde şuurulu olarak kullanmayı alışkanlık hâline getirmesi, okuduğu bir metinde veya dinlediği bir konuda işlenen fikir ve duyguyu kavrayıp sezebilmesi, ondan zevk alabilmesidir (Özbay, 1997, s. 15).

Dil bilgisi konularını öğrencilere sevdirmek ve dil bilgisi konularını onlar için yararlı bir hâle dönüştürmek gerekir. Türkçe öğretmenleri, dil bilgisini öğretme sebeplerini bilmeli ve öğrenciye dilimizin kurallarını öğrenmesinin ona ne gibi fayda sağlayacağını açıklamalıdır. Dil bilgisi konuları, öğrencinin dil becerilerinin geliştirilmesinde bir etkinlik alanı olarak düşünülmeli, dil bilgisi dil becerilerine ulaşmada araç olmalıdır. “Önemli olan dil bilgisi kurallarının metinde bulunması değil, öğrencilerin bunları doğru kullanması, kullanırken dil becerisine kattığı değeri sezmesi, kendi dil yapısını oluştururken bunları bağlarıyla kullanabilmesidir” (Karadüz, 2007, s. 292).

Dil becerilerinin (okuma, yazma, konuşma, dinleme / izleme) gelişimi temelde iyi bir dil bilgisine dayanmaktadır. Bilgi olmadan becerinin belirli bir seviyenin üstünde gelişemeyeceği asla unutulmamalıdır. Bu nedenle öğrencilerin iyi bir dil becerisine sahip olmayı hedefleyen eğitim sistemi, öncelikle öğrencilere temel dil bilgisi kurallarını işlevsel biçimde kavratmakla işe başlamalıdır.

“Dil bilgisi; sesleri, sözcükleri, cümleleri inceler. Daha doğru, daha kusursuz düşünmemize yardımcı olur. Doğru konuşmamızda ve yazmamızda etkilidir. Bu yönleriyle dil bilgisi hepimizi çok yakından ilgilendiriyor” (Kavcar vd., 1997, s. 74).

Kalıcı ve etkin öğrenmeyi sağlamada öğretmenlerin sorumluluğu büyüktür. Çünkü günümüz eğitim ortamlarında öğretmenler kullandıkları öğretim yöntemleri ile etkin bir biçimde yer alırlar. Uzun yıllar boyunca uygulanan öğretmen merkezli eğitim ortamında öğrencinin pasif, kendine sunulanı tartışmasız kabul eden bir rolü bulunuyordu. Ancak zaman ilerledikçe bu yöntemin sakıncalı yönleri ortaya çıkmış ve yetersiz yönleri tespit edilmiştir. Çağımızda tam ve anlamlı öğrenmenin gerçekleşebilmesini sağlayacak birçok yeni öğretim strateji, yöntem ve tekniklerinin oluşturulmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde ortaya çıkan çağdaş öğretim biçimlerinden biri de kavram haritalarıdır.

Bilimsel araştırma bulgularına göre “insanlar okuduklarının %10’unu, işittiklerinin %20’sini, gördüklerinin %30’unu, hem görüp hem işittiklerinin %50’sini, söylediklerinin %70’ini ve yapıp söylediklerinin %90’ını hatırlamaktadırlar” (Çilenti, 1998, s. 36). Bu nedenle bir eğitim aracı ne kadar

çok duyu organına hitap ederse o ölçüde etkili olmaktadır (Büyükkaragöz ve Çivi, 1997, s. 279). Bu hususta, kavram haritalarının öğrenme ortamlarına taşınması önemlidir.

Kavram haritaları, üretme ve örgütleme tekniği olarak karmaşık ve farklı bilgilerin anlamlı ve tutarlı bir yapıda sunulmasına yardım eden bir stratejidir. (Johnsen vd., 2000). “Kavramlar ve onlar arasındaki ilişkileri görsel olarak çizimlerle ifade etmek, anlamlı öğrenmenin gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır” (Yaman, 2006, s. 25).

Literatürde kavram haritalarının Türkçe derslerinde kullanımına ilişkin çalışmalar nicelik bakımından çok azdır. Kavram haritalarının Türkçe derslerindeki etkisi üzerine deneysel nitelikli çalışmalar az olsa da diğer disiplinlerde (fen eğitimi, matematik eğitimi, sosyal bilgiler eğitimi vb.) öğrencilerin başarı ve tutumlarına etkisiyle ilgili deneysel ve betimsel nitelikte araştırmalar bulunmaktadır.

Yaman (2006) ilköğretim 2. kademe Türkçe dil bilgisi derslerinde kavram haritaları tekniği kullanımının öğrenci başarısına etkisini belirlemek amacıyla bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın evrenini, 2005-2006 öğretim yılında İstanbul ili Üsküdar ilçesinde sosyoekonomik düzeyleri farklı biri özel, diğeri devlet ilköğretim okulundaki 7. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Deniz (2003) tarafından yapılan “Lise 1 Coğrafya Derslerinde Kavram Haritalarının Başarıya Etkisi” adlı çalışmada araştırmacı lise 1. sınıf coğrafya dersi akarsular konusunun öğretiminde kavram haritalarının öğrenci başarısına olan etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda deney grubunda kullanılan kavram haritası tekniğinin kontrol grubunda kullanılan düz anlatım yöntemine göre daha etkili olduğu tespit edilmiştir.

Tümen (2006)’da yaptığı çalışmada öğrencilerin kavram haritası geliştirmekte zorlandıklarını belirtmiştir. Bu yüzden, yabancı dil öğretiminde öğretmen yapımı kavram haritalarının kullanılmasının daha iyi olacağını söylemiştir. Ayrıca kavram haritaları sayesinde öğrencilerin derse katılımının arttığını ve tartışma ortamı oluştuğu için öğrenmenin daha verimli gerçekleştiğini de tespit etmiştir.

Araştırmanın Amacı

Kavram haritası, bir konu ile ilgili kavramlar ve bunlar arasındaki ilişkileri bir bütünlük içinde görsel hâle getiren bir tekniktir. Eğitim bilimi alanındaki çalışmalara bakıldığında fizik, kimya, biyoloji, fen bilgisi ve matematik alanlarda yaygın olarak kullanılmakta olan kavram haritalarının, Türkçe derslerinde kullanılmasının henüz yaygınlık kazanmadığı tespit edilmiştir. Bu noktada, öğrencinin ilgi ve ihtiyaçlarıyla çağın şartları göz önünde bulundurulduğunda farklı yöntemlerin öğretim ortamlarına taşınması önem kazanmaktadır.

Çalışmada, ana dili öğretiminde çağdaş öğretim yöntemlerinden biri olan ve öğrenciyi eğitim ortamında aktifleştirmeyi amaçlayan kavram haritaları yönteminin öğrenci başarısı üzerine etkileri araştırılarak araştırmanın bu alana katkı sağlaması amaçlanmıştır. Bu nedenle araştırmamızda kavram haritalarıyla dil bilgisi öğretiminin öğrencilerin görüşleri üzerinde ne kadar etkili olduğu incelenmiştir.

Araştırmanın temel problemi, “Ortaokul Türkçe derslerinde dil bilgisi öğretiminde kavram haritalarının öğrenci başarısına olumlu etkisi var mıdır?” şeklindedir. Çalışmanın alt problemini, “Türkçe öğretiminde kavram haritalarından yararlanılmasıyla ilgili öğrenci görüşleri nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır.

Yöntem

Bu başlıkta araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, verilerin toplanması ve analizine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Araştırma Modeli

Öğrencilerin kavram haritaları yöntemine ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırma tarama modelindedir. “Tarama modelleri geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır”(Karasar, 2010, s. 77).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Erzurum Pasinler ilçesindeki 6. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır, örnekleme Erzurum İbrahim Hakkı Ortaokulu 6/B şubesinde öğrenim gören 20 öğrenci amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmişlerdir. Amaçlı örnekleme yönteminde evren birbirine benzer tabakalara ayrılır. Bunlar içinde araştırmacının sorununu en iyi temsil edebilecek tabaka seçilir. Okul seçiminde göz önünde bulundurulacak faktörler şunlardır:

1. Seçilen okulun yeterli teknolojik altyapıya (*bilgisayar, projeksiyon cihazı vb.*) sahip olması,
2. Araştırmacının seçilen okulda Türkçe öğretmeni olarak çalışması.

Bu çalışmanın 6. Sınıf öğrencileriyle yapılmasında önemli görülen maddeler şu şekildedir:

- a. Dil bilgisi öğreniminin başlangıç seviyesinde olması,
- b. 2005 yılından itibaren uygulanan Türkçe Dersi Öğretim Programı’yla (1-5. sınıflar) birlikte ilk kademede dil bilgisi konularına çok az yer verilmesi.

Çalışmanın örnekleminde 20 öğrenci yer almaktadır. Öğrencilerin Kişisel Bilgi Formu ile elde edilen veriler Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. Kişisel Bilgi Formundan Elde Edilen Veriler

Form verileri		f	%
Cinsiyet	Erkek	9	45,00
	Kız	11	55,00
Gelir durumu	0-500TL	3	15,00
	500-1000TL	2	10,00
	1000-2000TL	8	40,00
	2000TL ve üzeri	7	35,00
Anne eğitim durumu	Okuryazar değil	1	05,00
	İlkokul	9	45,00
	Ortaokul	4	20,00
	Lise	6	30,00
	Üniversite	0	0,00
Baba eğitim durumu	Okuryazar değil	0	0,00
	İlkokul	1	05,00
	Ortaokul	4	20,00
	Lise	14	70,00
	Üniversite	1	05,00
Bilgisayar sahibi olup olmama	Evet	13	65,00
	Hayır	7	35,00
Çalışma odası sahibi olup olmama	Evet	13	65,00
	Hayır	7	35,00

Tablo 1’de öğrencilerinin cinsiyetleri, bilgisayar sahibi olup olmama ve çalışma odalarının sahip olup olmama durumları ile ailelerin eğitim ve gelir durumları yer almaktadır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Kişisel bilgi formu (KBF)

Kişisel Bilgi Formuyla öğrencilerin; 1) cinsiyetleri, 2) aile gelir durumları, 3) anne eğitim durumları, 4) baba eğitim durumları, 5) bilgisayar sahibi olma / olmama durumları ve 6) çalışma odası sahibi olma / olmama hakkında bilgi elde edilmiştir.

Kavram haritalarına ilişkin görüş belirleme anketi

Kavram haritaları ile ilgili geliştirilen bu anket üç basamakta hazırlanmıştır.

1. Kavram haritaları yöntemine ilişkin literatür taranmıştır. Buna göre yöntemin uygulandığı ortamın özellikleri, hazırlanan haritaların özellikleri, yöntemin yararları ve sakıncalı yönlerine ilişkin bulgulardan yola çıkılarak 25 madde yazılmıştır.

2. Anket maddeleri eğitim ve öğretim uzmanlarının incelemesine sunularak gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Böylece madde sayısı 16’ya indirilmiştir.

3. “Güvenirlilik, bireylerin test maddelerine verdikleri cevaplar arasındaki tutarlılık olarak tanımlanabilir. Güvenirlilik, testin ölçmek istediği özelliği ne derece doğru ölçtüğü ile ilgilidir. ... Bir test için hesaplanan güvenirlilik katsayısının ,60 ve daha yüksek olması test puanlarının güvenirliliği için genel olarak yeterli görülmektedir” (Büyüköztürk, 2006, s. 169). Yapılan güvenirlilik analizi sonunda kavram haritaları anketinin *Cronbach alpha* katsayısı ,83 bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir.

Kavram haritalarıyla öğretim ve süreç boyunca kullanılacak kavram haritaları araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Uygulama, “Ünitelendirilmiş Yıllık Ders Planı”na uygun olarak toplam 10 hafta (Eylül, Ekim ve Kasım ayları içerisinde) yapılmıştır

Uygulama boyunca dil bilgisi konuları plana uygun olarak kavram haritalarıyla işlenmiştir. Dil bilgisi konularını işlenirken araştırmacı tarafından hazırlanan kavram haritaları kullanmıştır. Bunun yanı sıra çalışma kitaplarında yer alan etkinliklerin de öğrenciler tarafından yapılması istenmiştir.

Öğretmen, dil bilgisi konularına sıra geldiğinde kavram haritalarını projeksiyon cihazıyla yazı tahtasına yansıtarak kullanmıştır. Öğretmen konuya zihinsel hazırlık, konu anlatımı, etkinliklerin yapılması (öğrenci çalışma kitabındaki etkinliklere ek olarak) ve konuya ait bilgilerin değerlendirilmesi aşamalarının tamamında kavram haritalarını kullanmıştır.

Uygulama sırasında öğrenciler sürece aktif olarak katılmışlar. Öğretmen, haritaların kullanımı sırasında soru-cevap ve tartışma tekniklerini de sürece dâhil etmiştir. Her bir dil bilgisi konusunun (isimler, sıfatlar vb.) bitiminde öğretmen tarafından kısa testler uygulanarak öğrencilerin gelişimleri izlenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanılacak veriler nicel olduğundan verilerin çözümlenmesinde nicel teknikler kullanılmıştır. Kişisel bilgi formu, kavram haritalarına ilişkin görüş belirleme anketiyle toplanan veriler nicel tekniklerle analiz edilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu ile elde edilen veriler için SPSS 17 (*Statistical Package for Social Sciences – Sosyal Bilimler için İstatistik Programı*) programında analiz yapılmış; frekans (f) ve yüzde (%) değerleri hesaplanmıştır.

Görüşler açısından fark olup olmadığını belirlemek amacıyla hangi istatistiklerin kullanılacağını belirlemek için SPSS 17 programında değişkenlerin dağılımının normalliği incelenmiştir. “Grup büyüklüğünün 50’den küçük olması durumunda Shapiro-Wilks, büyük olması durumunda Kolmogorov-Smirnov testleri veri dağılımının normalliği için kullanılır. Çalışma gruplarındaki öğrenci sayısı bu sınıra altında olduğu için Shapiro Wilk testi kullanılmıştır.

Gruplardaki öğrenci sayılarının 30’dan az olması nedeniyle araştırmada parametrik olmayan (non-parametrik) istatistikler kullanılmıştır. Büyüköztürk’e göre de “Araştırmacı dağılımın normal olduğuna yönelik yeterli kanıtı ya da güçlü işaretlere sahip değilse, yani dağılım çarpıksa, parametrik olmayan istatistikler kullanılmalıdır” (Büyüköztürk, 2006, s. 8).

Kavram haritaları anketinin “cinsiyet, bilgisayar sahibi olup olmama ve çalışma odası sahibi olup olmama” değişkenleriyle ilişkisi *Mann-Whitney U* testi ile; “anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve aile gelir durumu” değişkenleriyle ilişkisi *Kruskal Wallis* testi ile analiz edilmiştir. Bütün testlerde anlamlılık düzeyi (p) ,05 alınmıştır.

Maddeler öğrenciye yönelik biçimde yapılmıştır. Seçenekler de 5’li likert tipte düzenlenerek 5 = Tamamen katılıyorum, 4 = Katılıyorum, 3 = Kararsızım, 2 = Katılmıyorum, 1 = Hiç Katılmıyorum biçiminde oluşturulmuştur.

Araştırmada olumlu ifadeli maddeler “*tamamen katılıyorum*” seçeneğinden başlayarak 5, 4, 3, 2, 1 şeklinde puanlanırken, olumsuz ifadeli maddeler ters yönde işleyecek şekilde 1, 2, 3, 4, 5 olarak puanlanmıştır.

Verilerin analizi için frekans (f) ve yüzde (%) tekniği kullanılmıştır. Bunun yanı sıra kavram haritaları ile ilgili öğrenci görüşleri cinsiyetlerine, aile gelir durumlarına, anne eğitim durumlarına, baba eğitim durumlarına göre karşılaştırılmıştır.

Bulgular

Bu kısımda araştırmanın bulgularına yer verilmiştir.

Baba eğitim durumu değişkeninin etkisiyle ilgili bulgular

Baba eğitim durumu değişkeninin öğrencilerin kavram haritalarına ilişkin görüşleri üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek için anket verileri üzerinde Kruskal Wallis analizi yapılmıştır.

Baba eğitim durumu değişkeninin anket verilerine ilişkin sonuçları Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2. Baba Eğitim Durumu Değişkeninin Kavram Haritaları Anketi Üzerine Etkisi

Baba eğitim	N	sıra ort.	sd	X ²	p	anamlı fark
Okuryazar değil	0	0,00	3	2,145	,543	---
İlkokul	1	5,50				
Ortaokul	4	12,88				
Lise	14	9,86				
Üniversite	1	15,00				

p<.05

Tabloya göre (X² (3)= 2,145 p> ,05 baba eğitim durumu değişkeninin kavram haritalarına ilişkin öğrenci görüşleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmektedir.

Anne eğitim durumu değişkeninin etkisiyle ilgili bulgular

Anne eğitim durumu değişkeninin öğrencilerin kavram haritalarına ilişkin görüşleri üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek için anket verileri üzerinde Kruskal Wallis analizi yapılmıştır. Anne eğitim durumu değişkeninin anket verilerine ilişkin sonuçları Tablo 3’te verilmiştir:

Tablo 3. Anne Eğitim Durumu Değişkeninin Kavram Haritaları Anketi Üzerine Etkisi

Anne eğitim	N	sıra ort.	sd	χ^2	p	anlamli fark
Okuryazar değil	1	9,00	3	.761	1,169	---
İlkokul	9	10,67				
Ortaokul	4	12,88				
Lise	6	8,92				
Üniversite	0	0,00				

p<.05

Tabloya göre ($\chi^2_{(3)} = ,761$; $p > ,05$) anne eğitim durumu değişkeninin kavram haritalarına ilişkin öğrenci görüşleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmektedir.

Cinsiyet değişkeninin etkisiyle ilgili bulgular

Cinsiyet değişkeninin öğrencilerin kavram haritalarına ilişkin görüşleri üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek için anket verileri üzerinde Mann-Whitney U analizi yapılmıştır. Kavram haritalarına ilişkin görüşlerinin cinsiyet değişkenine ilişkin sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4. Cinsiyet Değişkeninin Kavram Haritaları Anketi Üzerine Etkisi

Cinsiyet	N	sıra ort.	sıra top.	U	p
Kız	11	9,82	108,00	42,000	,603
Erkek	9	11,33	102,00		

p<.05

Tablo göre kız ve erkek öğrencilerin kavram haritalarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($U = 42,000$; $p > ,05$).

Bilgisayar sahibi olma / olmama değişkeninin etkisiyle ilgili bulgular

Bilgisayar sahibi olma / olmama değişkeninin öğrencilerin kavram haritalarına ilişkin görüşleri üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek için Mann-Whitney U analizi yapılmıştır. Bilgisayar sahibi olma / olmama değişkeninin kavram haritaları anketine ilişkin sonuçları Tablo 5'te verilmiştir:

Tablo 5. Bilgisayar Sahibi Olma / Olmama Değişkeninin Kavram Haritaları Anketi Üzerine Etkisi

Bil. Sahibi	N	sıra ort.	sıra top.	U	p
Evet	13	12,38	161,00	21,000	,056
Hayır	7	7,00	49,00		

p<.05

Tabloya göre ($U = 21,000$; $p > ,05$) bilgisayar sahibi olma / olmama değişkeninin kavram haritalarına ilişkin öğrenci görüşleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmektedir.

Çalışma odası sahibi olma / olmama değişkeninin etkisiyle ilgili bulgular

Bilgisayar sahibi olma / olmama değişkeninin öğrencilerin kavram haritalarına ilişkin görüşleri üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek için Mann-Whitney U analizi yapılmıştır. Kavram haritaları anketi ile bilgisayar sahibi olma / olmama değişkeninin kavram haritalarına ilişkin öğrenci görüşlerine ilişkin sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir:

Tablo 6. Çalışma Odasına Sahip Olma / Olmama Değişkeninin Kavram Haritaları Anketi Üzerine Etkisi

Çalışma odası	N	sıra ort.	sıra top.	U	p
Evet	13	12,31	160,00	22,000	,067
Hayır	7	7,34	50,00		

p<.05

Tabloya göre ($U= 22,000$; $p> ,05$) çalışma odası sahibi olma / olmama değişkeninin kavram haritalarına ilişkin öğrenci görüşleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmektedir.

Aile gelir durumu değişkeninin etkisiyle ilgili bulgular

Aile gelir durumu değişkeninin öğrencilerin kavram haritalarına ilişkin görüşleri üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek için Kruskal Wallis analizi yapılmıştır. Aile gelir durumu değişkeninin kavram haritalarına ilişkin öğrenci görüşlerine ilişkin sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir:

Tablo 7. Aile Gelir Durumu Değişkeninin Kavram Haritaları Anketi Üzerine Etkisi

Aile gelir	N	sıra ort.	sd	χ^2	p	anlamlı fark
0-500 TL	3	11,67	3	,659	,883	---
500-1000TL	2	11,25				
1000-2000TL	8	11,13				
2000TL ve üzeri	7	9,07				

$p<.05$

Tabloya göre ($\chi^2_{(3)} = ,659$; $p> ,05$) aile gelir durumu değişkeninin kavram haritalarına ilişkin öğrenci görüşleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmektedir.

Sonuç

İlköğretim 6. sınıf dil bilgisi konularının “*isimler, sıfatlar, hâl ve iyelik eki*” alt öğrenme alanlarında kavram haritaları kullanımının başarıya ve kalıcılığa etkisi ile ilgili olarak şu sonuçlara varılmıştır. Öğrenciler genel olarak kavram haritaları yöntemini benimsemiş ve eğlenceli bir ortamda kavram haritalarını geliştirmişlerdir. Araştırma sonunda elde edilen sonuçlar literatürdeki benzer çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak maddeler hâlinde sunulmuştur:

Literatürde kavram haritalarının dil bilgisi başarısı üzerine Yaman’ın İlköğretim İkinci Kademe Dil Bilgisi Derslerinde Kavram Haritası Tekniğinin Öğrenci Başarısına ve Hatırlatmaya Etkisi adlı doktora tezi bulunmaktadır. Bu araştırmanın sonuçlarıyla Yaman’ın araştırma sonuçları arasında paralellik bulunmaktadır. Her iki çalışmada da kavram haritalarının geleneksel yöntemle (yapılandırmacı yaklaşım) göre başarıyı daha fazla arttırdığı görülmektedir. Aile gelir durumu, çalışma odası bulunup bulunmaması değişkeninin başarı üzerinde etkili olmadığı görülmüştür. Ancak anne eğitim durumu, baba eğitim durumu değişkenlerinde bu çalışmada anlamlı fark bulunmamasına karşın Yaman’ın çalışmasında anlamlı fark bulunmuştur. Öğrencilerin dil bilgisi öğrenmeleri üzerine yapılan çalışmada *cinsiyet* değişkeninin her hangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmişti. Bu bulgu, kavram haritaları ile ilgili yapılmış diğer çalışmaların (Duru, 2001; Erdoğan, 2000; Kabaca, 2002; Öztuna, 2002; Sarıçayır, 2000; Yaman, 2006) sonuçlarıyla benzerlik taşımaktadır. Öğrencilerin dil bilgisi öğrenmeleri üzerine yapılan çalışmada *ailenin aylık geliri* değişkeninin her hangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmişti. Bu bulgu, kavram haritaları ile ilgili yapılmış diğer çalışmaların (Erdoğan, 2000; Kabaca, 2002; Yaman, 2006) sonuçlarıyla paralellik taşımaktadır.

Öğrencilerin dil bilgisi öğrenmeleri üzerine yapılan çalışmada *anne eğitim durumu* ve *baba eğitim durumu* değişkeninin her hangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmişti. Bilgi çağında olmamız nedeniyle herkes istediği bilgiye kısa sürede ulaşmaktadır. Bu nedenle annenin eğitim durumuyla öğrencilerin öğrenmeleri arasında bağ kalmamıştır.

Öğrencilerin dil bilgisi öğrenmeleri üzerine yapılan *bilgisayara sahip olup olunmaması* değişkeninin öğrenme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür ($p> .05$). Ancak analiz sonucu anlamlılık düzeyine çok yakın olması ($p= .056$) dikkat çekmektedir. Bu sonuca göre bilgisayara sahip olup olunmaması değişkeninin belli oranda da olsa dil bilgisi başarısına etki ettiği söylenebilir.

Yapılan çalışmada kavram haritaları Türkçe öğretiminde uygulanmıştır. Türk eğitim sisteminde ana dili öğretimi ağırlıklı olarak öğretmen merkezli yöntemler takip edilerek yapılmaktadır. Sınıf mevcutlarının fazla olması öğretmen öğrenci iletişimini azalttığından öğretmen merkezli, öğrencinin pasif olup derse katılmak yerine not tuttuğu bir sistem benimsenmiştir.

On hafta boyunca kavram haritaları yöntemiyle ders işlenmiş ve bu sürenin sonunda da öğrencilerin bu yöntem hakkındaki görüşlerine başvurulmuştur. Öğrenciler ankette bulunan maddelerden bazılarına olumlu bazılarına olumsuz tepkiler geliştirmişlerdir. Öğrencilerin kavram haritaları yöntemiyle ilgili olumlu görüşler ortaya koydukları maddeler şunlardır:

- Türkçe dersine olan ilgiyi artırmış,
- Konuların daha kolay öğrenilmesini sağlamıştır.
- Şekillerin kullanılmasıyla konular daha iyi öğrenilmiştir.
- Konular ezberlenmeden öğrenilmiştir.
- Kavram haritalarının diğer derslerde de kullanılması istenmiştir.
- Kavram haritaları zevkli bulunmuştur.
- Öğrenciler çizdikleri kavram haritalarıyla daha sonra konuları kolayca tekrar edebilmişlerdir.
- Soyut kavramları somutlaştırdığı için kavram haritaları daha öğretici bulunmuştur.
- Öğrencilerin kararsız oldukları maddeler:
- Öğrenciler evde kavram haritaları çizerek ders çalışma konusunda kararsız kalmışlardır.
- Öğrencilerin olumsuz görüş belirttikleri maddeler:
- Kavram haritaları çizimi sıkıcı bulunulmuş,
- Öğrenme açısından kavram haritalarıyla diğer yöntemler arasında fark bulunamamıştır.
- Kavram haritalarıyla ders yaparken öğrenciler huzursuz olmuşlardır.
- Kavram haritalarıyla ders yapmak gerekli görülmemiştir.

Kabaca'nın (2002) belirttiği gibi öğrenciler bu yönteme alışana kadar genellikle sıkılabilmekte ve hoşlanamayabilmektedirler. Bu araştırmada da benzer bir durum yaşanmıştır. Bu görüşlerden yola çıkarak öğrencilerine kavram haritaları yöntemine yabancı oldukları da göz önüne alınırsa, bu yeni yöntem için genelde olumlu görüşler belirttikleri söylenebilir.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda öğretmenlere, yöneticilere, ilgili makamlara, öğretim yazılımı hazırlayıcılarına ve araştırmacılara sunulabilecek öneriler maddeler hâlinde şu şekilde sıralanabilir:

- Ortaokullarda Türkçe dil bilgisi öğretiminde kavram haritası tekniğini tek başına kullanmak yerine bu tekniğin diğer yöntem ve tekniklerle (*anlatım, soru cevap, tartışma, drama, iş birlikçi öğretim vb.*) desteklendiği uygulamalar gerçekleştirilmelidir. Böylece öğrencilerin kavram haritalarından sıkılmaları ve bu yönteme karşı olumsuz tutum sergilemelerinin önüne geçilmelidir.

- Dil bilgisi öğretimi dışında Türkçenin diğer öğrenme becerilerinde (okuma, dinleme / izleme, yazma, konuşma) kavram haritaları kullanılmalıdır.

- Kavram haritalarının hazırlanması sürecinde Türkçe öğretmenleri, Türkçe eğitimi akademisyenleri ve bilgisayar yazılımı hazırlayıcılarının iş birliği içinde çalışmaları sağlanmalıdır.

- Türkçe öğretiminde kullanılabilecek kavram haritalarının yer aldığı, öğretmenlere ve öğrencilere açık bir genel ağ sitesi kurulmalı; belirli aralıklarla sitenin denetimi ve güncelleştirilmesi ilgili makamlarca yapılmalıdır.

- Türkçe dil bilgisi konuları için hazırlanan haritalarda dil bilgisi öğretimi ilkeleri dikkate alınmalıdır. Yazılımların hazırlanmasında aşamalılık, zihinsel hazırlık; metinlerle, örneklerle, görsellerle ve etkinliklerle desteklenme gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2003). *Dil, şu büyüklü düzen*. Ankara: Bilgi Yayınları
- Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Büyükkaragöz, S. ve Çivi, C. (1997). *Genel öğretim metotları*. İstanbul: Öz Yay.
- Büyüköztürk, Ş. (2006). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Çilenti, K. (1998). *Eğitim teknolojisi ve öğretim*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Duru, M. K. (2001). *İlköğretim fen bilgisi dersinde kavram haritasıyla ve gruplara kavram haritası çizdirilerek öğretimin öğrenci başarısına ve hatırlatmaya etkisi*. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Erdoğan, Y. (2000). *Bilgisayar destekli kavram haritalarının matematik öğretiminde kullanılması*. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Gündüz, O. (2005). Anadili Öğretiminde Anlatım Sorunları ve Çözümüne Dair Bazı Öneriler, *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 12, 19-34,
- Johnsen, J., Biegel, D. E. and Shafran, R. (2000). *Concept mapping in mental health: Uses and adaptations*. Evaluation and Program Planning.
- Kabaca, T. (2002). *Orta öğretim matematik eğitiminde kavram haritalaması tekniğinin kullanımı*. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Kaplan, M. (1985). *Kültür ve dil*. (3. Baskı). İstanbul: Dergâh Yay.
- Karadüz, A. (2007). “Dil bilgisi öğretimi”. *İlköğretimde Türkçe öğretimi* (Ed. Ahmet Kırkılıç ve Hayati Akyol). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (21. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kavcar, C., Ferhan O. ve S. Sever. (1997). *Türkçe öğretimi*, Ankara: Engin Yay.
- Kılıç, Y. (2005). İlköğretim okullarında Türkçe eğitimi ile ilgili problemler üzerine bir araştırma. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13, 81-92.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbay, M. (1997). *Test türü imtihanların Türkçe öğretimindeki yeri*. Öncü Kitap.
- Öztuna, A. (2002). *Kavram haritalarının grup döngüsünde yapılandırılmasının başarıya ve kavram gelişimine etkisi*. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Sarıçayır, H. (2000). *Lise II kimya derslerinde kavram haritalarının başarıya etkisi*. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Yaman, H. (2006). *İlköğretim ikinci kademe Türkçe dil bilgisi derslerinde kavram haritası tekniğinin öğrenci başarısına ve hatırlamaya etkisi*. İstanbul: Yayımlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi.

VII. BÖLÜM

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE DİL BİLGİSİ YAPILARININ KAZANDIRILMASINDA ZİHİN HARİTALAMA TEKNİĞİ*

Dr. İsmail AYDOĞDU

Sakarya Üniversitesi
Rektörlük

iaaydogdu@sakarya.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2368-7517>

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

semraalyilmaz@uludag.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1725-0650>

Giriş

Küreselleşen dünyamızda dil öğretimi ve öğrenimi önem kazanmış bireyler eğitim, ticaret, siyaset gibi birçok sebeple yabancı dil öğrenmeye başlamıştır. Hatta bir yabancı dil bilmek bir ayrıcalık olmaktan çıkmış, temel bir gereklilik hâline gelmiştir (Göçer, 2009). Bu çerçevede yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi de giderek daha fazla önem kazanmıştır. Bu bağlamda Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin daha nitelikli bir seviyeye gelmesi için birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir (Alyılmaz, 2010; Alyılmaz, 2018; Alyılmaz ve Er, 2016).

Dil öğrenimi; dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin bütüncül kullanımını gerektirmektedir. (Demirel, 2008). Ancak bu becerilerin gelişimi için sağlam bir dil bilgisi temeli oluşturulmalıdır (Polatcan, 2014). Yabancı dil öğretiminde dil bilgisi yapılarının kazandırılması hayati bir unsur olarak görülmektedir (Rossiter, 2021). Araştırmalar okuma (Steinlen, 2017), yazma (Myhill ve Watson, 2014) ve dinleme becerisinin (Heeyeon ve Choonghyun, 2020) dil bilgisi eğitimi ile desteklendiğinde öğrencilerin daha başarılı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla temel dil becerilerinin sağlıklı bir şekilde gelişmesinde dil bilgisi öğretiminin rolü büyüktür (Girmen, vd., 2010). Aytaş ve Çeçen (2010) de dil bilgisinin dört temel becerinin tamamını kapsadığını ve becerilerin geliştirilmesi için önemli olduğunu ifade etmiştir.

Dil bilgisi, bir dilin ses yapısından başlayarak tüm kurallarını ve bu kurallar arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır (Korkmaz, 1992). Bu nedenle dil bilgisi öğretimi, öğrencilerin anlama ve anlatma becerilerini geliştirerek okuma ve yazma süreçlerinde etkin bir rol oynamaktadır (Güneş, 2013). Türkçenin eklemeli bir yapıya sahip olduğu da düşünüldüğünde dil bilgisi öğretimi özel bir önem taşımaktadır (Benhür, 2002). Her dilin kendine özgü bir sistemi vardır ve dil bilgisi bu sistemin kurallar çerçevesinde düzenlenmesini sağlamaktadır (Çeçen, 2007). Dilin öğrenilmesi bu sistemin öğrenilmesiyle paralellik gösterdiği için dili oluşturan kurallar bütünü olan dil bilgisi öğretimi de önemli ve gereklidir. Demirel (1999) modern dil bilgisi öğretiminin temel amacını öğrencilerin dili doğru ve etkili kullanmasını sağlamak olarak tanımlamaktadır. Hudson (1992) ise dil bilgisi

* Bu çalışma, “Aydoğdu, İ., & Alyılmaz, S. (2025). Yabancı Dil Olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarının kazandırılmasında zihin haritalama tekniği. *Geomatik*, 10(3), 414-424.” kaynaklı çalışmanın gözden geçirilmiş hâlinde oluşmaktadır.

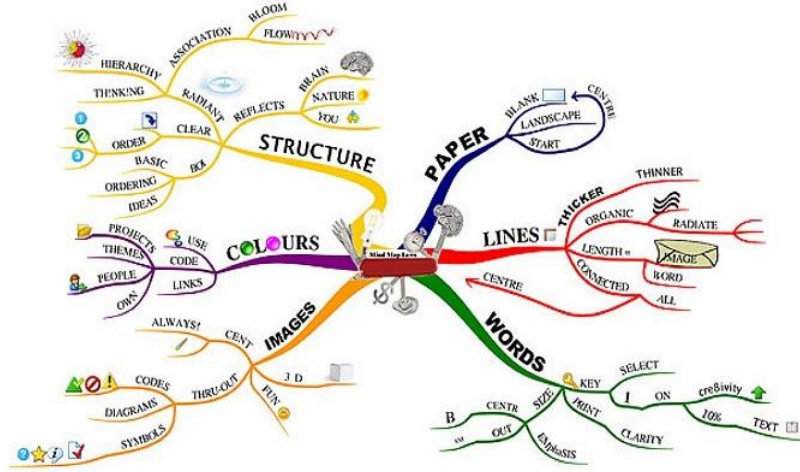
öğretiminin bireylerin dil becerilerini geliştirerek dile olan güvenlerini artırdığını ve diğer dilleri öğrenmelerini kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Benzer şekilde Banguoğlu (1990) dil bilgisi öğretiminin bireylerin daha doğru ve sistemli düşünmesine yardımcı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle dil bilgisi öğretimi yalnızca kuralların aktarımı olarak değil, dili oluşturan sistemin öğretilmesi olarak ele alınmalıdır. Ancak günümüzde yabancı dil öğretiminde dil bilgisi öğretiminin önemi azalmış ve hatta bazı yaklaşımlarda tamamen göz ardı edildiği tespit edilmiştir (Ling, 2015). Yapılan araştırmalar dil bilgisi öğretiminin iptidai yöntemlerle yapıldığını, derslerde geleneksel tekniklerin kullanıldığını göstermektedir (Taylor, 1986; Syafiqah ve Yunus, 2019). Bu nedenle bu çalışmada birçok araştırmada eğitimde öğrenmeye katkı sağladığı ispatlanan zihin haritalama tekniğinin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarının kazandırılmasındaki rolü ele alınmıştır. Dolayısıyla araştırmada “Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarının kazandırılmasında zihin haritalama tekniğinin başarıya ve kalıcılığa etki düzeyi nedir?” sorusuna ve bu soruya bağlı olarak aşağıdaki alt sorulara cevap aranmaktadır. Bu alt sorulardır:

1. Deney ve kontrol grupları başarı ön test sonuçları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Deney ve kontrol grupları başarı son test sonuçları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Deney grubunun başarı ön test-son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Kontrol grubu başarı ön test-son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
5. Deney ve kontrol gruplarının kalıcılık testleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
6. Deney grubunun başarı son test-kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
7. Kontrol grubunun son test-kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Zihin Haritalama Tekniği

Zihin haritalama tekniği İngiliz bilim insanı Tony Buzan tarafından geliştirilen ve düşünme stratejisi ile not alma modeli olarak tanımlanan bir tekniktir. Bu teknik düşünceleri görselleştirerek organize etmek ve bilgileri kolayca hatırlamak için kullanılmaktadır. Uluslararası literatürde “mind mapping” olarak bilinen bu teknik Türkiye’de “akıl haritası”, “zihin haritası”, “semantik ağ” gibi farklı isimlerle kullanılmaktadır. Başlangıçta hafızayı geliştirmek amacıyla kullanılan zihin haritalama zamanla eğitim, organizasyon, problem çözme ve karar alma gibi birçok alanda yaygın şekilde kullanılmıştır (Mento vd., 1999; Noonan, 2012). Zihin haritaları merkezdeki ana başlık etrafına dallar çizerek konuları sistemli bir şekilde organize ederek yapılmaktadır. Bu süreçte kullanılan renkler ve görseller, öğrenilen bilgilerin daha kolay hatırlanmasını sağlamaktadır. Çünkü renk ve resimlerin kullanımı öğrenmeyi daha kalıcı hâle getirmektedir (Budd, 2004). Buzan ve Buzan (2021) bu tekniğin öğrenme ve verimliliği arttıran yaratıcı bir yöntem olduğunu belirtmektedir.

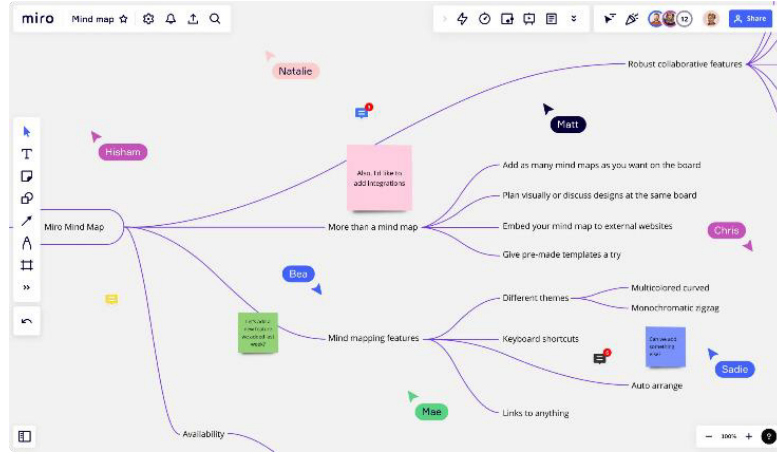
Şekil 1. Zihin Haritası Örneği

Zihin haritalama tekniği başlangıçta bir not alma yöntemi olarak geliştirilmiş olsa da öğrenme sürecini daha verimli ve etkili hâle getirdiği için zamanla eğitimde geniş bir uygulama alanına sahip olmuştur. Bu teknik beynin sağ ve sol loblarının birlikte ve aktif bir şekilde kullanılması ilkesine dayanarak beyin temelli öğrenme teorilerinden beslenmektedir (Wang vd., 2010). Görsel bilgiyi işleme eğiliminde olan beyin, zihin haritalarıyla soyut konuları görsel bir biçimde düzenleyerek öğrenme sürecini daha anlamlı hâle getirmektedir. Ayrıca Ausebel'in anlamlı öğrenme modeline de paralellik gösteren zihin haritalama yeni bilgilerin geçmiş deneyimlere dayalı olarak öğrenilmesini sağlamaktadır (Shuell, 1990). Lin (2009) tarafından yapılan bir çalışma zihin haritalama tekniğiyle yapılan öğretimin anlamlı öğrenme sağladığını ortaya koymuştur. Bütünleştirici öğrenme teorisine göre bilgilerin anlamlı bir bütün olarak algılanması ve yeni bilgilerin mevcut bilgilerle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda zihin haritalama tekniği bilgileri anlamsal bir şekilde organize ederek öğrencilerin kavramları bütüncül bir şekilde anlamalarına yardımcı olmaktadır (Puspitasari, 2020). Bu nedenle de eğitimin birçok alanında farklı amaçlarla kullanılmış ve olumlu sonuçlar vermiştir. Kahveci (2004) az gören öğrenciler için, Bütüner (2006) matematik dersi için, Jung ve Chung (2009) fen dersi için, Kartal (2011) sosyal bilgiler dersi için, Selçuk (2015) müzik dersi için, Kavak (2016) din kültürü ve ahlak bilgisi dersi için, Cengiz (2020) inkılap dersi için, Temiz (2020) voleybol dersi için, Naibaho (2023) makale yazımında zihin haritalama tekniğini kullanmıştır. Fakat ne ana dili öğretiminde ne de yabancı dil öğretiminde dil bilgisi yapılarının kazandırılmasında zihin haritalama tekniği kullanılmamıştır.

Teknoloji Destekli Zihin Haritası Oluşturma

Zihin haritası oluşturma öğrenilen bilgilerin anlamlı bir şekilde organize edilmesini sağlayan etkili bir tekniktir. Bu sürecin teknoloji ile desteklenmesi hem anlaşılmayı hem de verimliliği artırabilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar teknoloji destekli zihin haritalarının geleneksel kalem-kâğıt yöntemiyle oluşturulan haritalara kıyasla çeşitli avantajlar sunduğunu ortaya koymaktadır (Holland vd., 2004; Murley, 2007). Teknoloji özellikle resim ve imgelerin kullanımını kolaylaştırarak bilgilerin görselleştirilmesini mümkün kılmakta, böylece soyut bilgilerin daha kolay öğrenilmesine katkı sağlamaktadır (Balım vd., 2006). Günümüzde dijital ortamda zihin haritası oluşturmak amacıyla kullanılan çok sayıda program ve web tabanlı araç bulunmaktadır. Ayoa, Coggle, MindMeister ve Xmind bu alanda öne çıkan uygulamalar arasında yer almaktadır (Amelina, vd., 2023). Bu dijital araçlar haritaların kolayca düzenlenebilmesi, bağlantıların esnek biçimde eklenebilmesi ve çevrim içi iş birliği yapılabilmesi gibi önemli avantajlar sunmaktadır.

Bu avantajların yanı sıra teknolojinin sağladığı esneklik, kullanıcıların daha kapsamlı ve işlevsel haritalar oluşturabilmesine, gerektiğinde bu haritaları paylaşabilmesi gibi olanaklar da tanımaktadır. Ancak dijital haritaların oluşturulabilmesi için bilgisayar, tablet ya da akıllı telefon gibi teknolojik araçlara erişim zorunludur ve platformlar arası sürüm uyumsuzlukları gibi teknik sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca bazı yazılımlar yüksek maliyetli olabilirken dijital platformların kullanımı bazı kullanıcılar için teknik beceri gerektirebileceği için zor olabilir (Tucker vd., 2010). Bunun için de Aydoğdu (2024) tarafından yapılan çalışmada zihin haritası yapabilmek için 20’den fazla doğrudan zihin haritalama tekniği oluşturulabilecek ücretli ve ücretsiz web sitesi ya da program belirtilmiştir.

Şekil 2. Teknoloji Destekli Zihin Haritası

Şekil 2’de teknoloji destekli zihin haritalama tekniği örneği görülmektedir.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Zihin Haritalama Tekniğinin Dil Bilgisi Öğretiminde Kullanımı

Yabancı dil öğretiminde temel amaç bireyin hedef dili anlayabilmesi ve hedef dilde iletişim kurabilmesidir. Bu yeterliğe ulaşmak için kelime ezberlenmesi yeterli değildir. Kelimelerin dil bilgisi yapıları ile harmanlanarak cümlelere dönüşmesi gerekmektedir. Bu sebeple dilin dört temel becerisi için de dil bilgisi oldukça önemlidir. Dil bilgisi kurallarının soyut doğası öğretim sürecini güçleştirmekte bu nedenle bu yapıların öğretimi için etkili yöntem ve tekniklerin belirlenmesi bir zorunluluk hâlini almaktadır (Suseno ve Setyawan, 2014). Öğrenme süreci bireyin algı, bellek ve düşünme gibi bilişsel becerilerini içerdiğinden ders içeriklerinin çoklu duylara hitap etmesi öğrenmenin kalıcılığı açısından önem arz etmektedir (Cüceloğlu, 1991). Egan’a (1988) göre ise soyut bilgilerin somut materyaller yardımıyla zihinde yapılandırılması öğrenmeyi daha anlamlı kılmaktadır. Bu doğrultuda zihin haritalama tekniği yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde özellikle dil bilgisi yapılarını kazandırmada güçlü bir araç olarak değerlendirilebilir.

Zihin haritalama tekniği öğrenenlerin karmaşık bilgi yapılarını düzenlemesine, anlamlı bağlantılar kurmasına ve uzun süreli hatırlamayı kolaylaştırmasına katkı sağlamaktadır (Davies, 2010). Görseller öğrenenlerin soyut dil bilgisi kurallarını daha somut bir biçimde algılamalarına olanak tanımakta ve bu sayede bilgi daha kolay içselleştirilebilmektedir. Wibowo’nun (2020) belirttiği üzere zihin haritaları dil bilgisi kurallarını görsel biçimde sunarak öğrenme sürecini yapılandırılmış ve anlaşılır kılmaktadır. Bu teknik sayesinde öğrenciler, dil bilgisi yapıları arasındaki hiyerarşik ilişkileri daha net görebilmekte ve kendi öğrenme süreçlerini daha etkin yönetebilmektedir. Zihin haritalama tekniği bilgileri organize ederek öğrenenlerin kavramlar arasında ilişkiler kurmasına ve bilgileri tekrar ederek uzun vadede hatırlamasına da imkân tanımaktadır (Farrand, vd., 2002; Akınoğlu ve Yaşar, 2007; Evrekli ve Balım, 2010). Bu özellikleri sayesinde zihin haritalama tekniğinin yabancı dil olarak

Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarını etkili bir biçimde öğretmek adına hem öğretmenlere hem de öğrencilere çok yönlü katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma için zihin haritalama tekniği ile hazırlanan diyagramlar Larsen Freeman'ın (2001) üç boyutlu dil bil şemasından alınmış ve Türkçe dil bilgisine uyarlanmıştır. Bu şema aşağıdaki şekil 3'te gösterilmiştir. Dil bilgisi yapıları zihin haritasının merkezine yerleştirilen ana başlıklar üzerinden dallandırılarak her bir yapının biçim, içerik ve kullanım özellikleri sistematik bir şekilde tasarlanmıştır.

Şekil 3. Üç Boyutlu Dilbilgisi Şeması (Freeman, 2014)

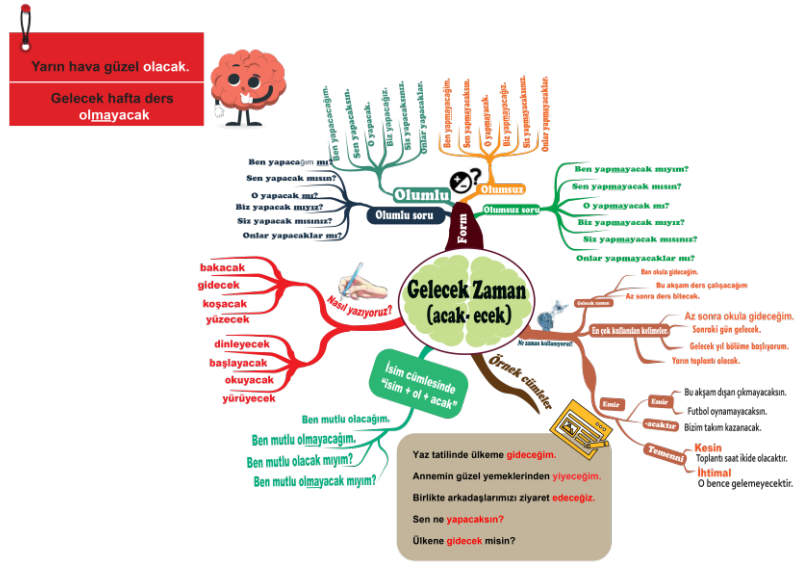
Şekil 3'te Freeman'ın üç boyutlu dil şeması ve bu boyutların ne ifade ettikleri görülmektedir. Bu "biçim, anlam, kullanım" başlıkları her bir dil bilgisi yapısı için renkli kollar ve sembollerle vurgulanarak öğrencilerin bilgiyi organize etmeleri kolaylaştırılmıştır. Örneğin, "Nasıl Yazıyoruz?", "Ne Zaman Kullanıyoruz?" ve "Kullanım Örnekleri" başlıkları altında her dil bilgisi yapısının şahıslara göre olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru formları, işlevleri ve örnekleri net bir şekilde gösterilmiştir. Ayrıca zihin haritalama tekniği ile hazırlanan diyagramlar üzerinde birer adet dil bilgisi yapısını gösteren cümle bulunmaktadır.

Şekil 4. Zihin Haritalama Tekniği ile Hazırlanmış Dil Bilgisi Öğretimi Haritası I (Geniş Zaman)

Şekil 4'te yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde A2 seviyesinde “Geniş Zaman” yapısının anlatımı dallar ve farklı renklerle “Biçim-Anlamı-Kullanım” boyutuna uygun olarak tasarlanmıştır.

Zihin haritalama tekniğiyle öğrenciler, haritalar aracılığıyla yeni bilgiler üzerinde aktif bir şekilde çalışarak bu yapıların kullanımı ve fonksiyonları hakkında derinlemesine bilgi edinirler (Korkmaz ve Mahiroğlu, 2007). Materyallerde kullanılan dil bilgisi sloganları ve anahtar kelimeler, öğrencilerin ilgili yapıyı hatırlamalarını kolaylaştırmakta ve öğrenilen bilgilerin kalıcı olmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca dil bilgisi yapılarının öğrenilmesinde kullanılan örnek cümleler ve alıştırmalar, öğrencilerin öğrendiklerini bağlam içinde uygulamalarına olanak tanımaktadır (Onan, 2017). Zihin haritalama tekniği ile hazırlanan materyaller, öğreticilere de esneklik sağlamakta; öğretici, öğrencilere uygun ek örnekler vererek öğrencilerin öğrenme seviyelerine göre ders materyalini zenginleştirebilmekte ve daha fazla pratik yapmalarını sağlayabilmektedir. Bu yapı Türkçe öğretiminde dil bilgisi öğretimi daha etkili ve katılımcı bir hâle getiren önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 5. Zihin Haritalama Tekniği ile Hazırlanmış Dil Bilgisi Öğretimi Haritası II (Gelecek Zaman)

Şekil 5'te yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde A2 seviyesinde “Gelecek Zaman” yapısının anlatımı dallar ve farklı renklerle “Biçim-Anlamı-Kullanım” boyutuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Dil bilgisi öğretimi, yabancı dil öğrenen bireyler için temel bir bileşen olup özellikle kuralların sistematik bir şekilde öğrenilmesi ve uygulanmasını gerektirir. Ancak geleneksel dil bilgisi öğretim yöntemleri çoğu zaman ezbere dayalı olup öğrenciler için sıkıcı ve zorlayıcı olabilmektedir. Bu nedenle dil bilgisi kurallarını daha etkili ve kalıcı hâle getirmek için görsel ve bilişsel destek sağlayan alternatif yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda zihin haritaları, bilgiyi organize eden öğrencilerin dil bilgisi yapılarını daha iyi anlamalarına yardımcı olan ve öğrenme sürecini görselleştiren güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Eğitimin birçok alanında kullanılan bu teknik öğrencilerin konuları bağlantılar kurarak öğrenmesini, kurallar arasındaki ilişkileri kavramasını ve öğrendikleri bilgileri hafızalarında daha uzun süre tutmasını sağlamaktadır.

Araştırmada “Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarının kazandırılmasında zihin haritalama tekniğinin başarıya ve kalıcılığa etki düzeyi nedir?” sorusuna ve bu soruya bağlı olarak aşağıdaki alt sorulara cevap aranmaktadır

1. Araştırmanın deney grubu ile kontrol grubunun başarı ön test sonuçları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Araştırmanın deney grubu ile kontrol grubunun başarı son test sonuçları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Deney grubunun başarı ön test ve son test sonuçları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Kontrol grubunun başarı ön test ve son test sonuçları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
5. Araştırmanın deney grubu ile kontrol grubunun kalıcılık testi sonuçları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
6. Deney grubunun başarı son testi ile kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
7. Kontrol grubunun başarı son testi ile kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Yöntem

Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden “ön test-son test kontrol gruplu deneysel desen” olarak belirlenmiştir. Ön test - son test kontrol gruplu desen deneysel işlemin bağımlı değişken üzerindeki etkisini test etmek amacıyla kullanılan güçlü bir araştırma modelidir (Creswell, 2013). Bu desen elde edilen bulguların neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde yorumlanmasına olanak tanımakta ve araştırmacıya yüksek istatistiksel güç sağlamaktadır. Ayrıca bu desen davranış bilimlerinde yaygın şekilde kullanılan ve güçlü istatistiksel analiz sunan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, vd., 2016). Bu bağlamda araştırmanın amacı doğrultusunda ön test ve son test uygulamalarıyla elde edilen veriler üzerinden dil bilgisi öğretiminde zihin haritalama tekniğinin etkinliğinin değerlendirilmesi planlanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 eğitim öğretim yılında Sakarya Üniversitesi TÖMER’de A2 seviyesinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen 44 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma için amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir zira bu yöntem, olgu ve olayların keşfi ve açıklanmasında faydalı olabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Ayrıca araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik kullanılmıştır. Bu örnekleme farklı durumlar arasında paylaşılan olguları ve çeşitliliğe dayalı problemlerin farklı boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Çalışmada ortaya çıkabilecek soru işaretlerine karşı farklı ülkelerden ve anadillerden gelen öğrenciler ile farklı yaş gruplarında ve öğretim seviyesinde bulunan öğrenciler tercih edilmiştir. Çalışmanın uygulaması, 23 Ocak 2023 tarihinde başlamış ve 10 Mart 2023 tarihinde tamamlanmıştır. Bu süreçte 22 öğrenciyle bir deney grubu ve 22 öğrenciyle bir kontrol grubu oluşturulmuş, grupların hazırbulunuşluk seviyeleri ve dil becerileri A1 sınav sonuçları doğrultusunda belirlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu 17-20 yaş arasında yer almakta ve lisans düzeyinde eğitim almaktadır. Ayrıca katılımcılar 18 farklı ülkeden gelmektedir. Çalışmada gruplar arasında ülke çeşitliliği göz önünde bulundurularak benzer dil ailelerinden gelen öğrenciler arasında denge sağlanmıştır. Bu şekilde yabancı dil öğretiminde kültürel ve dilsel çeşitliliğin etkisi minimize edilmiştir.

Tablo 1’de çalışma grubunda bulunan deney ve kontrol grubundan bulunan öğrencilere ait bilgiler bulunmaktadır:

Tablo 1. Çalışma Grubu

Katılımcı Bilgileri		Deney Grubu		Kontrol Grubu	
		f	%	f	%
Cinsiyet	Erkek	10	45,45	12	54,55
	Kız	12	54,55	10	45,45
Yaş	17-20	13	59,09	12	54,55
	21-25	7	31,82	7	31,82
	26-30	1	4,55	2	9,09
	30+	1	4,55	1	4,55
	Lisans	19	86,36	18	81,82
Eğitim	Yüksek Lisans	2	9,09	2	9,09
	Doktora	1	4,55	2	9,09
	Azerbaycan	1	4,55	2	9,09
Ülke	Cibuti	1	4,55	1	4,55
	Endonezya	3	13,64	3	13,64
	Etiyopya	1	4,55	1	4,55
	Filistin	1	4,55	1	4,55
	Irak	1	4,55	1	4,55
	İran	2	9,09	1	4,55
	Kazakistan	1	4,55	1	4,55
	Libya	1	4,55	0	0,00
	Mısır	1	4,55	2	9,09
	Nijer	1	4,55	1	4,55
	Özbekistan	1	4,55	1	4,55
	Pakistan	1	4,55	1	4,55
	Rusya Federasyonu	2	9,09	2	9,09
	Sudan	1	4,55	1	4,55
	Suriye	1	4,55	1	4,55
	Ürdün	1	4,55	1	4,55
	Yemen	1	4,55	1	4,55
Toplam		22	100	22	100

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim ve ülkelerine ait bilgilerin olduğu görülmektedir. Deney grubunda 10 erkek, 12 kız; kontrol grubunda 12 erkek, 10 kız öğrenci bulunduğu görülmektedir. Deney grubunda 13, kontrol grubunda 12 katılımcı 17-20 yaş aralığındadır. Her iki grupta da 21-25 yaş aralığında 7, 30+ yaş grubunda birer katılımcı bulunmaktadır. Ayrıca 26-30 yaş aralığında deney grubunda 1, kontrol grubunda da 2 katılımcı bulunmaktadır. Deney grubunda 19 lisans, 2 yüksek lisans ve 1 doktora öğrencisi bulunmaktadır. Kontrol grubunda ise 18 lisans, 2 yüksek lisans ve 2 doktora öğrencisi bulunmaktadır. Her iki grupta da maksimum çeşitliliğe ulaşmak için 18 farklı ülkeden öğrenci bulunmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan “Türkçe Dil Bilgisi Başarı Testi” (TDBBT) ve “Kalıcılık Testi” kullanılmıştır. Türkçe dil bilgisi başarı testi, öğrencilerin dil bilgisi yapılarını öğrenme süreçlerindeki başarılarını ölçmeyi hedeflemektedir. Başarı testleri, belli bir programa dayalı öğretim sonunda öğrencilerin bilgi, kavram ve anlayış yönünden geliştirdikleri akademik gelişimi belirlemek amacı ile hazırlanan ve kullanılan testlerdir (Yıldırım, 1966). Bu test öğrencilerin dil bilgisi yapılarını ne kadar doğru ve etkin şekilde öğrendiklerini değerlendirmek için birincil araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu test araştırmanın başlangıcında ve sonunda uygulanan bir ölçüm aracı olarak deneysel sürecin etkilerini belirlemede yardımcı olmuştur. Kalıcılık testi ise öğrenilen bilgilerin ne kadar süreyle hatırlandığını ölçmek amacıyla kullanılmıştır. Bu test dil bilgisi yapılarına ilişkin bilgilerin öğrencilerin uzun süreli belleğinde aktarım aktarmadığını incelemek için uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada, verilerin analizi için SPSS programı kullanılmıştır. TDBBT'nin her sorusuna doğru cevaplar için "1 puan", yanlış cevaplar için ise "0 puan" verilmiştir. Veriler Microsoft Excel programına işlenmiş, ardından SPSS programına aktarılmıştır. Analiz öncesinde kayıp veriler kontrol edilmiş ve araştırma verilerinin düzgün ve eksiksiz olduğundan emin olunmuştur. Kayıp verilerin etkisi minimize edilerek verilerin doğruluğu sağlanmıştır. Verilerin analizinde normallik testi yapılmış ve Shapiro-Wilk testi ile verilerin normal dağılıma uygunluğu kontrol edilmiştir. Araştırmanın verileri Shapiro-Wilk testi ile sağlanmış ve basıklık, çarpıklık katsayılarının analizi ile normal dağılım göstermiştir ($p>0.05$). Veriler normallik testini geçtikten sonra bağımsız örneklem t-testi ve Cohen-d testi ile gruplar arasındaki anlamlı farklar incelenmiştir. Sonuçlar parametre testlerinin kullanılabileceğini ortaya koymuş ve analize devam edilmiştir. Bu analiz süreci verilerin doğru şekilde yorumlanmasına olanak tanımıştır.

Bulgular

Çalışmanın bulguları araştırmanın alt amaçlarına uygun olarak tablolar hâlinde verilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışmada öncelikle deney ve kontrol gruplarının aynı ya da yakın seviyede olup olmadığı kontrol edilmek için deney ve kontrol gruplarına Türkçe dil bilgisi başarı testi aracılığıyla ön test yapılmıştır.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Grupları Tdbbt Ön Test Puanları Bağımsız Örneklem T-Testi Bulguları

	N	$\bar{X}$	Ss	Sh	Sd	t	p
Deney	22	8.2	5.25	1.35	44	309	.081
Kontrol	22	8.69	4.97	1.01			

* $p<0.05$

Tablo 2'de görüldüğü gibi araştırmanın deney grubunun ön test puanı ($\bar{X}_{\text{Deney}}=8.52$) ile kontrol grubunun ön test puanı ($\bar{X}_{\text{Kontrol}}=8.609$) sayısal olarak farklılık göstermekte olsa da istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı tespit edilmiştir. (TDBT ($t=.309$), $SD=44$, $p>0.05$). Elde edilen bulgulara göre uygulama öncesinde deney ve kontrol grubunun Türkçe dil bilgisi başarı yeterliliklerinin benzer seviyede olduğu söylenebilmektedir.

Deney ve kontrol gruplarına Türkçe dil bilgisi başarı testi aracılığıyla son test uygulanmıştır.

Tablo 3. Deney ve Kontrol Grupları Tdbbt Son Test Bağımsız Örneklem T-Testi Bulguları

	N	$\bar{X}$	Ss	Sh	Sd	t	p
Deney	22	25.36	4.43	1.07	44	2.397	.024
Kontrol	22	19.72	3.93	.80			

* $p<0.05$

Tablo 3'de görüldüğü üzere araştırmanın deney grubunun TDBT son test puanı ($\bar{X}_{\text{Deney}}=25.36$) ile kontrol grubunun TDBT son test puanı ($\bar{X}_{\text{Kontrol}}=19.72$) arasında farklılıklar bulunmaktadır. TDBT ile yapılan sınavda deney ve kontrol gruplarının aldıkları puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farkın olduğu belirlenmiştir. Bu fark deney grubu lehinedir (TDBT($t=2.397$), $SD=44$, $p<0.05$). Ayrıca bulgulara göre her iki grupta dil bilgisi başarılarının arttığı söylenebilir. Fakat istatistiklere bakıldığında zihin haritalama tekniği ile derslerin anlatıldığı deney grubunda konuların etkili bir şekilde öğretildiği söylenebilir.

Deney grubunun ön test ve son test puanlarının incelendiğinde eşleştirilmiş örneklem t-testi Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 4. Deney Grubunun Tdbbt Ön Test-Son Test Puanları Eşleştirilmiş Örneklem T-Testi Bulguları

	N	$\bar{X}$	Ss	Sh	Sd	t	p
Deney	22	8.72	5.90	1.38	22	-10.51	0.0
Ön Test	22	25.36	4.98	1.14			

* $p<0.05$

Tablo 4'te görüldüğü üzere araştırmanın deney grubuna ait olan TDBT ön test ($\bar{X}_{\text{Ön test}}=8.72$) ve son test ($\bar{X}_{\text{Son test}}=25.36$) puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır. Bu farklılık deney grubunun son testi lehinedir. (TDBT($t=-10.517$), $SD=22$, $p<0.05$). Bulgulardan elde edilen bu verilere göre yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde zihin haritalama tekniğinin öğrenenlere dil bilgisi yapılarını kazandırma noktasında katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Tablo 5'te ise kontrol grubunun ön test ve son test eşleştirilmiş örneklem t-testi bulguları verilmiştir.

Tablo 5. Kontrol Grubu Tdbbt Ön Test - Son Test Eşleştirilmiş Örneklem T-Testi Bulguları

Kontrol	N	$\bar{X}$	Ss	Sh	Sd	t	p
Ön Test	22	8.409	3.41	1.07	22	.469	.017
Son Test	22	19.72	3.79	0.8			

* $p<0.05$

Tablo 5'te görüldüğü gibi araştırmanın kontrol grubuna ait TDBT ön test ve son test ve son test puan ortalamalarına bakıldığında bir farklılık olduğu görülmektedir ($\bar{X}_{\text{Öntest}}=8.409$ ve $\bar{X}_{\text{Sontest}}=19.72$). Bu farklılık istatistiksel olarak da son test lehine anlamlı bir farklılıktır (TDBT ($t=2.469$), $SD=22$, $p>0.05$). Bu bulgulara göre kontrol grubunun dil bilgisi testinden aldıkları puan ortalamalarında ciddi anlamda bir ilerleme olmuştur. Çünkü yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireyler standart ders anlatımlarında da zamana bağlı olarak dil bilgisi yapılarını eskisinden daha iyi bilebilmektedirler. Bu sebeple her iki grupta da son testler lehine anlamlı bir farklılık vardır.

Uygulama tamamlandıktan yaklaşık 2 hafta sonra deney ve kontrol grubuna kalıcılık testi uygulanmıştır. Tablo 6'da deney ve kontrol grupları kalıcılık testi puanlarının eşleştirilmiş örneklem t-testi bulguları verilmiştir.

Tablo 6. Deney ve Kontrol Grupları Tdbbt Kalıcılık Testi Puanları Eşleştirilmiş Örneklem T-Testi Bulguları

	N	$\bar{X}$	Ss	Sh	Sd	t	p
Deney	22	24.63	4.92	1.25	44	.108	0.001
Kontrol	22	16.63	3.25	1.01			

* $p<0.05$

Tablo 6'da deney grubunun kalıcılık puanı ($\bar{X}_{\text{Deney}}=24.63$) ile kontrol grubu kalıcılık puanının ($\bar{X}_{\text{Kontrol}}=16.63$) farklı olduğu görülmektedir. Her iki grubun TDBT kalıcılık puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu anlamlı fark deney grubu lehine bulunmuştur. (TDBBT ($t=4.108$), $SD=44$, $p<0.05$). Elde edilen bulgulara göre yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde zihin haritalama tekniğinin öğrenenlerin kalıcı öğrenmelerine olumlu yönde etki ettiği tespit edilmiştir.

Deney grubunun son test ve kalıcılık testi puanları eşleştirilmiş örneklem t-testi bulguları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Deney Grubunun Tdbbt Son Test-Kalıcılık Testi Puanları Eşleştirilmiş Örneklem T-Testi Bulguları

Deney	N	$\bar{X}$	Ss	Sh	Sd	t	p
Son Test	22	25.36	4.69	1.17	22	1.492	.127
Kalıcılık	22	24.63	4.61	1.15			

* $p<0.05$

Tablo 7'ye bakıldığında TDBT son testi ile kalıcılık testi puanlarının farklı olduğu görülmektedir. Deney grubu son test puanı ($\bar{X}_{\text{Sontest}}=25.36$) ile deney grubu kalıcılık puanı ($\bar{X}_{\text{Kalıcılıktest}}=24.63$) istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir (TDBBT($t=1.492$), $SD=22$, $p>0.05$). Bulgulara göre deney grubu kalıcılık testi puanları, TDBT son test puanlarına göre düşüş göstermiş olsa da anlamlı bir farklılık olmadığı için zihin haritalama tekniğinin dil bilgisi yapılarının kazandırılmasında kalıcı öğrenme sağladığını görülmektedir.

Kontrol grubunun son test ve kalıcılık testi puanları eşleştirilmiş örneklem t-testi bulguları incelenmiş ve Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Kontrol Grubunun Tdbbt Son Test-Kalıcılık Testi Puanları Eşleştirilmiş Örneklem T-Testi Bulguları

Kontrol	N	$\bar{X}$	Ss	Sh	Sd	t	p
Son Test	22	19.72	3.26	1.07	22	6.469	.011
Kalıcılık	22	16.63	4.13	8			

* $p < 0.05$

Tablo 8’e bakıldığında TDBT son testi puan ortalaması ($\bar{X}_{\text{Sontest}}=19.72$) ile kalıcılık testinin puan ortalamasının ($\bar{X}_{\text{Kalıcılık}}=16.63$) farklı olduğu görülmektedir. İstatistiksel olarak da kontrol grubunun son test puan ortalaması ile kalıcılık testi ortalamalarının anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu farklılık TDBT son test lehinedir. Elde edilen bu verilere göre kontrol grubunda işlenen derslerin kalıcılığının düştüğü görülmektedir. Bu da standart eğitimin dışında herhangi bir tekniğin uygulanmadığı kontrol grubunda zaman içerisinde dil bilgisi kazanımlarının unutulabileceğini göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

A1 seviyesini tamamlayarak A2 seviyesine geçen benzer puanlara sahip öğrencilerden oluşan iki gruptan deney grubunda dil bilgisi dersleri zihin haritalama tekniği kullanılarak işlenmiş, kontrol grubunda ise mevcut yöntem ve teknikler uygulanmaya devam edilmiştir. Yedi haftalık sürecin sonunda her iki gruba da başarı testi uygulanmış ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde zihin haritalama tekniğinin kullanıldığı deney grubunun lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Literatürde zihin haritalama tekniğinin uygulandığı deney gruplarının daha başarılı olduğunu ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır. Aydın (2009) dinleme becerisini ele aldığı araştırmasında, Tağa (2013) ise ilköğretim 7. sınıf Türkçe derslerinde yazma becerileri üzerindeki etkisini incelediği çalışmada zihin haritalama tekniğinin kullanıldığı deney gruplarının daha başarılı olduğunu belirlemiştir. Benzer şekilde Türkçe alanında yapılan bir diğer çalışmada İşleyen Buzlu (2019) zihin haritalama tekniğinin ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin okuma becerileri ve okuma tutumları üzerindeki etkisini incelemiş ve bu tekniğin uygulandığı deney gruplarında daha yüksek başarı elde edildiğini ortaya koyulmuştur. Fitriani (2015) dil bilgisi üzerinde yaptığı çalışmada yine zihin haritalama tekniğinin kullanıldığı deney grubunun başarılı olduğunu tespit etmiştir. Aynı şekilde diğer birçok çalışmada da zihin haritalama tekniğinin kullanıldığı deney gruplarının başarılı olduğu tespit edilmiştir. (Ede, 2012; Aziz ve Yamat, 2016; Uysal, 2018; Aksoy, 2022).

Araştırmanın üçüncü alt sorusu incelendiğinde, deney grubunda ön test ve son test sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu da deney grubunda zihin haritalama tekniği ile yapılan derslerin başarıya ulaştığını göstermektedir. Fakat Tablo 4 incelendiğinde kontrol grubunun ön test ve son test ortalamalarına bakıldığında bir farklılık olduğu ve bu farklılık istatistiksel olarak da son test lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla her iki grupta da ciddi bir ilerlemenin olduğu görülmektedir. Bunun sebebi çalışmanın yabancı dil öğretimi bağlamında gerçekleştirilmesidir. Başlangıç aşamasında her iki grubun da A2 seviyesinde dil bilgisi yapılarına hâkim olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak her iki gruba da ders verildiği için her iki grubun başarı ortalamalarının yükselmesi beklenen bir durumdur. Ön test sonuçları katılımcıların başlangıçta ilgili dil bilgisi konularına ilişkin çok az bilgiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. 175 saat süren derslerin ardından her iki grubun da ön test sonuçlarına kıyasla son testte daha yüksek başarı gösterdiği görülmüştür. Bununla birlikte istatistiksel analizler zihin haritalama tekniğinin kullanıldığı deney grubunun geleneksel yöntemlerin uygulandığı kontrol grubuna kıyasla anlamlı derecede daha başarılı olduğunu göstermektedir.

Araştırmada başarı faktörünün ardından öğrenilen bilgilerin kalıcılığı ölçülmüş ve deney ile kontrol gruplarına, Tdbb testinin son testinden iki hafta sonra aynı sorulardan oluşan 33 soruluk kalıcılık testi uygulanmıştır. Bu kapsamda araştırmanın beşinci alt sorusu olan “Deney grubu ile kontrol grubunun kalıcılık testi sonuçları arasında anlamlı bir fark var mıdır?” sorusuna yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. Deney grubunun lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuş ve zihin haritalama tekniğinin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarını kazandırmada etkili olduğu tespit edilmiştir. Zihin haritalama tekniğinin öğrenmede kalıcılığa olumlu etkisini destekleyen önceki araştırmalar da bu bulgularla örtüşmektedir (Buzan ve Abbot, 2010; Farrand vd., 2002; Kartal ve Turan, 2015; Normawati, 2020; Serevina ve Heluth, 2022).

Araştırmanın altıncı ve yedinci sorularına ilişkin yapılan analizler, deney ve kontrol gruplarının başarı son testi ile kalıcılık testi puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Deney grubunda son testten alınan puanlar ile kalıcılık testi puanları arasında niceliksel bir azalma görülmesine rağmen bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamış dolayısıyla zihin haritalama tekniğinin kalıcı öğrenmeyi sağladığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan kontrol grubunda ise son test ve kalıcılık testi arasında anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın son test lehine olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla standart öğretim yöntemlerinin uygulandığı bu grupta dil bilgisi yapılarının zamanla unutulduğu gözlemlenmiştir. Nitekim kontrol grubundaki öğrenenlerin son testte ortalama 19 soruya doğru yanıt verirken kalıcılık testinde bu sayının 16’ya düştüğü belirlenmiştir.

Bu araştırmayla yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde zihin haritalama tekniğinin bireylerin dil bilgisi öğrenme süreçlerine olan katkısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Uygulama sürecinde elde edilen bulgular zihin haritalama tekniğinin öğrencilerin dil bilgisi konularını daha kolay anladıklarını ve öğrendiklerini, bilgileri daha etkili şekilde yapılandırdıklarını göstermektedir. Öğrenciler görsel unsurların yardımıyla dil bilgisi kurallarını daha hızlı anlamlandırmış, bilgiyi zihinlerinde organize ederek öğrenmeyi daha anlamlı hâle getirmişlerdir. Ayrıca araştırma kapsamında yapılan kalıcılık testi sonuçları da bu tekniğin uzun vadeli öğrenme üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymuştur. Zihin haritalama tekniği ile öğrenim gören öğrencilerin belirlenen süre geçtikten sonra yapılan testlerde de yüksek başarı göstermeleri bu yöntemin sadece kısa süreli öğrenmeye değil aynı zamanda bilginin kalıcılığına da önemli ölçüde katkı sağladığını kanıtlamaktadır. Elde edilen bu sonuçlar zihin haritalama tekniğinin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde etkili bir yöntem olarak kullanılabileceğini ve özellikle dil bilgisi gibi soyut kavramların öğretiminde öğrenmeyi içselleştirdiğini göstermektedir. Araştırmanın bulgularından hareketle zihin haritalama tekniği yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarının kazandırılması noktasında hem öğrenme verimliliğini arttırması hem de kalıcı öğrenmeyi sağlaması açısından yeni ve farklı bir teknik olarak değerlendirilmektedir.

Öneriler

Araştırma sonuçları, zihin haritalama tekniğinin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarını öğretme sürecinde etkili bir yöntem olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla zihin haritalama tekniği yalnızca A2 seviyesinde değil, diğer seviyelerde de uygulanarak farklı öğrenme düzeylerindeki etkisi araştırılabilir. Zihin haritaları, bilgiyi görsel olarak organize eden ve öğrenmeyi kalıcı hâle getiren bir not alma stratejisi olduğundan yalnızca dil bilgisi öğretiminde değil, yabancı dil edinimi sürecindeki diğer beceri ve öğrenme alanlarında da kullanılabilir. Bu bağlamda araştırmacılar ve eğitimciler tekniğin dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi farklı dil becerileri üzerindeki etkisini inceleyerek kapsamlı bir değerlendirme yapabilirler. Ayrıca öğrenciler ders anlatım süreçlerini daha etkili hâle getirmek amacıyla ders kitapları ve akademik kaynakları göz önünde bulundurarak kendi materyallerini bu teknik doğrultusunda geliştirebilir veya öğrencilere zihin haritaları oluşturma eğitimi vererek onların aktif katılımını sağlayabilirler veya özerk çalışmaları için zihin haritalama tekniğinden faydalanmalarını sağlayabilirler.

Zihin haritalama tekniğinin akademik başarıyı artırdığı ve bilgilerin uzun süreli hafızaya yerleşmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ters yüz eğitim modeli ile entegre edilerek ders öncesi hazırlık aşamasında kullanılabilir ve öğrenenlerin derse daha donanımlı bir şekilde katılım göstermelerine yardımcı olunabilir. Dil bilgisi konularının tek bir sayfada bütüncül bir şekilde özetlenmesi, öğrencilerin ders sırasında dinledikleri bilgileri daha iyi organize etmelerine ve ders sonrası tekrar süreçlerini verimli bir şekilde yürütmelerine olanak tanınabilir. Özellikle özerk öğrenmeyi desteklemek amacıyla zihin haritaları ile oluşturulmuş materyallerin öğrencilere verilmesi ve öğrencilerin unuttukları veya anlamakta zorlandıkları konular üzerinde tekrar yapmaları sağlanarak öğrenme süreçleri desteklenebilir. Bu çalışmada zihin haritalama tekniğinin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarını kazandırmadaki başarısı tespit edilmiştir. Bu sebeple zihin haritalama tekniği ders kitaplarında dil bilgisi yapılarını öğretmek veya özetlemek amacıyla da kullanılabilir.

Kaynaklar

- Akmoğlu, O., & Yasar, Z., (2007). The effects of note taking in science education through the mind mapping technique on students' attitudes, academic achievement and concept learning, *Journal of Baltic Science Education*, 6(3), 34-43.
- Aksoy, S. (2022). *Zihin haritası yönteminin ilkökul 3. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama ve özetleme becerilerine etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Alyılmaz, C. (2010). Türkçenin öğretiminin sorunları. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 729-749.
- Alyılmaz, C. ve Er, O. (2016). Yabancılar Türkçe öğretimi uygulamalarında öğretmenlerin kültürel farkındalık oluşturmadaki etkisinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 5(3).
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçe öğretiminde hedef kitlenin/“öğrenen”in önemi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2452-2463
- Amelina, S. M., Tarasenko, R. O., & Semerikov, S. O. (2023). Enhancing foreign language learning with cloud-based mind mapping techniques. *In CEUR Workshop Proceedings*, 2, 48-60.
- Aydın, G. (2009). *Zihin haritalama tekniğinin dinlenenin anlamaya etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Aydoğdu, İ. (2024). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi yapılarının kazandırılmasında zihin haritalama tekniğinin kullanımı*. [Yayınlanmamış yüksek doktora tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Aytaş, G. ve Çeçen, M. A. (2010). Ana dili eğitiminde dil bilgisi öğretiminin yeri ve önemi. *Türklük bilimi araştırmaları*, (27), 77-89.
- Aytaş, G. ve Çeçen, M. A. (2010). Ana dili eğitiminde dil bilgisi öğretiminin yeri ve önemi. *Türklük bilimi araştırmaları*, (27), 77-89.
- Aziz, A. B. A., & Yamat, H. B. (2016). The use of mind mapping technique in increasing students' vocabulary list. *Journal of Education and Social Sciences*, 4, 105-113.
- Balım, A. G., Evrekli, E. ve Aydın, G. (2006). Zihin haritalama tekniğinin fen ve teknoloji öğretimindeki yeri. *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde İlköğretim Eğitimi Sempozyumu*, (15 Nisan), İzmir.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Benhür, M. H. (2002). *Türkçenin yabancılar öğretiminde tartışılmayan ana kavramlar*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Budd, J. W. (2004). Mind maps as classroom exercises. *The Journal of Economic Education*, 35(1), 35-46. <http://dx.doi.org/10.3200/JECE.35.1.35-46>
- Bütüner, S. (2006). *Açılar ve üçgenler konusunun ilköğretim 7.sınıf öğrencilerine Vee diyagramları ve zihin haritaları kullanılarak öğretimi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Bütüner, S. Ö. ve Gür, H. (2008). Açılar ve üçgenler konusunun anlamlı öğrenme araçlarından v diyagramları ve zihin haritaları kullanılarak öğretimi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2(1), 1-18.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık
- Buzan, T. ve Buzan, B. (2021). *Zihin haritaları*. Alfa Yayıncılık.
- Buzan, T., & Abbot. (2010). *Buku pintar mind mapping untuk anak*. Jakarta: PT Gramedia Pusaka Utama.
- Cengiz, S. (2020). *8. sınıf Türkiye Cumhuriyeti inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersinde zihin haritası tekniğinin kullanılmasının öğrencilerin akademik başarılarına ve ders yönelik tutumlarına etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Creswell, J. W. (2013). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları, research design qualitative, quantitative and mixed methods approaches* (S.B. Demir, Çev.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Cüceloğlu, D. (1991). *İnsan ve davranışı*. Remzi Kitabevi.
- Çeçen, M. A. (2007). *Metne dayalı dil bilgisi öğretimi*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Davies, M. (2010). Concept mapping, mind mapping and argument mapping: what are the differences and do they matter. *Higher Education*. 62, 279–301. <https://doi.org/10.1007/s10734-010-9387-6>
- Demirel, Ö. (1999). *İlköğretim okullarında Türkçe öğretimi*. MEB Yayınları.
- Demirel, Ö. (2008). *Yabancı dil öğretimi dil pasaportu dil biyografisi dil dosyası*. 4. Baskı. Pegem Akademi.
- Ede, Ç. (2012). *Zihin haritalama tekniğinin öğrencilerin Türkçe okuma metinlerini anlama, başarı ve öğrenmelerinin kalıcılığına etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Egan, K. (1988). *Teaching as storytelling*. London: Routledge.
- Evrekli, E. ve Balım, A. G. (2010). Fen ve teknoloji öğretiminde zihin haritası ve kavram karikatürü kullanımının öğrencilerin akademik 2010 başarıları ve sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarına etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi (BAED)*, 1(2), 76-98.
- Farrand, P., Hussain, F., & Hennessy, E. (2002). The efficacy of the mind map study technique. *Medical Education*, 36, 426-431.
- Fitriani, G. A. (2011). *Using mind mapping technique in improving grammar mastery of the tenth graders of SMA Ma'arif Lawang*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Universitas Negeri Malang.
- Girmen, P., Kaya, M. F. ve Bayrak, E., (2010), Türkçe eğitimi alanında yaşanan sorunların lisansüstü tezlere dayalı olarak belirlenmesi, *9.Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu*. 133-138, Elazığ.
- Göçer, A. (2009). Türkiye’de türkçeyi yabancı dil olarak öğreten öğretmenlerin uygulamalarına yönelik nitel bir araştırma. *Dil Dergisi*, 145, 28.
- Güneş, F. (2013). Dilbilgisi öğretiminde yeni yaklaşımlar, *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 2(7), 71-92.
- Heeyeon K., & Choonghyun L. (2020). Effects of focus on form instruction through listening in blended learning on the development of grammar and listening skills. *English Studies*, 20, 662-691., 20, 662-691.
- Holland, B., Holland, L., & Davies. J. (2004). *An investigation into the concept of mind mapping and the use of mind mapping software to support and improve student academic performance*. (Ed. H.Gale) Learning and Teaching Projects 2003/2004. University of Wolverhampton.
- Hudson, R. (1992). *Teaching grammar, a guide for the national curriculum*. Usa: Blackwell.
- İşleyen Buzlu, E. (2019). *Zihin haritalama tekniğinin ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin okuma becerilerine ve okuma tutumlarına etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Jung, J. H., & Chung, Y. L. (2009). The effect of mind mapping applied in science classes on middle school students' creativity. *Journal of The Korean Association For Science Education*, 29(4), 388-399.
- Kahveci, G. (2004). *Az görenlerde zihin haritası yöntemi ile özet çıkarmanın okuduğunu anlamaya etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kartal, A. (2011). *Zihin haritalama tekniğinin sosyal bilgiler dersinde öğrenci başarısı, tutumu ve kalıcılığına etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Rize Üniversitesi, Rize.
- Kartal, A. ve Turan, İ. (2015). Zihin haritalama tekniğinin sosyal bilgiler dersinde öğrenci başarısı ve kalıcılığına etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 33(1), 443-454.

- Kavak, R. (2016). *Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde zihin haritası oluşturmaının öğrenci başarısına, kalıcılığa ve öğrenmedeki duyuşsal özelliklere etkisi*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Korkmaz, Ö. ve Mahiroğlu, A. (2007). Beyin, bellek ve öğrenme, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 93-104.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Larsen-Freeman, D. (2001). *Teaching Grammar*. İçinde Marianne Celce-Murcia (Eds.), Teaching English as a Second or Foreign Language (251-266). Heinle & Heinle Thomson Learning.
- Lin, Z. (2009). İşbirlikçi zihin haritası ve ortaokul öğrencileri için anlamlı öğrenmede uygulanması. *2009'da IEEE Uluslararası Tıp ve Eğitimde BT Sempozyumu*, 1, 832-835. IEEE.
- Ling, Z. (2015). Explicit grammar and implicit grammar teaching for English major students in university. *Sino-US English Teaching*, 12(8), 556-560.
- Mento, A. J., Martinelli, P. & Jones, R. M. (1999). Mind mapping in executive education: applications and outcomes. *Journal of Management Development*, 18(4), 390-416. <https://doi.org/10.1108/02621719910265577>.
- Murley, D. (2007). Technology for everyone: *Mind mapping complex information*. Law Libr. J., 99, 175.
- Myhill, D., & Watson, A. (2014). The role of grammar in the writing curriculum: A review of the literature. *Child Language Teaching and Therapy*, 30(1), 41-62.
- Naibaho, L. (2022). The integration of mind mapping strategy on students' essay writing at universities kristen Indonesia. *JPPI (Jurnal Penelitian Pendidikan Indonesia)*. 8(2), 320-328.
- Noonan, M. (2012). Mind Maps: Enhancing Midwifery Education. *Nurse Education Today*, 33, 847-852. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2012.02.003>
- Normawati, A. (2020). Digital mind-mapping to improve learners' grammar competence. *EDULINK (Education and Linguistics Knowledge) Journal*, 2(2), 52-62.
- Onan, B. (2017). Dil bilgisi öğretiminde sentezci yaklaşım. *International Journal of Turkish Literature, Culture, Education*, 6(4), 2627-2638. <https://doi.org/10.7884/teke.4064>.
- Polatcan, F. (2014). Kavram haritalarının Türkçe dersinin öğretiminde öğrenci başarısına etkisiyle ilgili öğrenci görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2 (4), 1-15.
- Puspitasari, E. (2020). Mind mapping in CLIL: how it facilitates students' reading comprehension. *Journal of English Education and Teaching*, 4(2), 154-169. <https://doi.org/10.33369/jeet.4.2.154-169>
- Rossiter, A. (2021). The importance of grammar. *Online Submission*.
- Selçuk, E. (2015). *Müzik dersinde zihin haritalama tekniği kullanımının öğrenci başarısı ve tutumlarına etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Serevina, V., & Heluth, L. (2022, November). Development of student's worksheets using learning strategies to improve thinking ability equipped with mind mapping and ability of student's retention. *In Journal of Physics: Conference Series*, 2377(1), - 012062. IOP Publishing.
- Shuell, T. J. (1990). Phases of meaningful learning. *Review of Educational Research*, 60(4), 531-547. <https://doi.org/10.3102/00346543060004531>
- Steinlen, A. K. (2017). The development of English grammar and reading comprehension by majority and minority language children in a bilingual primary school. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 7(3), 419-442.
- Suseno, C. I., & Setyawan, S. (2014). The effect of using mind mapping technique on the students' grammar achievement. *In The 61 TEFLIN International Conference: UNS Solo*.
- Syafiqah Yaccob, N., & Yunus, M. (2019). Language games in teaching and learning English grammar: A literature review. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 10.
- Tağa, T. (2013). *İlköğretim 7. sınıf Türkçe dersinde kullanılan zihin haritası tekniğinin öğrencilerin yazma becerilerine etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Taylor, S. J. (1986). Grammar curriculum: Back to square one. *English Journal*, 75, 94-8.

- Temiz, C. N. (2020). *Zihin haritası tekniği ile işlenen voleybol dersinin ortaokul 6. sınıf öğrencileri üzerinde bilişsel ve psikomotor beceri gelişimine etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Tucker, J. M., Armstrong, G. R., & Massad, V. J. (2010). Profilling a mind map user: A descriptive appraisal. *Journal of Instructional Pedagogies*, 2, 1-13.
- Uysal, H. (2018). *İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Zihin Haritası Yöntemi ile Hikâye Yazma Becerilerinin Geliştirilmesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Uysal, H. ve Sidekli, S. (2020). İlkokul 4.sınıf öğrencilerinin zihin haritası yöntemi ile hikâye yazma becerilerinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 45(204), 1-22. <https://doi.org/10.15390/EB.2020.8848>
- Wang, W. C., Lee, C. C., & Chu, Y. C. (2010). A brief review on developing creative thinking in young children by mind mapping. *International Business Research*, 3(3), 233.
- Wibowo, F. E. (2020). A mind mapping: a strategy to enhance students' english grammatical structure. *Al-Lisan: Jurnal Bahasa (e-Journal)*, 5(2), 213–229. <https://doi.org/10.30603/al.v6i2.1321>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, C. (1966). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. MEB Yayınları.

VIII. BÖLÜM

KAVRAM HARİTALARI ÇALIŞMALARININ BİBLİYOMETRİK ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ*

Doç. Dr. Faruk POLATCAN

Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
farukpolatcan@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6897-8932>

Doç. Dr. İsmail ÇOBAN

Artvin Çoruh Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
smlcoban@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3952-9350>

Prof. Dr. Onur ER

Düzce Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
onurer@duzce.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9025-4711>

Giriş

Eğitim ve öğretim faaliyetleri çağın gerektirdikleri doğrultusunda şekillendikçe bireylerin öğrenmeleri kolaylaşmaktadır ve kalıcı hâle gelmektedir. Yeni yaklaşımlar, yeni uygulamalar, yeni etkinlikler, yeni içerikler ve onlara uygun yeni metotlar hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin zamanını değerli kullanmasını sağlamaktadır. Kısa sürede gerçekleşen öğrenme, bireyin istediği zaman istediği kadar tekrar yapma şansına sahip olması, öğrendiklerini zihninde görselleştirip böylece somutlaştırması, eğitim ve öğretimin daha verimli ve katılıma daha açık olmasına imkân tanımaktadır. “Günümüzde istenilen bireyin özellikleri; öğrenmeyi öğrenebilen, kendi gelişimini çağın gerekleri doğrultusunda gerçekleştirebilen ve kendi geleceklerine yön vererek gerek bireysel gerekse toplumsal olarak gelişimini sağlayabilen bireylerdir” (Şahin vd., 2013, s. 14-15).

Birey çevresini anlamlandırmaya öğrenmeye anne karnından itibaren başlamaktadır. Anne karnındayken dış dünyadan gelen sesleri fark edip, işitip, ayırt etmeye başlayan birey doğumunun ardından geçen gerekli sürenin ardından bu sesleri anlamlandırırken beden dili ve konuşma becerisinin ilk edinimleri ile iletişim kurarak öğrenmelerini gerçekleştirmektedir. “Doğduğu andan itibaren insanoğlu kavramları zihinlerine yerleştirmeye yani öğrenmeye başlar. Kavramlar birbirleri ile ilişkilendirildiğinde zihinde aralarında kurulan ilişkiler sonucunda yeni öğrenmeler oluşur ve anlam kazanır” (Candeğer vd., 2017, s. 13). “Kavramlar, dil aracılığıyla ifade edilir ve bireyler arası iletişimde kullanılır. Kavramların ifade vasıtası olan dil aynı zamanda bir iletişim sistemi olarak kendi bünyesine ait birtakım kavramlar da barındırır” (Yaman, 2006, s. 36). “Kavramlar, öğrenilebilirlik, kullanılabilirlik, açıklık, genellik ve güçlülük özelliklerine sahiptir. Bazı kavramların özellikleri, nitelikleri itibarıyla başka kavramların da özelliği olabilir. Örneğin, eğitim ve öğrenme iki ayrı kavramdır. Ancak her ikisinin de ortak özelliği davranış değişikliğini içermesidir” (Yılmaz & Çolak,

* Bu çalışma, “Polatcan, F., Çoban, İ., & Er, O. (2025). Kavram haritaları çalışmalarının bibliyometrik özellikleri açısından incelenmesi. *Geomatik*, 10(3), 405-413.” kaynakçalı çalışmanın gözden geçirilmiş hâlinde oluşmaktadır.

2011, s. 189). Bir dili konuşanların duygu ve düşünceleri, inanç ve yaşayışlarını kavramlar temsil etmektedir (Alyılmaz, 2013; Alyılmaz, 2018).

Geleneksel eğitim öğretim faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen ezber, bir başarı anahtarı olarak görülmektedir. Ezber yaptığı bilgileri hayatında işlevsel olarak kullanmayı amaçlamayan öğrenciler, bu bilgileri ölçme ve değerlendirme aşamasından sonra büyük ölçüde unutmaktadır. “Ezberci eğitimde bilgi parçaları gelişigüzel ezberlenmekte ve var olan bilgilerle ilişkilendirilmediği için kolayca unutulmaktadır. Öğrencileri bilgileri ezberlemekten kurtarmak ve yerine anlamlı öğrenmenin oluşmasını sağlamak için çeşitli strateji, yöntem ve teknikler kullanılmaktadır” (Sarica & Çetin, 2012, s. 308). Ausubel, Novak & Hanesian (1978) anlamlı öğrenmeyi ön plana çıkarmış ve ezberci öğrenmeye göre farklılığını belirtmişlerdir. Alyılmaz (2003) öğrenmenin işlevler üzerinden gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Novak & Gowin’e (1984) göre etkinliklerin, öğrencileri ezber yerine anlamlı öğrenmeye; pasif öğrenme yerine bireysel öğrenmeye yöneltecek biçimde düzenlenip uygulanması gerekmektedir.

Eğitim öğretim faaliyetlerinin temelinde yer alan bireyi sosyal hayata hazırlama amacından hareketle bazı uygulamaların ve yöntemlerin bireyin günlük hayatında da rahatlıkla kullanabileceği nitelikte olması gerekmektedir. Bireyin kavramları öğrenirken, organize ederken, zihninde kavramlar arasında ilişki kurarken kullanabileceği tekniklerden birisi kavram haritalarıdır.

Kavram haritaları, “Kavramlar arası ilişkileri kurmada öğrencilere yardım etmek için tasarımılanan şematik bir gösterim” (Atasoy, 2002, s. 162); kavramlar arasındaki ilişkinin görsel aktarımını sağlayan yol (Mintzes vd., 1997); “Daha geniş bir kavram başlığı altındaki kavramların birbirleriyle ilişkilerini gösteren iki boyutlu bir şema” (Kaptan, 1998, s. 95); “Kavramlar soyut düşüncelerdir. Kavram haritaları ise somut grafik gösterimlerdir” (Şahin, 2001, s. 13). “Kavram haritaları, kavram, olay, olgu ve fikirlerin grafiksel olarak ortaya konması, aralarındaki ilişkilerin açıklanmasıyla oluşturulan görsel tasarımıdır” (Acat, 2003, s. 172).

“Kavram haritaları bireyin önceki bilgisi ile yeni bilgisini birleştirerek yeni yapılar oluştururken bilişsel yapısındaki şemaları kâğıt üzerinde veya bilgisayar ortamında resmetmesini sağlar. Böylelikle kişi yeni bilgi yapıları oluştururken resmettiği şema ile eksik veya yanlışlarının farkına vararak; anlamlı öğrenmeyi geliştirebilir” (Çakmak ve Baysen, 2013, s. 359). “Kavram haritalarına, bilgiyi anlamlandırmada kullanılan bir örgütlenme biçimi ve karmaşık bir plan ağı olarak bakılabilir” (Kalaycı & Çakmak, 2000, s. 572).

“Yaparak ve yaşayarak öğrenen bireylerde bilgiyi kendi başına arama hissi gelişecektir. Kavram haritası tekniği, öğrencinin dikkatini çekmesi ve öğrenciye istediği zaman dönüt verebilmesi yönüyle geliştirilmiştir” (Öztürk & Ömeroğlu, 2015, s. 70). “Kavram haritaları; bilgileri organize hâle getirmede, öğrencilerle kavramların anlamları üzerinde tartışmada, öğretim öncesinde hazırlanan kavram haritalarıyla öğrencilerin sahip olduğu ön kavramlar arası ilişkilerin belirlenmesinde, kavram yanlışlarının tespitinde ve giderilmesinde, yüksek seviyeli düşünme yeteneği geliştirmede ve öğrencilerin kavramsal anlamalarını değerlendirmede kullanılabilir” (Kaya, 2003, s. 269). “Kavram haritaları yoluyla, çocukların bilişsel gelişim ve öğrenme düzeyleri belirlenebildiği gibi, aralarındaki bireysel farklılıklar ve farklı öğrenme biçimleri de ortaya çıkmaktadır” (Küçükturan & Eyidoğan, 2015, s. 107). “Böylece kavram haritaları öğrencilerin bilgileri ne kadar öğrendiğini ölçerek öğretmene geri bildirim vermektedir” (Polatcan, 2013, s. 26). “Kavram haritaları sadece öğrenciler için değil, öğretmenler için de çok faydalı bir öğretim stratejisidir” (Okursoy Günhan, 2009, s. 21).

Kavram haritalarının eğitim alanında fen, matematik, sosyal bilgiler, Türkçe eğitimi gibi farklı alanlarda kullanımının uygun olduğunu ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır. Kavram haritalarındaki öğelerin yer değişebilir olması, öğrenilen kavram haritası tekniğinin benzer başka

uygulamalarda kullanılabilir olması gibi özellikler tekniği ön plana çıkaran niteliklerdir. Özellikle dil eğitimi ve öğretiminin temelinde yer alan metinlerle ilgili çözümlemelerde kavram haritası kullanımı oldukça elverişlidir. Öğrencinin diğer derslerdeki başarısını da etkileyen okuduğunu, dinlediğini anlama yeteneğinin üst düzeye çıkarılmasında kavram haritalarından yararlanılmaktadır. Şenay’a (2007, s. 58) göre kavram haritaları, edebî metinlerdeki soyut ifadeleri anlaşılır hâle getirme, metnin yapı taşlarını oluşturan kelimelerin ve bunlara yüklenen anlamların daha iyi anlaşılmasını sağlama, metni oluşturan ve öğrencilerin anlamakta güçlük çektiği uzun cümleleri daha derli toplu bir hâle getirme, öğrencilerin, kavramlar arasında bağlantı kurarak metnin ana düşüncesini ortaya çıkarmalarını sağlama, okumayı kolaylaştırma, öğrencinin zihninde oluşabilecek kargaşaları önleme, öğrencilerin metinleri akıllarında daha uzun süre tutabilmelerini sağlama gibi faydalar sağlamaktadır.

Dil öğretiminde somutlaştırma, görselleştirme geçmişten günümüze kadar başvurulan bir yoldur. Bir dil öğretimi kitabı olarak değerlendirilen Kâşgarlı Mahmud’un, *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı eserinde dünya haritası yer almaktadır. “Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te renkli, yuvarlak / daire şeklinde bir dünya haritasına yer vermiştir. Bu harita Türkler tarafından bir dil / sözlük çalışması içinde yer verilen ilk haritadır” (Alyılmaz & Alyılmaz, 2025, s. 285). Geçmişle bir bağlantı olarak günümüzde de dil öğretiminin temel kaynağı olan ders kitaplarında haritalara yer verilmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği gereğince ders kitaplarında Türkiye ve Türk Dünyası haritaları yer almaktadır; “Yenilenen Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) doğrudan haritaların kullanımı ve haritaların eğitim bilimleri boyutu ile birleştirilmiş olan zihin haritası, hikâye haritası, kavram haritası, duygu haritası gibi tekniklerle kullanımını ön plana çıkarmaktadır. Program’da 112 yerde ‘harita’ sözcüğü yer almaktadır” (Çoban & Polatcan, 2025, s. 297). Kavram haritaları liderlik, yönetim, somut kültürel öğeler (Alyılmaz, Alyılmaz & Yakar, 2010; Alyılmaz vd., 2010; Yakar vd., 2009; Pulat vd., 2022a, 2022b; Şasi & Yakar 2017, 2018) vb. farklı alanlarda da kullanılabilmektedir.

Kavram haritaları ile ilgili son 50 yıllık süreçte başta eğitim olmak üzere pek çok alanda araştırmalar yapılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada kavram haritaları alanında Web of Science’ta (WoS) taranan çalışmaların sistematik bir şekilde incelenmesi amaçlanmıştır. Amaca bağlı olarak çalışmanın araştırma sorusunu “WoS’ta taranan kavram haritaları araştırmalarının bibliyometrik özellikleri nelerdir?” ifadesi oluşturmaktadır. Çalışmanın alt soruları ise şunlardır:

Kavram haritaları araştırmalarının yayın türlerine göre dağılımı nedir?

Kavram haritaları araştırmalarının yayın diline göre dağılımı nedir?

Kavram haritaları araştırmalarında en çok atıf alan yayınlar nelerdir?

Kavram haritaları araştırmalarının anahtar kelime ağı dağılımı nedir?

Kavram haritaları araştırmalarının yazarlarının görev yaptıkları ülke dağılımı nedir?

Kavram haritaları araştırmalarında en etkili kurumların dağılımı nedir?

Kavram haritaları araştırmalarında birlikte en çok atıf yapılan yazarların dağılımı nedir?

Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde araştırma modeli ve araştırmanın verilerinin toplanması ile verilerin analizine yer verilmiştir.

Araştırma modeli

WoS'ta taranan dergilerdeki kavram haritaları konu alanına ilişkin yayınların incelendiği bu çalışma nicel modelde tasarlanmıştır. Kavram haritaları ile ilgili çalışmalardaki bibliyometrik özelliklerin belirlendiği bu çalışmada betimsel desenden yararlanılmıştır. Çalışmada mevcut durum sayılarla ifade edilmiştir.

Bibliyometrik analiz; literatür analizi için uygun olması (Wang vd., 2014), bibliyografik materyali nicel olarak inceleyebilmesi (Merigo, vd., 2017) ve verilerin gerçekçi bir şekilde ortaya koyulabilmesi (Gürbüz ve Şahin, 2018) nedeniyle tercih edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri Clarivate şirketine ait olan Web of Science (WoS) veri tabanından derlenmiştir. Taramada “Concept maps” anahtar sözcüğü kullanılmıştır. Kavram haritaları literatürü bütüncül bir bakış açısıyla görülmesi amaçlandığından çalışma alanı ve yayın türü sınırlandırılmasına gidilmemiştir. Tarama sonucunda 1979-2025 yılları arasında 2.828 yayının üretildiği tespit edilmiştir. Elde edilen yayınlar txt. dosya türünde analizler için arşivlenmiştir.

Verilerin Analizi

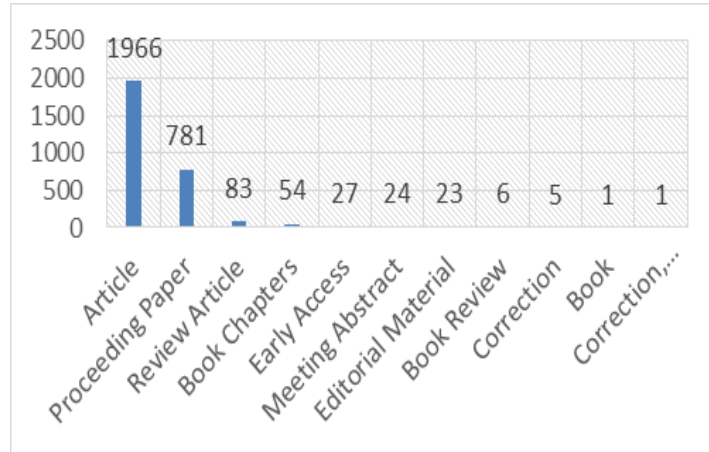
WOS'tan arşivlenen veriler WoSviwer programı ile analiz edilmiştir. Analizlerde yayın türü, yayın dili, en çok atıf alan makaleler, anahtar kelime ağı, yazarların görev yaptıkları kurumlar, kurumların ülkeleri, birlikte en çok atıf yapılan yazarlara ait harita ağlarına ulaşılmıştır. Böylece büyük veriler harita ağlarıyla görselleştirilmiştir.

Bulgular

Kavram haritaları ile ilgili yapılan araştırmaların bibliyometrik özellikleri açısından incelendiği bu çalışmada elde edilen bulgular araştırma soruları sırasına göre aşağıda sunulmuştur.

Yayın Türleri

Kavram haritası araştırmalarının akademik yayın türlerine göre sayısal dağılımı Grafik 1'de yer almaktadır.

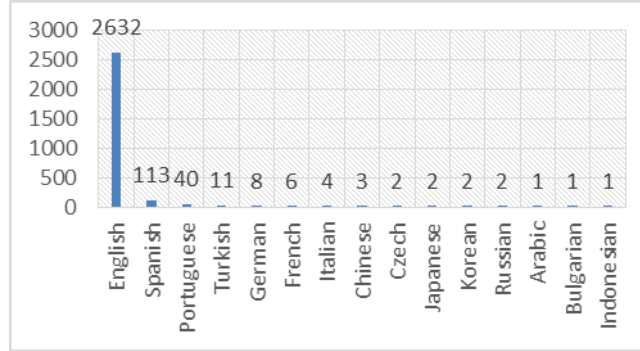

Grafik 1. 1979-2025 Yılları Arasında Yayımlanan Yayın Türleri

Grafik 1'de kavram haritaları araştırmalarına ilişkin yayın türü sayılarına yer verilmiştir. Kavram haritaları ile ilgili üretilen akademik yayın sayısı toplamı 2.828'dir. Grafik 1'e göre kavram haritaları ile ilgili en çok makale türünde yayın üretilmiştir (1.966, %69,51). Daha sonra sırasıyla bildiri (781, %27,61) ve derlem makalelerinin (83, %2,93) olduğu görülmektedir.

Yayın Dili

Kavram haritası araştırmalarının 1979-2025 yılları arasındaki yayın dili dağılımı Grafik 2’de yer almaktadır.

Grafik 2. 1979-2025 yılları arasında yayımlanan çalışmaların yayın dili

Grafik 2’de kavram haritaları çalışmalarının yayın dili sayılarına yer verilmiştir. 1979-2025 yılları arasında toplam 2.828 kavram haritası çalışması yapılmıştır. Yayımlanan çalışmaların büyük çoğunluğunun yayın dili İngilizcedir (2632, %93,03). İngilizceden sonra en çok yayın yapılan dillerin İspanyolca (113, %3,99) ve Portekizce (40, %1,41) olduğu görülmektedir.

En Çok Atıf Alan Makaleler

Kavram haritaları çalışmalarına yön veren, en çok atıf yapılan eserlerin dağılımına Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. En Çok Atıf Alan Makaleler

Yayın Adı	Yayın Yılı	WoS Atıf Sayısı	Dergi
Retrieval Practice Produces More Learning than Elaborative Studying with Concept Mapping	2011	591	Science
Learning With Concept And Knowledge Maps: A Meta-Analysis	2006	499	Review of Educational Research
Problems and Issues in the Use of Concept Maps in Science Assessment	1996	386	Journal of Research in Science Teaching
Concept Maps and Vee Diagrams - 2 Metacognitive Tools to Facilitate Meaningful Learning	1990	328	Instructional Science
Concept Mapping, Mind Mapping and Argument Mapping: What are the Differences and Do They Matter?	2011	317	Higher Education
How a Qualitative Approach to Concept Map Analysis Can Be Used to Aid Learning by Illustrating Patterns of Conceptual Development	2000	317	Educational Research
The Integrated Curriculum in Medical Education: AMEE Guide No. 96	2015	307	Medical Teacher
Concept Map Assessment of Classroom Learning: Reliability, Validity, and Logistical Practicality	1999	273	Journal of Research in Science Teaching
Brand Concept Maps: A Methodology for Identifying Brand Association Networks	2006	222	Journal of Marketing Research

Not: 200’den fazla atıf alan makaleler tabloda gösterilmiştir.

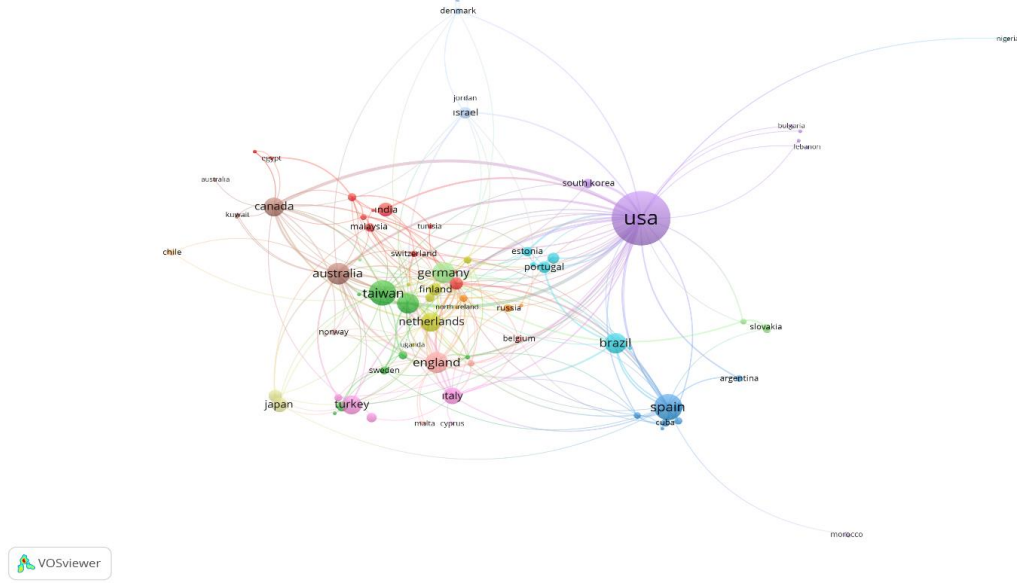
Tablo 1’de kavram haritalarına ilişkin en çok atıf alan yayınların yayımlandıkları dergiler ve WOS’taki atıf sayılarına yer verilmiştir. En çok atıf alan yayınların makale olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelime Ağ Analizi

Şekil 1’de yayınlarda kullanılan anahtar kelime ağ analizi görselleştirilmiştir. Buna göre kavram haritaları üzerine yapılan çalışmaların genel olarak 3 grup olarak kümelendiği görülmektedir. Bunlar pembe, kırmızı ve mavi kümelerdir. Birinci küme olan pembe kümenin kavram haritaları, e-öğrenme, öğrenme objeleri, ontoloji vb. kavramlar etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. İkinci küme olan kırmızı kümenin kavram haritalama, liderlik, yönetim, değerlendirme ve obezite; üçüncü küme olan mavi kümenin kavram haritası, veri madenciliği ve kavram haritaları madenciliği kavramlarından oluştuğu anlaşılmaktadır. Oluşturulan görseldeki anahtar kelime ağından kavram haritaları ile ilgili çalışmalarda öğrenme, e-öğrenme, öğretme, yönetim, liderlik ve veri madenciliği konularının araştırıldığı anlaşılmaktadır.

Üretken Kurumların Ülkeleri

Kavram haritaları araştırmalarına katkı sağlayan kurumların bulundukları ülkeler Şekil 2’de yer almaktadır.

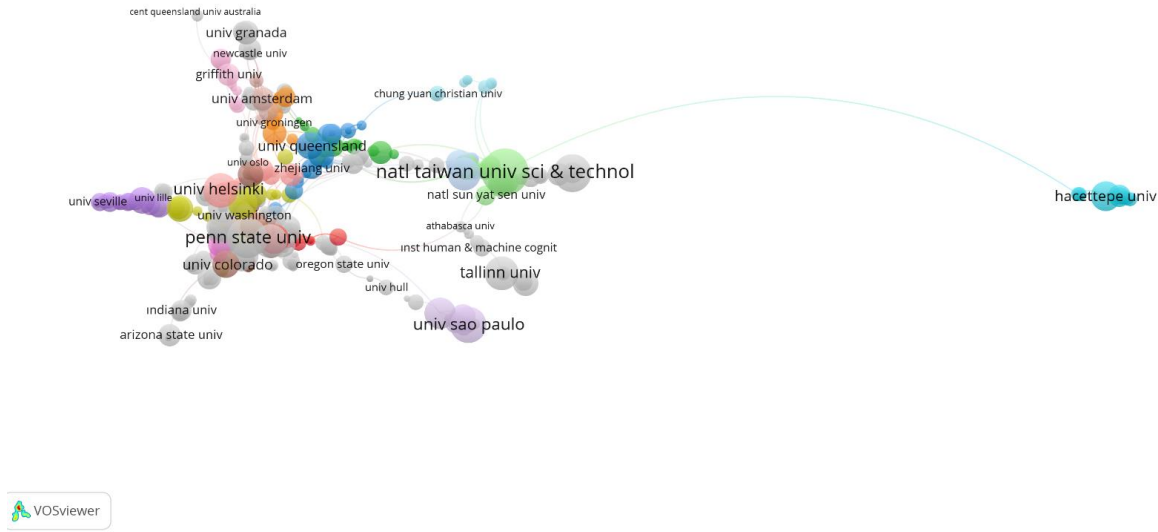

Şekil 2. Yazarların Görev Yaptıkları Kurumların Ülke Ağ Haritası

Şekil 2’de kavram haritaları çalışmalarında ön plana çıkan ülkeler araştırılmıştır. Görsele göre Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 811 çalışma ve 15.066 atıf ile en etkili ülke konumunu dünyanın pek çok ülkesi ile akademik açıdan ilişki kurması desteklemektedir. ABD’den sonra İspanya’nın 188 çalışma ve 943 atıf ile etkili olduğu görülmektedir. Fakat İspanya ABD’nin aksine yakın coğrafya sayılabilecek Arjantin, Meksika, Fransa ve İtalya gibi nispeten kendi bölgesine yakın coğrafya ile ilişkili görülmektedir. Coğrafyanın yanı sıra İspanyolcanın resmî dil olarak kullanıldığı Arjantin ve Meksika ile daha çok akademik ilişki içinde olduğu söylenebilir. Avustralya (128 çalışma 2.152 atıf) ve İngiltere’nin (120 çalışma 2.555 atıf) de kavram haritalarında hem çalışma ve atıf sayıları bakımından hem de ilişkide bulunulan pek çok ülke olması nedeniyle etkili ülkeler olduğu söylenebilir. Kavram ağındaki en dikkat çekici özellik coğrafya ya da dil yakınlığı olmamasına karşın Japonya, Türkiye, Endonezya ve Avustralya gibi ülkelerin akademik ilişki kurmasıdır. Diğer dikkat çekici özellik Çin ve Tayvan’ın diğer ülkelerle ilişki kurmaksızın kavram haritaları konusunda odak hâle gelmesidir.

Üretken Kurumlar

Kavram haritaları araştırmalarında en etkili kurumların ağ haritası Şekil 3'te yer almaktadır.

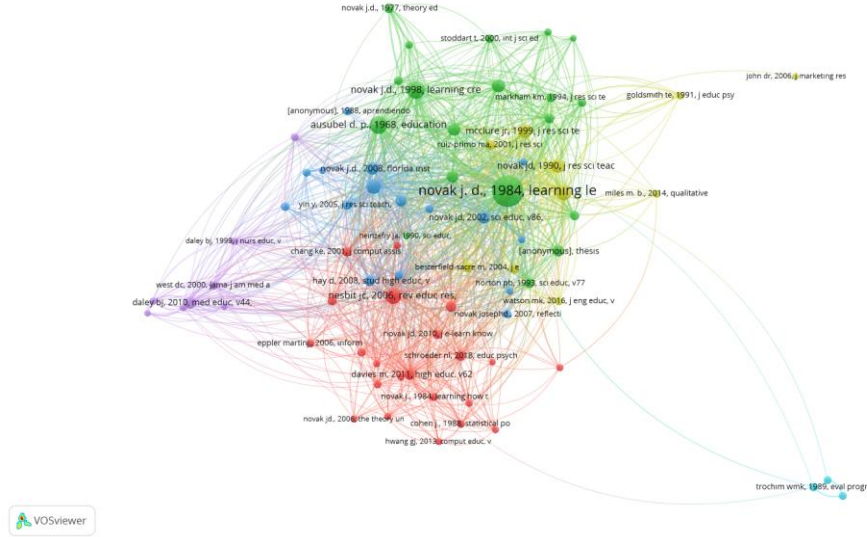
Şekil 3. En Üretken Kurumlar Ağ Haritası

Şekil 3’te kavram haritaları araştırmalarına en çok katkı sağlayan üniversiteler görülmektedir.

Çalışmalarda farklı ülkelerle sınırlı ilişkisi bulunan “National Taiwan University of Science and Technology” kavram haritaları çalışmalarında en çok çalışma (44) ve atıf sayılarına (%93) ulaşmıştır. Sayısal göstergelerin çok iyi görünmesine karşın yalnızca Tayvan’daki diğer kurumlar ve Türkiye’den Hacettepe Üniversitesi ile akademik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle kavram haritaları çalışmalarında sınırlı etkiye sahip olduğu söylenebilir. Penn State University 33 çalışma ve 712 atıf ile sayısal göstergelerde 2. en etkili üniversite konumunda bulunmaktadır. Yapılan çalışmaların ABD’deki diğer üniversitelerle, Avrupa’nın pek çok ülkesindeki üniversitelerle ve Hindistan, Çin, Brezilya gibi büyük ülkelerin üniversiteleri ve kurumları ile iş birliğinin olduğu görülmektedir. En etkili kurumlar sıralamasında Japonya’dan Hiroshima University 29 çalışma ve 166 atıfı ile 3. sırada bulunmaktadır. Dünyada birçok ülkedeki kurumla akademik ilişkinin olduğu görülmektedir.

Birlikte Atıf Yapılan Yazarlar

Şekil 4'te kavram haritaları alanında en çok atıf yapılan yazarların ağ haritasına yer verilmiştir.

Şekil 4. Çalışmalarda Birlikte En Çok Atıf Yapılan Yazar Ağ Haritası

Şekil 4'te çalışmalarda birlikte en çok atıf yapılan yazar ağ haritası görülmektedir. Ağ haritasında yeşil, kırmızı, mavi, mor ve sarı olmak üzere 5 küme görülmektedir. Öğrenme konusundaki çalışmaları ile bilinen Joseph D. Novak 404 atıf ile kavram haritaları konusunda açık ara en etkili bilim insanıdır. Özellikle yeşil grupla olmak üzere dünya üzerindeki bütün araştırmacılar üzerinde akademik etkiye sahip olduğu söylenebilir. Sarı renkli olan kümede Maria Araceli Ruiz-Primo'nun etkili bilim insanları arasında olduğu söylenebilir. Kavram haritaları ve ölçme değerlendirme konularında çalışmaları bulunmaktadır. Kırmızı kümede John C. Nesbit, mavi kümede Ian Kinchin, mor kümede Brian J. Daley'in en etkili bilim insanları olduğu görülmektedir.

Tartışma

Bu çalışma, kavram haritaları ile ilgili yapılan araştırmaların bibliyometrik özelliklerini incelemiş ve literatürdeki mevcut eğilimleri ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, kavram haritalarının eğitimde etkili bir araç olarak kullanılmasının önemini ve bu alandaki uluslararası iş birliklerini desteklemektedir.

Kavram haritaları, öğrenmeyi kolaylaştıran ve bilgiyi görselleştiren bir yöntem olarak eğitimde giderek daha fazla kullanılmaktadır (Coutinho, 2014). Çalışmamızda, 1979-2025 yılları arasında yapılan toplam 2.828 yayın arasında makalelerin (%69,51) en yaygın yayın türü olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, kavram haritalarının akademik araştırmalarda yoğun bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Özellikle, Karpicke ve Blunt (2011) tarafından yayımlanan ve “retrieval practice” yönteminin kavram haritalarıyla öğrenme üzerindeki etkisini ele alan çalışma, 591 atıf alarak bu alanda en etkili yayınlardan biri olmuştur. Bu bulgu, kavram haritalarının öğrenme süreçlerinde bilgi geri çağırma ve anlamlı öğrenme üzerindeki güçlü etkisini desteklemektedir.

Bibliyometrik analiz, kavram haritaları araştırmalarında İngilizcenin (%93,03) baskın dil olduğunu göstermiştir. Bu durum, İngilizcenin bilimsel iletişimdeki küresel rolünü yansıtmaktadır (Tardy, 2004). Bununla birlikte, İspanyolca ve Portekizce gibi dillerin de belirli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Özellikle, İspanya'nın 188 çalışma ve 943 atıf ile ABD'den sonra en etkili ülke

olması, dil ve coğrafi yakınlık faktörlerinin akademik iş birliklerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Roth & Mattes, 2023).

Kavram haritaları ile ilgili yapılan çalışmaların anahtar kelime ağ analizi, bu alandaki araştırmaların üç temel temada yoğunlaştığını göstermiştir: öğrenme ve e-öğrenme, yönetim ve liderlik, veri madenciliği. Bu temalar, kavram haritalarının yalnızca eğitimde değil, aynı zamanda yönetim ve büyük veri analizinde de etkili bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir (Cañas et al., 2003). Özellikle e-öğrenme ve öğrenme objeleri gibi teknolojik kavramlarla olan ilişki, kavram haritalarının dijital eğitim ortamlarında kullanım potansiyelini artırmaktadır.

Ülkeler düzeyinde yapılan analiz, ABD'nin 811 çalışma ve 15.066 atıf ile bu alanda açık ara lider olduğunu ortaya koymuştur. ABD'nin bu liderliği, geniş akademik kaynaklara ve uluslararası iş birliklerine erişimin bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Leydesdorff & Wagner, 2008). Bunun yanı sıra, İspanya ve Avustralya gibi ülkelerin de bölgesel iş birlikleriyle bu alanda önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Örneğin, İspanya'nın Arjantin ve Meksika gibi İspanyolca konuşulan ülkelerle olan yakın ilişkisi, dilsel ve kültürel bağların akademik üretkenlik üzerindeki etkisini göstermektedir (C3S Business School, 2025).

Kurumlar düzeyinde, National Taiwan University of Science and Technology'nin 44 çalışma ile en üretken kurum olduğu, ancak uluslararası iş birliklerinde sınırlı kaldığı görülmüştür. Buna karşın, Penn State University ve Hiroshima University gibi kurumlar hem yüksek üretkenlik hem de geniş uluslararası iş birlikleri ile dikkat çekmektedir. Bu bulgu, uluslararası iş birliklerinin akademik etkiyi artırmada kritik bir rol oynadığını desteklemektedir (Katz & Martin, 1997).

Son olarak, birlikte atıf yapılan yazarlar ağ analizi, Joseph D. Novak'ın kavram haritaları alanında en etkili bilim insanı olduğunu göstermiştir. Novak'ın “anlamli öğrenme” teorisi (Novak, 1998), kavram haritalarının eğitimdeki kullanımını şekillendirmiş ve bu alandaki araştırmalara yön vermiştir. Novak'ın yanı sıra, Maria Araceli Ruiz-Primo ve Ian Kinchin gibi araştırmacılar da bu alanda önemli katkılar sağlamıştır.

Sonuç

Araştırma sonucunda, kavram haritalarının hem eğitimde hem de diğer disiplinlerde etkili bir araç olarak kullanıldığını ve bu alanda giderek artan bir akademik ilgi olduğunu göstermektedir.

Kavram haritalarının öğrenme süreçlerinde anlamli öğrenmeyi desteklediği ve bilginin yapılandırılmasında etkili bir yöntem olduğu literatürde geniş bir şekilde ele alınmıştır (Novak, 1998; Nesbit & Adesope, 2006). Çalışmada, özellikle retrieval practice yöntemiyle kavram haritalarının öğrenme üzerindeki etkisini vurgulayan Karpicke & Blunt'ın (2011) çalışmasının bu alanda en çok atıf alan yayın olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kavram haritalarının öğrenme süreçlerinde bilgi kalıcılığını ve transferini artırmada güçlü bir araç olduğunu desteklemektedir.

Bibliyometrik analiz sonuçları, kavram haritaları araştırmalarının İngiliz dilinde yoğunlaştığını ve ABD, İspanya, Avustralya gibi ülkelerin bu alanda öncü olduklarını göstermiştir. Bu bulgu, bilimsel araştırmalarda dil ve coğrafyanın önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, İspanya'nın İspanyolca konuşulan ülkelerle olan iş birliği ve Çin ile Tayvan'ın diğer ülkelerle sınırlı ilişki kurması, dilsel ve kültürel bağların akademik üretkenlik üzerindeki etkisini bir kez daha kanıtlamaktadır.

Çalışmada ayrıca, kavram haritaları ile ilgili araştırmaların genellikle öğrenme, e-öğrenme, yönetim ve veri madenciliği gibi temalar etrafında yoğunlaştığı görülmüştür. Özellikle, dijital eğitim ortamlarında kavram haritalarının kullanımı, gelecekte bu alandaki araştırmalar için önemli bir potansiyel sunmaktadır.

Kaynaklar

- Acat, B. (2003). Kavram haritalarının Türkçe öğretiminde kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (34), 168-193.
- Alyılmaz, C. & Alyılmaz, S. (2025). Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk ve Dîvânü Lugâti't-Türk*'teki haritanın önemi. *Geomatik*, 10(2), 274-293. <https://doi.org/10.29128/geomatik.1641762>
- Alyılmaz, C. (2003). Türkçede fiil deyimleri ve öğretimi üzerine. *Türk Dili*, (620), 148-156.
- Alyılmaz, C., Alyılmaz, S., & Yakar, M. (2010). Measurement of petroglyphs (rock of arts) of Qobustan with close range photogrammetry. *International Archives of Photogrammetry. Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 38(Part 5), 29-32.
- Alyılmaz, C., Yakar, M., & Yılmaz, H. M. (2010). Drawing of petroglyphs in mongolia by close range photogrammetry. *Scientific-Research and Essays*, 5(11), 1216-1222.
- Alyılmaz, S. (2013). Genel Türkçe sözlükte yer alan argo nitelikli kavram işaretleri. *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı* içinde, (s. 165-192), Ankara: Akçağ.
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçede birden fazla anlam ögesiyle (sentaktik yolla) kavramların işaretlemesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 11-25. <https://doi.org/10.32321/cutad.421295>
- Atasoy, B. (2002) *Fen öğrenimi ve öğretimi*. Ankara: Gündüz Yayıncılık.
- Ausubel, D. P., Novak, J. D., & Hanesian, H. (1978). *Educational Psychology: a cognitive view*. Nueva York: Holt, Rinehart, and Winston.
- C3S Business School. (2025, April 30). Cultural similarities between Spain and Latin America that make studying easier. Retrieved from <https://csss.es>
- Canas, A. J., Coffey, J. W., Carnot, M. J., Feltovich, P., Hoffman, R. R., Feltovich, J., et al. (2003). *A summary of literature pertaining to the use of concept mapping techniques and technologies for education and performance support (Report to the chief of naval education and training)*. Institute for Human and Machine Cognition.
- Candeğer, Ü., Mete, F., & Büyükköse, Ş. (2017). Millî Eğitim Bakanlığı eğitim bilişim ağı'nda bulunan kavram haritalarının incelenmesi. *E-Kafkas Journal of Educational Research*, 4(1), 11-25.
- Coutinho, E. (2014). Concept maps: Evaluation models for educators. *Journal of Business and Management Sciences*, 2(5), 111-117. <https://doi.org/10.12691/jbms-2-5-4>
- Çakmak, N., & Baysen, E. (2013). Kavram haritalarının bilgi arama süreçlerinde kullanılması. *Bilgi Dünyası*, 14(2), 358-372.
- Çoban, İ., & Polatcan, F. (2025). Türkçe ders kitaplarındaki Türk dünyası haritası üzerine. *Geomatik*, 10(2), 294-303. <https://doi.org/10.29128/geomatik.1643874>
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 5. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kalaycı, N., & Çakmak, M. (2000). Kavram haritalarının öğretim sürecinde kullanılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (24), 571-580.
- Kaptan, F. (1998). Fen öğretiminde kavram haritası yönteminin kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14), 95-99.
- Karpicke, J. D., & Blunt, J. R. (2011). Retrieval practice produces more learning than elaborate studying with concept mapping. *Science*, 331(6018), 772-775. <https://doi.org/10.1126/science.1199327>
- Katz, J. S., & Martin, B. R. (1997). What is research collaboration? *Research Policy*, 26(1), 1-18. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(96\)00917-1](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(96)00917-1)
- Kaya, O. N. (2003). Eğitimde alternatif bir değerlendirme yolu: kavram haritaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (25), 265-271.
- Küçükturan, A. G., & Eyidoğan, F. (2015). Okul öncesi dönemde kavram gelişiminin kavram haritaları yoluyla değerlendirilmesi. *Başkent University Journal of Education*, 2(1), 106-114.
- Leydesdorff, L., & Wagner, C. S. (2008). International collaboration in science and the formation of a core group. *Journal of Informetrics*, 2(4), 317-325. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2008.07.003>
- Merigó, J. M., Cancino, C. A., Coronado, F., & Urbano, D. (2016). Academic research in innovation: a country analysis. *Scientometrics*, 108(2), 559-593.

- Mintzes, J., Wandersee, J & Novak, J. (1997). "Meaningful learning in science: the human constructivist perspective. In. G.D. Phye". *Handbook of Academic Learning*. San Diego, CA: Academic Press.
- Mohammed, O., & Yakar, M. (2016). Yersel fotogrametrik yöntem ile ibadethanelerin modellenmesi. *Selcuk University Journal of Engineering Sciences*, 15(2), 85-95.
- Nesbit, J. C., & Adesope, O. O. (2006). Learning with concept and knowledge maps: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 76(3), 413-448. <https://doi.org/10.3102/00346543076003413>
- Novak, J. D. (1998). *Learning, creating, and using knowledge: Concept maps as facilitative tools in schools and corporations*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Novak, J. D., & Gowin, D. B. (1984). *Learning how to learn*. New York: Cambridge University Press.
- Okursoy Günhan, F. (2009). *Kavram haritaları öğretim stratejisinin öğrenci başarısına etkisi: Bir meta analiz çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Öztürk, J., & Ömeroğlu, A. F. (2015). Dil bilgisi öğretiminde kavram haritalarının kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 69-86.
- Polatcan, F. (2013). *6. Sınıflarda kavram haritalarıyla dil bilgisi öğretiminin başarıya etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Pulat, F. & Yakar, M., (2022b). Yersel Fotogrametrik Yöntem Kullanılarak Fotogrametrik Yazılımların Karşılaştırılması: Hüsrev Paşa Camii Örneği. *Türkiye Fotogrametri Dergisi*, 4(1), 30-40.
- Pulat, F. & Yakar, M., (2022a). Comparison of photogrammetric software using the terrestrial photogrammetric method: The case of Hüsrev Paşa Mosque. *Intercontinental Geoinformation Days*, 4, 192-195.
- Roth, P., & Mattes, J. (2023). Distance creates proximity: Unraveling the influence of geographical distance on social proximity in interorganizational collaborations. *Environment and Planning A*, 55(6), 1372-1391. <https://doi.org/10.1177/0308518X221143115>
- Sarıca, R., & Çetin, B. (2012). Öğretimde kavram haritaları kullanımının öğrencilerin akademik başarısına ve kalıcılığa etkisi. *İlköğretim Online*, 11(2), 306-318.
- Şahin, Ç, Kurudayıoğlu, M., & Abalı Öztürk, Y. (2013). Türkçe öğretiminde kavram haritalarının kullanılması üzerine kuramsal bir çalışma. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 2(7), 13-34.
- Şahin, F. (2001). Öğretmen adaylarının kavram haritası yapma ve uygulama hakkındaki görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 12-25.
- Şasi, A., & Yakar, M. (2017). Photogrammetric modelling of sakahane masjid using an unmanned aerial vehicle. *Turkish Journal of Engineering* 1.2: 82-87.
- Şasi, A., & Yakar, M. (2018). Photogrammetric modelling of hasbey dar'ülhuffaz (masjid) using an unmanned aerial vehicle. *International journal of engineering and geosciences*, 3(1), 6-11.
- Şenay, A. (2007). *Kavram haritaları yöntemiyle metin öğretimi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tardy, C. (2004). The role of English in scientific communication: Lingua franca or Tyrannosaurus rex? *Journal of English for Academic Purposes*, 3(3), 247-269. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2003.10.001>
- Wang, B., Pan, SY., Ke, RY. et al. (2014). An overview of climate change vulnerability: a bibliometric analysis based on Web of Science database. *Nat Hazards*, 74, 1649-1666. <https://doi.org/10.1007/s11069-014-1260-y>
- Yakar, M., Alyılmaz, C., Telci, A, Baygül, E., Çolak, S., Aydın, M., Alyılmaz, S., and Yılmaz, H. M., (2009). 3D laser scanning and photogrammetric measurement of Akhan Caravansary, Scientific Research and Essays, 4(13), 1565-1568
- Yakar, M., Yıldız, F., Alyılmaz, C., & Yılmaz, H. M. (2009). Photogrammetric study for Sircali Medrese Door. In *9-th International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM 2009* (pp. 879-884).
- Yaman, H. (2006). *İlköğretim ikinci kademe Türkçe dil bilgisi derslerinde kavram haritası tekniğinin öğrenci başarısına ve hatırlamaya etkisi*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmaz, K., & Çolak, R. (2011). Kavramlara genel bir bakış: kavramların ve kavram haritalarının pedagojik açıdan incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 185-204.

"Akçedeki Gizem"
Levent ALYAP